

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

174881

СЛОВЕНЦИ И СРБИ
КУЛТУРНО И ПОЛИТИЧКО
ИСТОРИЈСКА СТУДИЈА

— КЊИГА ПРВА —

1958

79/ 44 111.9

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
NATURAL HISTORY
AND
ZOOLOGY
OF THE
CITY OF
NEW YORK

111.9

111.9

ФРАН ЕРЈАВЕЦ

Ерјавец

1884
СЛОВЕНЦИ И СРБИ

— КЊИГА ПРВА —

1953

174881

174881 -

R 183/1963
ID=99160320

Издање и штампарија
"Гласа канадских Срба"

Виндзор, Онт., Канада

Фран Ерјавец

О југославенском питању и о односи-
ма Словенаца према југословенству рас-
прављала је наша словеначка публицисти-
ка врло интензивно пуних сто година.
Ипак, не сећам се да је икада говорила
специјално о односима Словенаца према
Србима. За време до г. 1918. ово је сасвим
разумљиво, пошто нисмо били само те-
риторијално одвојени један од другог не-
го смо живели и у две сасвим разли-
чите државе, па стога нисмо ни могли има-
ти никаквих директних додира, као н.пр.
са Хрватима.

Хрвати су најважнији словеначки су-
седи, пошто са њима граничи пуна поло-
вина словеначке националне територије.
Стога је сасвим наравно, да смо ми Сло-
венци били с њима већ одавно (од Љу-
девита Посавског у IX. веку) у трајном
и најтешњем додиру и те наше везе са Хр-
ватима биле су — са малим незнатним
изнимкама — увек више него срдачне.
(Ваља напоменути, да смо ми Словенци
уопште једини славенски народ, који није
имао никада ни са једним другим славен-
ским народом никаквих свађа.) Наше ет-
ничке и политичке границе према Хрвати-
ма су утврђене у главном већ од XI. века, па
стога ни један ни други није имао никада
каквих озбиљних “ревандикација”. Са ет-

ничког гледишта Словенци би имали тражити од Хрвата једино две општине на штајерској граници и барем половину чабарског среза, а — у колико знам — нашег апсолутног права на северну Истру нико нам не оспорава. Стога за какве словеначко—хрватске сукобе уопште нема никакве озбиљне основе и нема сигурно ни једног Словенца, који не би желео и даље живети са Хрватима у најсрдачнијим односима.

Сасвим друкчије било је са Србима. "Јединство", о којем су толико проповедали добронамерни романтичари и у најновије доба кратковидни политички унитаристе, држим да данас нико више не узимље озбиљним. Јер факат јесте тај, да Словенци и Срби кроз дуге векове нису ни знали једни за друге, а камо ли да би имали било какве везе или били чак "једно". Први су дошли у додир са Србима словеначки војници тек у средини XV. века, када су се под Цељским грофовима борили противу Турака. Истина је, да су били Цељски грофови у тесним породичним везама са српским деспотима и босанским краљевима и да су већ они тежили за остварењем веће државне творевине на југословенском територију, а они уопште нису били Словенци него обични средњовековни немачки династи и центар њихових тежња ишао је према Угарској. У истој доби појави се у документима, насталима на словеначком територију, први пут и име "грчки Београд".

Врло је вероватно, да су због многих веза са хрватским земљама у школама у Метлики и Чрномељу већ у XV. веку учи-

ли осим глагољице и ћирилицу, а за другу половину XVI. века посведочено је, да је у црномелској школи учитељ Мервинец учио ћирилицу.

Нешто мало, али још сасвим нејасног познавања Срба, појави се код Словенаца у другој половини XVI. века код словеначких протестантских реформатора. Трубар Србе очигледно још није познавао као посебан народ него их је сматрао за Хрвате, који пишу ћирилицом. На иницијативу копарског бискупа Вергерија већ тада појавила се је први пут мисао да би се штампале протестантске књиге на заједничком језику, којег би разумели сви Југославени. Словенци са Трубаром већ тада су одбацили такву мисао као немогућу и Трубар сам је већ г. 1557. жалио, да хрватски (т.ј. глагољицу) не зна ни читати ни писати. Ипак тадашњи словеначки реформатори околу Трубара и баруна Унгнада предузели су и штампање протестантских књига у ћирилици, "да би и Турци и Сарацени могли читати библију". Са Трубаром и Унгнадом сарађивали су на том предузећу Србијанац Малешевац и Босанац Поповић, наштампали су 8 књига и у ћирилици и Трубар за некоје написао је предговоре на немачком. Но, ово сарађивање престало је већ г. 1564. Ипак Бохорич у првој словеначкој граматичи, још двадесет година касније, наштампао је "оче наш" и на српскохрватском језику и у ћирилици, а С. Крељ је жалио, да није могуће увести "лепог чурилског писма".

Колико су нејасни појмови владали о Србима још у другој половини XVII. ве-

ка најбоље нам сведочи факат, да сам велики наш хисторичар Валвасор вероватно није познавао имена Србин него употребљава име Илирац, а српски језик називље “илирски” или чак “ћирилски”, како је н.пр. сам Вук словеначки језик називао “крањски”.

Нешто више директног контакта међу Словенцима и Србима донели су турски ратови, у којима су осим Хрвата учествовале јако активно и чете из словеначких земаља. Турска сила г. 1683. пред Бечом била је сломљена и онда су почели ратови за ослобођење Угарске и Хрватске. Г. 1717. чете из Словеначке сарађивале су под принцем Евгеном код ослобођења северне Србије, а још у већој мери на крају тог века под маршалом Лаудојом, када су ослободиле Београд и читаву Србију до Тимока. Код јуриша на Београд словеначки пукови нарочито су се истакли и ове бојеве сачувала је у успомени чак и словенчка народна песма. Када је дне 18. октобра 1789. стигла вест о ослобођењу Београда у Љубљану, мештани су приредили велике прославе. Г. 1877. неке словеначке новине су јављале, да су нађени документи, по којима се је наводно после г. 1717. преселило много Словенаца из Нутрањске у Београд и у Србију. Ипак нешто више о томе до сада није познато.

У току турских ратова многи српски бегунци — “Ускоци” — пребегли су и у Словеначку. Први су дошли већ у првој половини XVI. века и населили су се у близини реке Купе и у Горјанцима, а касније су долазиле још увек веће или мање

групе и насељавале се највише у Горјанцима, а у мањим групама и по осталим словеначким земљама (н.пр. око Муре, у близини Птуја, Марибора итд.). У Горјанцима и око Купе служили су као пограничне чете противу Турака, а племићи који пут употребљавали су их и за угушење словеначких сељачких буна (н.пр. г. 1573.). Мање групе српских бегунаца с временом су се пословениле, а у Жумберку (у Горјанцима) очували су свој језик и обичаје до данашњег дана, само су из правослађа прешли у унијатство. Вероватно је, да је био “ускочког” порекла чувени словеначки археолог, физикални географичар и филолог Ј. С. Попович (1705—1774), рођен у Војнику код Цеља, космополита, који је писао на немачком и латинском језику, а био је свестан свог словеначког рода.

Ово би било готово све, шта би се могло до краја XVIII века казати о словеначко—српским додирима. О било каквим српско—словеначким односима се у току тих векова уопште не може ни говорити, него су били ово само некакви случајни спорадички додири без икаквих веза националног карактера, јер се тада било о српском било о словеначком народу у модерном смислу речи, уопште још тешко може говорити. Једни и други били смо више или мање још некаква аморфна аграрна маса у туђем ропству: Срби у турском, а Словенци у немачком—феудалном.

II

Појам народности у данашњем смислу речи развио се тек у доба рационализма, француске револуције и романтике. У то доба код Срба и Словенаца формирала се је не само национална свест него и свест припадности великој славенској породици и свест међусобног братства појединих славенских народа. Већ (хронолошки) први словеначки песник В. Водник је у својим “Љубљанским новicama”, првом словеначком листу, у зими г. 1797—98. међу појединим славенским народима набрајао осим “Бошњака”, Далматина”, “Славонаца” и “Србце”, међутим за Бугаре он очигледно још није знао, а нешто година касније казао је, да се може из словеначког језика лако научити и “хрватско, сербско”, и све друге славенске језике. Изгледа, да је био Водник и први Словенац, који је наглашавао неку заједницу међу Словенцима и “Сербљанима” (протестантски писци у XVI. веку свесни су били само сродности језика).

За време Наполеонове Илирије (1809 — 1813) Французи нису имали много појма о језику, којег говори становништво у тим њиховим новим провинцијама. Гуврнер Мармонт је мислио, да говоре сви “илирски језик” и под неким утицајима

хтео је наметнути тај “илирски језик” читавој Илирији у дубровачком дијалекту. Противу тога одмах су се дигли неки Хрвати и Срби, а преко Француза М. Серата устао је противу тога и Копитар и енергички је забацио увођење “заједничког језика”, јер да тај уопште не постоји. Казао је, да су овде две језичне групе: штокавски Срби и кајкавски Словенци, док кајкавски Хрвати потпадају под Словенце, штокавски Хрвати су језично Срби (Копитар, као иза њега и Миклошић, сматрали су за Хрвате само чакавце). Истовремено Копитар у писмима заклињао је своје љубљанске пријатеље, да нипошто не жртвују словеначког језика у корист каквог “заједничког”. Исто тако устао је противу таквих тежња песник Водник, који је свакако признавао сродност словеначког и српскохрватског језика, а казао је, да су разлике ипак толике, да је немогуће говорити о каквом “заједничком језику”. Ову чињеницу брзо су увидели и Французи сами па су они први дали словеначком језику пристојно место у школама и уредима словеначких земаља.

У другом деценију XIX. века у Целовцу познати корушки словеначки препородитељ У. Јарник и некоји његови пријатељи много су општили са неким српским митрополитом, који је био тада интерниран у Целовцу и који им је посуђивао и српске књиге, а сами су били претплатници “Новина Сербских”. Исто тако у тим годинама и централна личност словеначког националног препорода, барун Зоис, куповао је српске књиге, са којима су се

наравски упознавали и остали тадашњи љубљански словеначки препородитељи.

Управо пресудног значаја за читави српски културни препород био је пак водећи утицај Словенца Копитара на Вука. Копитар се је већ пре г. 1810. упознао у Бечу са некојим Србима, са српском народном песмом и српском књижевношћу (објавио је тада и Доситејеву биографију), брзо се приучио српском језику и ступио у преписку са Доситејевим нећаком, надзорником српских школа у Банату. Као библиотекар дворске библиотеке и цензор за славенске књиге помагао је ђацима Д. Давидовичу и Д. Фрушићу, да су добили дозволу за издавање "Србских новина", а свршетком г. 1813. упознао се је са Вуком, добре три године касније са српским митрополитом Стеваном Стратимировићем и био у преписци са читавим редом тадашњих српских културних радника (међу другима и са црногорским владиком Петром Петровићем). Огромни Копитаров утицај на читав Вуков рад као и управо фанатична Копитарова одбрана Вуковог рада према бечкој влади и према Вуковим српским противницима доста су познати и никако није претерано, ако кажемо, да је створио Вука Србима Словенац Копитар. Чапловић већ г. 1818. писао је Стратимировићу, да је Копитар без предасуда и од срца предан Србима. Преко Копитара упозоравани су били на српску литературу, нарочито пак још на српске народне песме, и остали словеначки препородитељи у отаџбини и већ тада осећали су словеначки препородитељи и не-

ку јужнославенску солидарност (Зоис н. пр. г. 1818. писао је Копитару, нека се тадашња литерарна “свађа у корист нас јужних Славена скоро сврши”).

Словенци су имали некакву везу чак са првим српским устанком, пошто је Карађорђе добивао велики део оружја тајним путевима баш из словеначких земаља, наиме из Муте, Трста, Боровља, Птуја и нарочито из Жуженберка у Доленској, где су биле тада велике металуршке фабрике. Касније (г. 1833, 1836, 1844) кроз Трст и Словеначку путовао је за Русију Његош и Словенци су га примали по неким крајевима са великим почастима. “Новице” свршетком јануара г. 1844. доносиле су допис из Планине у Нутрањској, у ком пишу, да су дошли дне 24. I. у тамошњу гостионицу “Код црног орла” три Црногорца, међу њима сам владика и запитали су присутне, да ли познају Копитара.

У доба Метерниховог премартовског апсолутизма био је јако отежаван, изричито чак и културни рад, а политички — наравски — сасвим онемогућаван. Ипак у годинама 1829—1831. постојало је у штајерском Градцу ђачко друштво “Народна влада”, где су се окупљали некоји тамошњи словеначки, хрватски и српски ђаци у духу тадашње свеславенске романтике. Међу њима био је и Љ. Гај, који је следећих година засновао у Загребу илирски покрет и који је у својим “Новинама хрватским” дана 5. децембра 1835. објавио свој познати проглас за уједињење свих јужних Славена од Јадранског до Црног Мора.

Ми Словенци нисмо имали тада још уопште никакве политичке традиције. Широке словеначке народне масе биле су национално још непробуђене, а малобројна напредна интелигенција предата општим слободарским лозинкама тадашњег западног либерализма. Аполитичка словеначка младеж није схватала политичку суштину илиризма, него је гледала у њему само идеју језичког и културног уједињења свих јужних Славена. Високо културни круг Прешерна и Чопа у Љубљани ову мисао је енергично одбацио, пошто је добро схваћао да је централни проблем словенства у буђењу и просвећивању широких народних маса, а ово је могуће постићи само помоћу живог народног језика, никако пак забацивањем властитог језика и већ тристагодишње литерарне традиције и примањем фактички туђег језика, србскохрватског, којег је чак и интелигенција само тешко разумевала, а прости народ књига на том језику уопште не би могао читати па би се само још наглије германизирао. Осим тога, Прешерен је међу Словенцима први већ рано увидео, да је илиризам заправо хрватски политички покрет.

Илирске идеје јединственог језика примили су пак некоји млади родољуби из источне Словеначке, којима је била србохрваштина много ближа него западним и који су били на граници према Немцима изложени непосредној германизацији. Они су толико осетили огромни немачки притисак на малене и национално још мало развијене Словенце, да нису могли ве-

ровати, да би се могли очувати сами од немачке поплаве, него су гледали свој спас само у потпуном језичном уједињењу са осталим "Илирима", а што би практички значило одбацивање властитог и при мање српскохрватског језика. И ако је тада и у следећим деценијама словеначки књижевни језик примио много србохрватских речи, таквим илузијама могли су се заносити само нереални романтички фантасте. Покушавали су издавати књиге на "илирском" језику свих могућих варијанта, апелирали су на хрватске илире, да би и они "приближили" илирски језик нешто словеначком итд., а — наравски — нису постигли никаквих успеха. Само се је "поилирио" Ст. Враз, преселио се у Загреб и постао тамо један од најидеалнијих тадашњих хрватских културних раденика. Кад се је после, у 40 годинама, илирски покрет развио у изричит, хрватски национални политички покрет, нестали су полагано и словеначки "илири", ипак је имао илиризам код Словенаца тај велики значај, да је код њих за трајно проширио већ вековне додире са Хрватима у интерес за све Југославене и родио идеју уједињења са њима.

Кад је хрватски илиризам бацио свој младостни ентузијазам и у Словеначку, ми смо били још без икаквог листа, због чега се водила поменута борба између илира и противуилира само у засебним препискама и на приватним састанцима. Тек г. 1843 успело је добити дозволу за издавање "Новица", које је уређивао онда четири деценије др. Ј. Блајвајс, највећи сло-

веначки политички ауторитет у прошлом веку. И он је изашао из школе славенске романтике, ипак био је трезвени, практички реалиста и добро је знао, да је могуће пробудити народ само на основи живог народног језика. Стога се он уопште није бавио илирским фантазијама, него је са својим листом извео уједињење словеначких диалеката у јединствени литерарни језик и постао један од најважнијих градитеља културног и политичког индивидуалитета словеначког народа. Ипак, Блајвајс је био исто тако свестан не само сродства са осталим славенским југом него је као први и систематски почео упозоравати Словенце на Србе и Хрвате.

Горе поменути интерес за Србе показивао се је у првој половини прошлог века само код малог броја национално свесних интелектуалаца, а Блајвајс је био са својим "Новицама" први, који је пробуживао интерес за њих и у широким круговима. Пошто није дозвољавала Метернихова цензура пре г. 1848. ни речи о било каквој политици, поменута упозоравања могла су имати искључиво културни карактер, ипак је објавио већ дне 20. марта 1844. г. у "Новицама" кратак чланак "Србске новине и Подунавка". Овде каже: "Многи од наших читаоца ни незна. да имамо ми сродну браћу чак у даљњој Турској, браћу, која пролазе из једног и истог великог славенског племена и говоре с нама исти језик, само с малим променама. Нећемо говорити данас о другима, него напомињемо само Србо—Илире, који су се у последње време ослободили тур-

ског ропства, остварили себи властиту владавину и који настоје дизати своју земљу и свој народ до све већег степена просвете. Читају чак наше "Новице" и како сами тврде њих и разумеју без већег напора, шта се види и по томе, да објављују у својим новинама више пута и чланке из нашег листа. Стога јављамо и ми нашим читаоцима, да излази у Београду, главном граду Србије, два пута недељно лист "Србске новине" с ћирилским словима. Свакоме другоме броју додан је и прилог "Подунавка"...". Даље описује Блајвајс "Подунавку" и каже, да уређује оба листа Милош Поповић, "којега ученост и личну наображеност добро познајемо .... Желимо, да би се наображени читаоци нашег листа многобројно претплатили и на поменуте новине и показали њима толико поштовање, какву показују српска браћа и нама".

Ово је био први словеначки глас за ширу публику о Србима и тек од тада почиње код Словенаца познавање и интерес за Србе, који је био од тада консеквентно добронамеран и искрено братски. Због већ поменуте Метернихове цензуре до саме године 1848. није било могуће записати ни речи каквог политичког карактера и стога могле су Блајвајсове "Новице" од времена на време објављивати само културне информације (у првом реду најављивале су важне нове књиге), а нарочито су стално упозсравале на српске народне песме, које су биле код малоброја тадашње национално свесне интели-

генције и главни предмет интереса. Сигурно је, да је — наравски преко Копитара — “Новице“ добро познавао и Вук, пошто је дне 9. октобра 1844. г. и Вук сам објавио у “Новицама“ већи чланак о другој књизи својих народних песама, које је тада спремао и позивао је на претплату и Словенце.

Словеначки журналистички језик, као и код већине осталих Славена у то време, био је још доста сиромашан и свакодневна потреба тражила је увек нове речи, којих још нисмо имали. Многи други славенски народи, н.пр. баш Срби и Руси, узимали су некритички једноставно немачке и романске речи, а словеначки културни радници још од првог времена стално су упозоравали, да треба узимати у првом реду речи из других славенских језика, особито из србохрватског. Мајер н. пр. у почетку г. 1847. у “Новицама“ са успехом је упозоравао нарочито на Вукове народне песме и као на лексикални извор. Тада и много година касније словеначки културни радници врло много су расправљали баш о изградњи свог литерарног језика, па су се у тим дебатама у погледу појединих питања многи позивали на Србе (н.пр. Кобе). На сличан начин Словенци су и у свим каснијим временима са нарочитом пажњом гледали, да богате свој речник са самим домаћим или из других славенских језика, позајмљеним речима, па је стога словеначки језик још данас најчистији од свих славенских језика.

На тај начин дакле код Словенаца већ пре револуције г. 1848. дошло је до првог

познавања Срба и установљени су били чак и први директни српско—словеначки додири. У вези с тиме и Ф. Малавашич већ дне 3. I. 1944. у некој песми у “Новицама” певао је о заједничком пореклу “Словенаца, Хорвата, Далматинаца и Србљана”, да сви потичу од “једне мајке”.

Пре него пређемо на славну годину 1848., треба да забележимо још некоје моменте словеначко—српских односа у првој половини прошлог века. Прво је можда интересно, да су Срби некако кумовали првој словеначкој књизи за младеж, барем индиректно и нехотимице. Већ поменути свештеник у Целовцу и један од првих великих препородитеља корушких Словенаца, Урбан Јарник, издао је г. 1814. у Целовцу књигу “Збер лепих уков за словенско младино”, дјеломице оригиналних, а дјеломице преведених из латинског, немачког, чешког и славено—српског језика. Славено—србске комаде превео је из Рајићевог “Цвјетника”, који је изашао г. 1802. у Будимпешти и то укупно девет прича, које је Рајић са своје стране опет превео са немачког. Јарника је већ његов учитељ Ј. Јапелъ упозорио, да се Словенци код стварања литерарног језика ослањају и на српскохрватски језик. Пошто је сматрао, као и многи други тадашњи “слависте”, славено—српштину за старословенштину, а желео је намерно приближавати словенштину старој словенштини, употребљавао је у поменутих преводима као први Словенац и многе србизме. И у каснијим годинама Јарник је заступао стано-

виште, да би се словеначки литерарни језик што више приближавао “илирскоме”, док је био н-пр. Прешерен оштар противник оваквих “птујобеседарјев”, то јесте свих, који су уносили у словеначки језик стране, несловеначке речи, пошто је знао, да се мора језик стварати органски на властитој основи, а не вјештачки. Вероватно је пак, да је Прешерен читао српске народне песме (у својој библиотеци имао је Вуков речник), које је високо ценио и његов учени ментор М. Чоп.

Словеначки препород у то доба има три главна центра и то Целовац, Љубљану и Грац. У целовшком центру био је доминантна личност Јарник, који је у помешној доба одгајао је млађи, национално свесни нараштај (најважнији су били Мајар и Јанежич, о којима ћемо још говорити). У љубљанском, бројчано најјачем центру, деловало се у два правца: млађи, слободоумни са Прешерном и Чопом на челу, који је био усмерен према западу, а радио је органски на властитој националној бази те није имао много смисла за гесла старије романтике. Ипак и из тог друштва А. Смоле, најбољи пријатељ Чопа и Прешерна, путовао је као један од првих Словенаца у зиму г. 1821—22 у Београд и донео отуда и српских књига.

Старији смер овог љубљанског круга, који је више или мање водио из Беча Копитар, оштар противник илиризма, био је фанатички обожаваоц српских народних песама и због тога није имао много смисла за високо уметничке амбиције Прешерен—Чоповог круга. Међу Копитаровим

присталицама у Љубљани особито је интересантан чудачки професор љубљанске богословије, верзификатор и културни панслависта др. Ј. Зупан, који је путовао г. 1820. — чак и међу Србе на Фрушкој Гори и објавио у тридесетим годинама у “Крањској Чебелици”, познатом словеначком литерарном алманаху, у преводу, читав један низ превода лирских српских народних песама из Вукове збирке и опевао је јужно славенско братољубље. Ово су били и први словеначки преводи српских народних песама, а чак и Гајева “Даница” г. 1835. наглашавала је Зупанову љубав за “хрватске и серпске књиге” (имао је велику властиту библиотеку српских књига).

Трећи словеначки препородитељски круг почео се је формирати већ око г. 1800 у Грацу, а од друге деценије XIX. века даље, проф. Примиц почео је овде окупљати око себе словеначке питомце грачке богословије те их одушевљавати за славенство. Од тада Грац остаје преко четири деценије онај словеначки препородилачки центар, где се је најјаче и најпре развијала свеславенска мисао, а која је у доба илиризма прешла у јужну славенску. У Грацу у то доба студирало је и много хрватских и српских ђака. Г. 1830. дошли су тамо Враз, касније велики слависта Миклошич и богословац Кошар, који су се сви интензивно бавили и српском литератором и проучавали особито “Сербски Љетопис”, који је почео излазити г. 1825. у Будимпешти. На свршетку тридесетих година Д. Трстењак међу питомцима богословије установио је нарочито

“славенско друштво”, које се је претплатило и на двоје српских новина, а одмах иза Трстењака дошао је тамо као вероучитељ Ј. Муршец, који је ове јужнославенске традиције само још појачао и постао брзо централна личност не само грачких Словенаца него у великој мери свих штајерских и ширио међу њима систематски српске новине и књиге (Обрадовића, Вука и др.).

IV

Код Словенаца врло интересантан је један феномен: шта се тиче културног степена широких народних маса, они су били (заједно са Чесима) увек далеко испред осталих славенских народа, а шта се тиче политичке зрелости, они нису никада досезали Хрвата или Срба. Словенци су били увек мајстори у систематском детаљном организаторском раду, а били су увек без великих концепција; словеначке политичке партије су биле увек организацијски и идеолошки далеко више изграђене него хрватске или српске, а као целина нису имали Словенци никада толико јасних национално политичких циљева као Хрвати и Срби. У једном пак Словенци ипак више сличе Србима него Хрватима: док су били Хрвати увек типички нереални политички романтичари, Словенци са Србима били су реалисте, само с том разликом, што је Словенце тај реализам завео обично у опортунизам, док су Срби ишли у борбе.

Све ове словеначке политичке особине лепо су се изразиле већ у револуционарној години 1848. Док су тада Хрвати сместа формулисали своја политичка тражења, и почели енергичну борбу, Сло-

венци су дуго лутали без праве политичке оријентације. Истина је, да су тада и Словенци поставили свој национално политички циљ, који им је остао до данашњег дана, то јесте уједињење свега свог народа у једно самостално политичко тело. Ипак, никако нису схватили величину тадашњег историског момента и практички постављали су само минималне молбе, тако да нису постигли уопште ништа. Интересантно је н-пр., да је имао тада прости народ у срезовима према хрватској граници много више инстинкта за велике политичке догађаје, који су се одигравали у Загребу него словеначки политички вође у Љубљани.

Значајну улогу су тада одиграли само Словенци ван Словеначке или на периферији Словеначке. Горе поменути словеначки национално политички програм саставила је тадашња словеначка омладина у Бечу, а словеначка колонија у Грацу, под вођством горе поменутог Муршеца, овај програм је још проширила тиме, што је тражила политичко уједињење Словенаца са Србохрватима, док Љубљана није показивала много смисла ни за једно ни за друго. Више него интересантно јесте пак, да су тада најдаље национално ишли баш највише експонирани Словенци у Корушкој.

Угарска влада сазвала је тада народну скупштину војвођанских Срба за дан 27. маја 1848. у Темишвару. Особито штајерски и корушки Словенци су пратили тада пажљиво српске новине и кад су у Корушкој сазнали за ову скупштину, од-

мах су закључили да пошаљу и своје изасланство на њу и ако нису били позвани. Чини се, да је дао иницијативу за ово изасланство одушевљени ученик већ поменутог Јарника, свештеник М. Мајар, који је био већ пре револуције у вези са "Србским народним новинама" у Будимпешти. Дне 13. маја саставили су у Целовцу нарочиту споменицу, у којој су казали:

Славно господо! Мила брачо србска!

Многе високе горе и дубоке реке раздвајају нас Словенце корушке од вас, мила брачо србска, јуначки Сремци... Раздружише нас у старини незгоде времена тужни, те смо кроз многе векове боравили ... непознавајући се као брача и рођаци.... Велика бијаше радост наша кад ми из разни новина ваши разабрасмо, да се ви пробудисте к новом животу... да сте ви устали на ноге јуначке, скидајући са своји силни рамена окове туђинства. ...свој прекрасни језик, трудечи се увести га у храм јавности... ухвативши се кола слоге са осталом својом суседном храбром брачком тројне краљевине Хрватске... Када нам вести о том вашом пропорођењу и народном сабору стигоше, верујте брачо драга! и нама Словенцима на Корушкој заиграла су се домородна срца, те као у један глас кликнусмо: "Дај да пошаљемо некога између нас на сабор србски, пред лице поклисара народа србског, да тако братски

поздравимо цвет господе и домородаца србски! да ијм пружимо року као брачи и сарадницима! да ијм изјавимо жељу слоге и искреног пријатељства! да поновимо и повратимо стари савез, којег је Бог међу нама скопчао силом крви и језика, па га незгодна времена и људи опаки раскршили двосеким мачем богомрске политике своје! да ијм кажемо, да че у слоги Србаља, Хрвата и Словенаца повратити нам се опет сунце старе сече и нове славе; јер гдје брат брату руку пружи, онде дом и род не тужи!" И тако вам посласмо овог достојног једног сина племена свога, да вам љубав и слогу изрази... Да живи слога између Србаља, Хрвата и Словенаца... У Целовцу на Корушком дне 1/13 маја 1848.

Ову споменицу потписао је читав један ред словеначких родољуба из Целовца и околине, готово сами свештеници и интересантно код тога јесте, да су некоји овом приликом чак и "сербизирали" своја имена. Тадашњи и касније чувени вођа корушких Словенаца, Андреј Еиншпилер потписао се је н.пр. Андре Аиншпилар итд.

Пошто није могао из Целовца нико сам отићи у Темишвар, закључили су, да овласте као изасланика корушких Словенаца Станка Враза "Словенца, Србом најбоље и најдичније знаног" и слали су му у Загреб ову споменицу са попратним писмом, у коме га моле, нека би на скупштини Србе и "усно уверио о њиховој љубави и

жељи за слогу". У свом попратном писму међу другим казали су: "Ми Словенци на Корушкој, желечи поздравити своју јуначку брачу Србље, ми вас... једнодушно и забрасмо и писмом овим именовасмо за поклисара свога, да славну господу и брачу србску, дана 15. т.м... на сабору своје сакуплену, у име Словенаца корушки срдачно поздравите, у нашој иј братској љубави к целокупном народу србском уверите и вече крепости и веровања ради ову ијм нашу беседу свечано у скупштини пречитајте".

Међутим српска народна скупштина није се одржала, како је одредила угарска влада, на дан 27. маја у Темишвару, него ју је митрополит Рајачић сазвао већ за дан 13. маја у Сремске Карловце, шта у Целовцу нису знали. Стога је и Враз добио ово пуномоћје и споменуицу прекасно, а осим тога већ 19 маја морао је кренути и на свеславенски конгрес у Праг, тако да не би могао отићи у Сремске Карловце и да је добио корушку мисију на време. На тај начин дакле, само пуким случајем, нису учествовали на чувеној српској скупштини у Карловцима и Словенци.

Осим корушких Словенаца желели су пак бити заступљени на карловачкој скупштини и штајерски Словенци, јако лако, исто тако на иницијативу тог истог Мајера, и преко Враза, који је био у сталном и живом контакту са својим штајерским земљацима. У Штајерској саставио је тако пуномоћје за Враза дне 6. маја др. Шт. Кочевар и слао га Муршецу у Грац на потпис, али и то овлаштење стигло је из ис-

тих разлога у Вразове руке прекасно. (Штајерски Словенац, свештеник О. Цап, исте године предложио је, да би се одржао идући свеславенски конгрес у Београду.)

Јасно, Словенци су много жалили, што Срби нису чули тај њихов одушевљени глас искрене братске љубави, па је Враз послао барем корушку посланицу онда "Србским новинама" у Београду, које су је објавиле дне 30. јуна. Није ми познато, а јако вероватно ми се чини, да је то био и први већи глас о Словенцима у српској публицистици. Пошто су биле тада везе Корушке и Штајерске са Љубљаном још доста слабе, вероватно да крањски Словенци о тој акцији својих штајерских и корушких рођака уопште нису били информисани, пошто Блајвајсове "Новице", до месеца јула 1848. још увек једини словеначки лист, нису објавиле о томе ни речи.

Љубљана сама показала се је у тим пресудним месецима у свему сасвим неиницијативна, па прва три месеца револуције "Новице" чак о великим догађајима у Загребу нису јављале ништа, а касније се у првом реду заузимале за Јелачићеве акције према Мађарима и дне 9. августа н. пр. записае: "Праведни Бог ће помоћи Хрватима да чеју на крају натерати Мађаре чак у њихову отачбину натраг у Азију". Шта се тиче Срба, "Новице" су их ту и тамо само поменуле, само у броју од 30. август објавиле су опширни извештај о зверствима, која су учинили Мађари противу Срба дне 14. јула у Фелдвару. Осим тога развила се је у средини те године и

дебата о словеначком књижевном језику, о чему ћемо говорити касније.

У то време у Љубљани је боравио више пута кнез Милош. Кад је дошло у ноћи од 21. на 22. мај у Загребу до познатог инцидента између Милоша и Гаја, који је проузроковао и Гајеву политичку смрт, кнез Милош је отпутовао за Љубљану. Није познато, колико времена је остао тада у Љубљани. Ипак, већ дне 10. јуна боравио је опет у Љубљани, путујући за Инсбрук, код цара Фердинанда, камо је тај тада прибежао из револуционарног Беча. Милош се задржао тада у Љубљани неколико дана и љубљанска народна стража приредила му је велику серенаду, а кнез је стражу и музику богато наградио. Два дана касније Милош је посетио велику забаву љубљанске народне страже, где га је народ одушевљено поздрављао. Интересантно је, да и о тим Милошевим посетама Љубљани “Новице” нису писале ни речи. Љубљана се је кнезу Милошу толико омилила, да је боравио у Љубљани нешто времена и у каснијим годинама своје емиграције. За то време много се је спријатељио са тадашњим љубљанским трговцем Шарингаром тако, да је тај после његовог одласка преименовао чак и своју радњу у “Трговину код Милоша”.

До најтешње директне словеначко—српске сарадње дошло је већ у то доба и у Трсту. По узорку љубљанског “Словеначког друштва” на свршетку г. 1848. основали су и тршћански Словенци своје “Славјанско друштво”, којему су присту-

пили као чланови и многи други Славени, који су тада живели у Трсту, нарочито Срби. Српска колонија у Трсту увек је била прилично јака и састојала се највише из богатих трговаца. Многи између њих одмах су се уписали у “Славјанско друштво” и јако учествовали у његовом раду. Дне 6. I. 1850. српски трговац и свекар црногорског кнеза Данила, Квекић, био је чак изабран за председника друштва. Пошто је пак био превише заузет својом трговином, већ нешто недеља после захвалио се на своје место и тада су изабрали Словенци за новог председника Ђакона тршћанске православне цркве и каснијег патријарха Германа Ангелића, који је већ читаво време јако интензивно сарађивао у друштву. Но, он се није могао примити председничког места, зато је био изабран за председника корушки Словенац С. Рудмаш, а Ангелић за потпредседника. Друштво је издавало свој лист, најпре “Славјанског Родољуба”, а иза њега “Јадранског Славјана”, код којих су много сарађивали и Срби (особито Д. Владисављевић, који је г. 1858. и умро у Трсту) и тако је био словеначки Трст и прва колевка заједничког словеначко—српског листа.

V

Како смо видели, Словенци у револуционарној години 1848. у периферним покрајинама показали су много више политичке зрелости него у централи, т.ј. у Љубљани. Револуција је била фактички сломљена растурањем аустријске конституанте дне 7. марта 1849., а дне 13. VIII. капитулирали су и Мађари код Вилагоша. Млади цар Фрањо Јосип I., који је своју владавину већ почео са вероломношћу, до душе октроисао је свој устав, али тај није ступио никада у живот, а дне 31.XII. 1851. био је и формално укинут и у Хабсбуршкој монархији завладао је опет најреакционарнији апсолутизам, назван по свом претставнику "Бахов апсолутизам".

Словеначки вође у Љубљани за време револуције политички ни мало се нису могли снаћи, а кад је била револуција већ сломљена и реакција на победи, осетили су Словенци опет опасност за своју националну егзистенцију, а нису реагирали у политичком смислу, него опет у културном, као у доба илиризма. Као и други славенски народи, тада и Словенци су гледали свој спас у панславизму, а не у политичком, него културном. Централно питање за њих било је језично уједињење, не више само југословенских народа, него

уопште свих Славена. Из тога развила се је конфузна дебата, која се је вукла од средине 1848. године до почетка 1852. У њој су долазили тадашњи словеначки културни радници са фантастичким предлозима, да се прими као свеславенски литерарни језик рушчина, чешчина, "илирштина", старославенштина итд. Међу многим другим куриозитетима записао је тадашњи професор љубљанске богословије, Поклукар, дне 10. I. 1849. у "Новицама" следеће: "Остане још питање, који славенски дијалекат ће се изабрати као општи литерарни језик? Сигурно не који други већ они, који је најмекши, најлепши, најпlemenитији, а то је без сумње — сербски, који је у лепогласју једнак италијанском". Многи остали (н.пр. Еиншпилер) предлагали су, нека би се већ у основне школе увела ћирилица, коју је тада познао једва који поједини родољубиви интелектуалац.

Главни протагониста за сједињење словеначког литерарног језика са српским био је у то време опет корушки ентузијаста, свештеник Мајар. Дне 2. VI. 1850. писао је Муршецу у Грац, да би морали Словенци марљиво дописивати у поједине југославенске новине, јер "домородне мисли би се из Словеначке.... и србске Војводине боље изједначиле, успоредиле, сложиле и сјединиле"; пола године касније му је чак наивно писао да би Словенци требали један лист по узору Гајеве "Данице", који би био писан илирским језиком", а у латиници, постепено би се ла-

тиница помешала ћирилицом, а на свршетку нека би био писан само "ћирилицом по Вуковом правопису и један књижевни језик био би готов!" За ову врло патриотску, а у ствари смешну тезу доста је симпатизирао и Муршец и тражио је од Цигалета, који је приређивао словеначке преводе закона, нека би ове преводе у Мајаровом смислу што више прилагодио србскоме језику. Цигале је био добар лингвиста и у фебруару 1950. г. одговорио је Муршецу, да некоји "хоче, нека се пише србски. Добро! Али који Словенац има срчаности и осуди се казати: ја знам србски. По мом мишљењу није уопште никога... па чак и код самих Срба је познато, да јих има можда једва петорицу, који знаду добро српски" писати, а што се тиче Мајара, који је био само аматерски језични фантаста и многи други Словенци "узимљеју од Срба баш оно, шта чини највечу нечаст србском језику". Кнеза Данила и своје познанство с њиме Навратио интересантно је описао у "Летопису Матице Словенске" г. 1877.

Но, овој наивној дебати учинио је опет крај реални Блајвајс у почетку г. 1852., који је инстинктивно осетио, да "замена језика" није само несмисао, него би ово значило директно културно и политичко самоубијство Словенаца и само би још више отворило врата германизацији. Идеја, да Словенци једноставно напусте свој језик и да се приме србохрватског или неког "свеславенског", у тој апсурдној форми, после ове дебате није се више појавила, а по прилици у сваком деценију

вентилирана је била мисао, да треба словеначки литерарни језик што више приближити србохрватскоме и тек у најновије доба такве нереалне идеје биле су ваљда за увек ликвидиране, пошто се језик може и мора развијати само органски из свог властитог духа, а не да се “диригује”.

За време Баховог апсолутизма (1850 — 1860) нестали су опет сви словеначки листови, осим Блајвајсових “Новица” и изричито верске “Згодње Данице”. Па и “Новице” нису могле — као у доба Метерниховог апсолутизма — проговорити ни речи више о политичким питањима, ипак су од времена на време регистровале само које културне појаве код Срба. Све тадашње политичке и културне тежње словеначких родољуба одржавају се стога само у њиховим приватним разговорима и у кореспонденцијама. Пошто није било тада још словеначких књижара а српске књиге и новине (међу осталима и “Вилу Бачку”) — као у доба Метерниха — набављали су словеначки родољуби готово само приватним путем, особито преко Враза. У великом броју добивао их је особито Муршец и код њега су их онда поручивали његови пријатељи, у првом реду свештеници.

Словеначки научници и литерате у доба Баховог апсолутизма много су се бавили са Србима. Чувени словеначки слависта Миклошич већ рано се је спријатељио са Вуком и заинтересирао се за Србе. Кад је г. 1850. издао “*Lexicon linguae slovenicae veteris dialecti*”, посветио га је Милоше-

вом сину Михајлу и стари кнез зато га је наградио са 1500 форинти. Шест година касније Миклошич је путовао у Далмацију и Црну Гору и сакупљао тамо старе српске рукописе, које је онда издао (укупно 497) у свом великом делу "*Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae*". Ово дело исто тако је посветио Михајлу Обреновићу. Пријатељство с Вуком побудило је и у Миклошичу интерес за српску народну песму, о којој је објавио научну расправу "*Die serbische Epik*". Преко Миклошича г. 1853. спријатељио се је са Вуком и већ поменути Навратил, који је онда помагао Вуковој кћерки Виљемини код превода српских народних приповедака на немачки језик. Интерес Навратилова за Србе пак је датирао већ из ранијих времена. Он је г. 1848—1850. издавао у Љубљани "*Ведеж*", први словеначки часопис за младеж, у ком је писао о цару Лазару и о Милошу Обилићу. Пошто је служио "*Ведеж*" нешто времена и као школски уџбеник, тако већ тада словеначка деца упознавала су стару српску историју. Касније је писао Навратил још о Доситеју (у "*Новицама*") и објавио леп приказ владавине кнеза Данила, са којим се је лично упознао кад је тај г. 1851. путовао преко Беча за Петроград. Даље је у тој доби Јериша у "*Новицама*" објављивао преводе из српштине, исто тако жупник Кобе, који је објавио и читав низ информативних чланака о српском фолклору, а Липеж је тада певао (по српским народним песмама) оригиналну баладу о

зидању Скадра и драматски епски спев у једном чину о смрти цара Лазара.

Сви досадањши изрази словеначких симпатија и братства према Србима били су фактички само плод платонске славенске романтике, пошто из личног контакта није до тада познао српскога народа готово нико, осим поједине српске ђаке у Грацу или Бечу. У доста интензивни и лични контакт дошли су пак многи словеначки интелектуалци тек у доба Баховог апсолутизма. Пошто због германизаторских тенденција режима готово ни један Словенац није могао добити државне службе на словеначкој територији, премноги су се примили службе у Хрватској. Истина је, многи су били тамо, као и многи Чеси, Срби и Хрвати, само слуге режима, названи "Бахови хусари", а многи држали су се одлично и помагали су тамо културно—политичким тежњама Хрвата. Један од ових био је н.пр. Ј. Трдина. Он се је већ као ђак у Бечу упознао са Св. Милетићем и много пута срео је тамо старога Вука. Трдина је служио од г. 1853—1867. као професор у Хрватској и безброј пута пропутовао је пешице готово читаву Хрватску и до дна упознао тамошњи народ, Хрвате и Србе. Он у својим мемоарима, које је деломично објављивао у следећим деценијама, много пута спомиње и Србе и слика их у најсимпатичнијим бојама. Међу осталом нама н.пр. прича, како је у Бахово доба писао између свих листова у заиста славенском духу само новосадски "Србски дневник", којега су сматрали сви родољуби у Хрватској за нај-

честитији орган народних тежња. Наишао је и на премноге католичке свештенике у провинцији, који су били његови претплатници. У то доба међу Хрватима и Србима владала је потпуна слога, па су и сви одлични српски писци сарађивали у познатом хрватском литерарном листу "Невену" и на Ријеци Срби су били исто тако чланови хрватске читаонице. Многе Словенце у Хрватској везало је искрено пријатељство са православним поповима. Доживео је Трдина на Ријеци и прве појаве старчевићанства. Каже, да је имао Старчевић много добрих особина, многим његовим ексцентричним назорима морао се је само смејати, а његову мржњу према Србима и славенству уопште, да је морао строго осуђивати. Трдина је био професор историје и земљописа и — јасно — у својим предавањима сликао је Србе у симпатичним бојама и као засебан, историјски народ, кога веже са Хрватима исти језик. А код Хрвата почео се је већ у средини шездесетих година појављивати Старчевићев самохрватски шовинизам и једног дана каже му његов директор гимназије, Антун Мажуранић (брат песника Ивана Мажуранића), који је био иначе јако задовољан са Трдиновим предавањима: "Србског народа никад није било. Србија звала се је само једна хрватска жупанија". Трдина напомиње само: "Мени се је чинило више него чудновато овакво негирање историјских чињеница, а нисам се могао свађати с њиме".

У Бахово доба, нешто недеља пре своје смрти, путовао је кроз Љубљану пос-

ледњи пут Његош и тада се први пут нешто времена задржао у Љубљани (31. X. 1851.). Том приликом велики песник—владика желео је упознати и словеначку литературу и Блајвајс му је предао своје "Новице", које су се Његошу толико свиделе, да их је понео собом на Цетиње, а Блајвајс је објавио у "Новицама" Његошеву слику (ова част дотада била је резервисана само са аустријске цареве), биографију и дугачку ванредно симпатичну расправу о политичком положају и о животу Црногораца. Вероватно је, да је баш та Његошева посета пробудила интерес за Црногорце и код младог Левстика, већ тада најјачег словеначког песника овог доба, да је певао леп сонет "Црногорцима", где на свршетку каже:

"Из вас причел се бode зарод нови;
младика сте, из ктере пресејани
цветли нам бодо јужни спет родови."

VI

Бахов апсолутизам срушили су аустријски порази у Италији и реакционарни аутократ Фрањо Јосип I. г. 1860. био је натеран вратити народима устав и барем неколико политичких слободина. Приближавање новог времена обзнањивао је "Словенски Гласник", прва словеначка литерарна ревија, коју је почео већ г. 1858. издавати у Целовцу идеални А. Јанежич, некадашњи ватрени "илирац". И он је у свом листу посвећивао много пажње српском културном животу и редовито је реферисао о свим српским књижевним појавама и листовима. Већ у првој и другој години објавио је и опширни путопис по Босни, а г. 1859. објавио је чланак о Макаровићевој првој српској штампарији на крају XV. века на Цетињу. Као некакав одјек из раније језичне дебате, објавио је исте године и допис из Трста у "илирштини", где се неки непознати дописник заузимао опет за то, да би се примили сви Југословени српског језика, и да би се звао "југославенски". Научно се је бавио у то доба са Србима лингвиста проф. М. Плетершник, који је објавио г. 1865. расправу о приказима код Хомера и у српским народним песмама, а нешто година

касније (1874) у зборнику “Славенство”, којег је издала Матица Словенска, он је обрадио Србе и то је била прва комплетна словеначка студија о Србима (кад је идуће године букнуо невесињски устанак, “Словенски Народ” одмах је прештампао из ове студије нешто глава о српској историји).

Код Словенаца до поменуте обнове уставног живота идеја братства и солидарности југословенских народа већ је ухватила толико јак корен, да уопште није била више у питању, а манифестовала се је само у правцу политичке солидарности и колаборације, али не више—као деломично г. 1848. — у смеру југословенског политичког уједињења. Узрок томе био је у првом реду тај, да и Хрвати, као тадашњи централни југословенски елеменат, нису више мислили на политичко уједињење свих Југославена уопште, него су тежили у првом реду за уједињењем хрватских земаља (прикључењем Далмације) и државноправним осигурањем хрватске самосталности у оквиру Хабсбуршке монархије. Како већ неколико пута и тада су Хрвати погрешно калкулирали, да ће постићи тај свој циљ пре у колаборацији са Будимпештом него са Бечом. С тога није могло доћи ни до какве додирне тачке са словеначким политичким тежњама и код Словенаца се у читавом том деценију југославенско питање са политичког видика уопште није могло третирати. Све више и све јаче се је пак код Словенаца наглашавала етничка и културна солидарност са осталим југословенским народима.

Особито словеначка омладина била је тада сва запојена са славенским духом (кад је у децембру 1862. г. боравио црногорски кнез Мирко у Бечу, ишла му је на поклон и делегација словеначких ђака). Кнез Михајло је тада полагао темеље модерној Србији. Пошто је она била још без икакве властите интелигенције, позивао је у своју земљу и друге Славене. Међу првим Словенцима, који су се одазвали томе позиву, био је лечник др. Ј. Ковач, који је отишао у Србију већ у пролеће г. 1861. и служио после тога више година у Србији као организатор војне и цивилне лекарске службе. Др. Ковач је почео одмах и дописивати из Србије у "Новице" и тако су оне већ у то време објавиле не само дугачки низ информативних чланака о српској историји, култури, економији итд., него су и потанко обавештавале Словенце и о свима текућим политичким и културним догађајима, тако да је могуће још данас из тих извештаја реконструирати сав тадашњи јавни живот у Србији. На тај начин Словенци су већ тада дошли до интензивног познавања Срба, а са каквом су тенденцијом ови извештаји писани, најлепше нам сведочи њихов утицај.

Еизшпилер, којега познамо већ из посланице српском националном сабору у Карловцима г. 1848., био је први, који је Словенце поближе упознао са националним програмом хабсбуршких Срба. Он је издавао 1861—1863. г. прву словеначку ревију, која је била додуше писана на немачком ("Штимен аус Инерестерајх"), а у изричито словеначком националном ду-

ху. Одмах у првом броју од јула 1861. објавио је комплетан текст резолуције српског националног конгреса у пролеће 1861. у Карловцима и у свом коментару међу осталим казао је: "Срби били су увјек надахнути истим духом политичке слободе и националне независности, одгојене од топле љубави и верности до свог племена, свог језика и до честитих обичаја својих отаца... Код догађаја, који се припремају на југоистоку, чејо играти Срби једну од првих улога."

Тада је студирао у Бечу право и музику Словенац Даворин Јенко. Г. 1862. директор бечког конзерваторија упозорио га је, да би могао добити службу хоровађе код православне црквене општине у Панчеву. Упркос томе, да је Јенко био баш пред свршетком правничких студија, ипак је одмах оставио правне науке и примио се у почетку г. 1863. те службе, а већ две године касније примио је службу хоровађе код "Београдског пјевачког друштва", док је постао г. 1879. директор "Српског народног позоришта" у Београду, где је остао пуних 32 година. Зашао бих предалеко, ако би описивао делатност Јенка код Срба, а мирно се може казати, да је положио тај идеални Словенац баш све темеље модерној српској гласби и компомирао је најпопуларније српске даворије (н.пр. Што ћутиш, Србине тужни?, Сабљо моја, димишћијо итд.), па и саму српску химну "Боже правде" (г. 1872). Због својих великих заслуга за српску културу Јенко је био изабран за почасног члана многих српских културних установа (и

Блајвајс је био већ г. 1851. изабран за почасног члана тадашње “Српске словесности” у Београду).

У Михајлово време Србија је била још слабо насељена, па је кнез позивао колонисте у своју земљу, дајући им велике повластице. У то време први Словенци почели су се иселавати у Америку, а Блајвајс је већ г. 1865. одлучно наступио у “Новицама” противу иселивања у Америку и позивао је Словенце, нека се селе рађе у Србију, где ће доћи међу рођену браћу, а у Америци чека их само хладно туђинство.

Мисао српско—словеначког братства манифестовала се је у свакој прилици. Одмах после повраћања уставних слободина по читавој Словеначкој почеле су се оснивати “читаонице”, после г. 1848. прва словеначка национална друштва. Као прва основана је била већ 24. I. 1861. читаоница у Трсту, која је верно продужила словеначко—српску сарадњу из ранијег “Слављанског друштва”. Као чланови уписали су се и Срби, а у њезиној управи била је половина Словенаца а половина Срба. Ова сарадња остала је више година непромењена. На забави 26. X. 1862. певао је Србин Јовановић, а забаву од 22. XI. 1862. посетио је и кнез Мирко Петровић са многим великашима цетињског двора. Читаоница у Љубљани установљена је била тек 20. X. 1861., а већ два месеца после оснивања почела је са наставом ћирилице. На словеначкој забави у Грацу 2. II. 1862. говорили су осим Чеха и Пољака и Срби. У исто пролеће више читаоница приреди-

ло је заједнички излет у Постојну, где су одушевљено славиле Штросмајера и црногорског јунака Вукаловића, а на великом народном слављу на Бледу пар месеци касније др. Зарник у одушевљеном говору прослављао је Црногорце и викало се је: “Срушите се границе!” Сличних ствари могао бих навести још неколико.

Године 1863. у листу “Напреј”, којега је уређивао највећи словеначки културни радник трећег четвртстолећа прошлог века, Фр. Левстик, опет је дошло до кратке, а оштре дебате о словеначком литерарном језику. Та је била овог пута мање конфузна него г. 1848—1852., јер није тражила више “свеславенског” језика, којега нека би се примили и Словенци, него је проф. Пајк само тражио, да би примили Словенци за свој “виши литерарни језик” србохрваштину. Њему су се придружили и некоји други ретки појединци, а сви остали водећи културни радници, наравски, глатко су одбили такав неприродни и за културни развитак крајње штетан предлог. Најенергичније поставио се је противу њега сам Левстик, и ако је био и највећи пријатељ српског језика и, као раније Копитар, прави обожаваоц српских народних песама и Вука (као ђак у Бечу много је општио са Вуком, а под крај свога живота је и сам превађао његове приповетке за словеначку младеж). Левстик је правилно подвукао, да је језик уопште најсигурнији ослон народног опстанка и са свом енергијом се је заузео за аутономни развитак словеначког језика. Ипак је и он упозоравао словеначке писце, нека им бу-

ду “прости Сербље као узор и водило”, чиме је имао у мислима дикцију. У тој дебати проф. Пајк брзо је морао капитулирати, ипак је следеће године издао “Изабране српске народне пјесме” са кратком граматиком српског језика и речником. На тај начин Словенци су, већ пре 90 година добили прву српску граматику. Своме пријатељу др. Сернецу том приликом др. Пајк је писао, да ако Словенци за коју ствар немају своје властите речи, треба да је “из најближег здравог извора српштине позајмимо”. Веровао је пак проф. Пајк још увек, да ће се из словеначког и српског “диалекта” ипак с временом породити јединствени литерарни језик и стога заклицао је: “Треба дакле код нас, да учимо српски!” Исто је веровао у то доба и највећи словеначки национални радник у Корушкој, А. Еиншпицер, и стога тражио је опет, нека би се и код нас увела као свеславенска ортографија ћирилица.

Борба за устав водила се је у Аустрији од 1860—1867. године. За политичке борбе интересовала се је особито омладина. Као код Словенаца, тако су била, с обзиром на будуће државноправно уређење Хабсбуршке монархије, подељена мишљења и код војвођанских Срба: новосадска “Застава” заузимала се је за дуализам, а други су били опет за федерацију државе на основи народносне поделе. Један од првака војвођанских Срба, Е. Чакра, н.пр. заузимао се је за федерацију на основи народности, па су му слали зато захвалницу и словеначки ђаци у Грацу, а брзо иза то-

га (27. VI. 1866) противна група слала му је неповерење, које су заједнички потписали неки словеначки и српски ђаци.

Један од најперфиднијих владара прошлог века, цар Фрањо Јосип I., познат особито по својој незахвалности, већ после пораза код Краљевог Градца г. 1866, почео је припремати фамозни дуализам своје монархије, а код тога је имао особито страх пред Славенима, па чак пред толико мало револуционарним Словенцима. (Вођа крањских Немаца, гроф Ауершперг, већ г. 1863. пребацивао је у земаљском сабору Словенцима, да они теже за тиме, да њихово средиште не буде у Бечу него у Београду или на Цетињу, а др. Томан одвратио му је, да и Немци неће за средиште Беч него Франкфурт.) Бечка влада бојала се је већ најмање речи и тако је у средишњем месеца јула 1867. г. јавило бечко министарство унутрашњих дела љубљанском земаљском председнику, да постоји у Љубљани неки народни одбор који да је у вези са Београдом и нека пази на њега, пошто тај одбор наводно окупља по иницијативи Београда Словенце за оружани отпор раме уз раме са Хрватима противу дуализма. Словеначка политичка историја о егзистенцији таквог народног одбора уопште ништа не зна. Ипак је тај бечки позив најлепши доказ, да је и аустријска влада осећала колико се је свест југославенске солидарности у последњим годинама развила и код Словенаца.

VII

Кад је припремао цар Фрањо Јосип већ у јесени 1866. г. своју подлу игру са дуализмом, све аустријске Словене обузело је све опште огорчење и најсвеснији национални кругови напустили су све наде у аустрославизам и некритички се бацили у загрљај панславизма, који је почео заузимати већ тада карактер нетрпељивог панруског империјализма. Претставници свих славенских народа (осим Пољака) у пролеће 1867. г. приредили су своје познато "ходочашће у Москву", а међу Словенцима особито омладина сасвим се је предала небулозном панславизму, који је код Словенаца увек, као и југославенство, кулминирао у нереалном и штетном културном панславизму, односно југославенству, као остаци фразерске Коларове романтике и који баш доказује словеначку политичку неталентованост. Једини, који је тада схваћао проблем, био је велики Левстик, који је казао, да југославенско питање није и никада не може бити културно, него само политичко и државно-правно.

На жалост Левстиков глас из Љубљане није се чуо и у Беч, где је тада студирала једна од најсјајнијих генерација словеначке омладине. Та се је у јесени г. 1867.

окупила у друштво "Сава", у којој је про-пагирао панславизам особито Фр. Целе-стин, а истовремено хрватска омладина у Бечу тада је имала своје друштво "Веле-бит", а српска "Зору".

Друштво "Сава" живело је само пар месеци, пошто се је на иницијативу неко-јих словеначких чланова већ у пролеће 1868. г. фузионирало са хрватским "Веле-битом" у ново заједничко друштво "Југ" (претседник је био каснији велики хрват-ски историчар Т. Смичиклас). Словенци пак већ од почетка нису се задовољавали само са уједињењем са Хрватима, него су тражили и уједињење са српском "Зором" и 17. VI. 1868. био је примљен предлог, да управа "Југа" ступи у везу са управом "Зоре", да се у почетку нове школске го-дине, дакле у јесени 1868., и она прикљу-чи "Југу".

До ових иницијатива Словенце нису привели само начелни разлози по сарадњи са свим Југословенима, него и доста вели-ко разочарење у сарадњи са самим Хрва-тима. Словенци су наике очекивали, да ће им бити у новом друштву дана прилика поближе се упознати са српскохрватским културним, литерарним и другим прили-кама, а **морали су слушати** само досадне хрватске правашке тираде и фразерска ло-кална политичка цепидлачења. Особито пак је Словенце огорчило мегаломанско хрватско тражење, да оставе словеначки литерарни језик и приме хрватски. На ово већ у пролеће 1868. г. одговорио им је та-ташњи ђак филозофије и касније један од

највећих словенацких литерарних организатора, Фр. Левец. У ствари казао им је: то исто као Хрвати, траже од нас и — Немци. Шта би следило? Сељаку био би тиме затворен пут до просвете и он би културно заостао. Више пута говори се о свеславенској федерацији, у којој би — наравски — Хрвати задржали према Русима свој национални индивидуалитет, а нека хрватска господа знаду, да је нама Словенцима наш словеначки индивидуалитет баш онако драг, као Хрватима њихов. Ако би ми Словенци примили хрватски књижевни језик, наш сељак у кратко време би се италијанизирао или германизирао, а сумњам, да смо Југословени толико јаки, да би могли бацити туђинцу у ждрело милион и по Словенаца.

У таквим бесплодним дебатама словеначка сарадња са Хрватима није родила никаквих резултата, него су били Словенци само натерани, да су ишли опет својим путевима. Тадашња хрватска старчевићанска мегаломанија, која је била верна копија маџарске, спречавала је и српску “Зору”, да се није придружила “Југу”, а словеначки омладинци тада много више су симпатизирали са величанственим реалним српским омладинским покретом него са поменутиим хрватским фразерством. Српска омладина тада је била сва препојена са идејама “Младе Италије” и “Младе Њемачке” и — како је познато — г. 1866. и она се је у Новом Саду окупила у “Уједињену Омладину Српску”. Њезин идеал био је савез балканских република и она је почела о д м а х са широким орга-

низаторским радом у Војводини и у Србији и она означава једно од најсјајнијих доба у српској просветној и литерарној историји. Бечка “Зора” била је један од интегралних чиниоца тог српског омладинског покрета, а пошто су тадашњи словеначки ђаци у Бечу интимно општили са члановима “Зоре”, упознали су се тиме и са омладинским покретом и баш то је у њима будило жељу, да би дошао такав високо позитиван елеменат и у друштво “Југ”. Но, Срби из већ поменутог разлога ово су одбацивали, а словеначна омладина, дегутирана већ описаним неплодним дебатама у “Југу”, сама је приредила у феријама 1868. г. (14. VIII.) у Љубљани први словеначки ђачки конгрес и то сасвим у духу српског омладинског покрета (Српска Омладина из Новог Сада послала је поздрав конгресу).

Једна од главних тачака дневног реда тог конгреса била је наиме оснивање велике сличне организације “Словеначка омладина”, а реферисао је по тој тачци већ тада чувени словеначки писац Ј. Јурчич. Он — ваљда из обзира према полицији — у свом реферату уопште није напоменуо Српске Омладине, која је требала да се оснива сасвим по српском узору.

У новој школској години, у јесени 1868., прилике у друштву “Југ” нису се побољшале. Левец је већ 13. XII. 1868. писао: “Политике, особито хрватске, имам већ доста и не треба ми, да се је учим још у ‘Југу’,” па се стога захвалио на секретар-

ско место у "Југу". И већ поменути Целестин напустио је "Југ" и писао 30. I. 1869. Левстику у Љубљану, да би морао бити друштвени живот бечких ђака концентрисан у "Југу", а "тамо господаре Ултрахрвати. Ако похвалиш Срба или ако га само напомињеш, а не би га псовао, одмах важиш као 'Хрватождер' и Бог зна шта још... Далматинци не долазе више и једна странка Позора исто тако не много пута..." Тако су Словенци напуштали "Југ" један за другим. У пролеће 1869 одржало се још пар састанака, а на свршетку школске године дефинитивно је нестао. У идућој години (1869/70) Хрвати су обновили опет свој "Велебит", а словеначки ђаци основали су своје друштво "Словенија".

Како смо видели, "Југ" је нагло опадао већ у другој години своје мало славне егзистенције и интересантне национално—политичке манифестације вршиле су се већ ван њега. Старчевићански шовиниста др. Маток у загребачком "Хервату" тада Словенце и Србе уопште је негирао и једне и друге проглашавао за Хрвате и због тога дне 16. I. 1869. сакупила се је словеначка и нестарчевићанска хрватска омладина у Бечу и изгласала је оштар протест противу таквог писања, које сеје само племенску свађу, а набацивати хрватско име и "на Словенце и Србе, који исто тако воле своје словеначко и српско име, значи само изрутивање светиња појединог човека и читавог народа".

Међутим словенчки ђаци приступили су код реализације закључака свог пр-

вог конгреса, на име код оснивања “Словначке омладине”. Али одмах показале су се велике запреке, пошто по друштвеном закону младолетнима није било дозвољено окупљати се у друштвима политичког карактера. Због тога на свршетку морали су се ограничити само на оснивање обичног друштва универзитетских ђака, али су ипак имали увек пред очима Српску Омладину и тако је дне 26. V. 1869. дошло до оснивања већ поменутог ђачког друштва “Словенија”. У листу “Словенски Народ” дне 29. VI. неки дописник коментирао је тај догађај тиме, да се је “Словенија” основала, пошто Срби нису пристајали да уђу у “Југ” и пошто су га онда напустили и многи Далматинци, јер је и њима досадио екстремни “хрватизам” праваша из бановине. Све ово проузроковало је опште неповерење у друштву, пошто је иза почетних фраза о узајамности одмах дошло и тражење да Словенци напусте свој језик и приме се српскохрватског.

Ново друштво “Словенија” одмах је предузело и припреме за други словеначки ђачки конгрес, који је био сазван за дан 4. IX. 1869. у Љубљани и који се је вршио у великој мери у смислу идеја и гесла “Уједињене Омладине Српске”. За нашу расправу овде најважнија тачка дневног реда била је, с обзиром на раније догађаје у “Југу”, питање о литерарном језику, којег нека се приме Словенци за “вишу литературу”. Реферирао је по том питању опет Левец, који је пливао тада још сам у панславистичким утопијама, ипак је казао у главном ово: напустити

словеначки језик и почети писати на хрватскоме, била би погибелъ за наш народ, а политичко уједињење са Хрватима — барем за сада — наша несрећа. Многи кажу, да има Словенаца премало, да би могли оснивати јаку литературу, па ако би ми и почели писати хрватски, не би било ништа боље, особито док нису литерарно уједињени ни Хрвати и Срби него пишу са два различита алфабета, тако да непросвећени Хрвати не знаду читати ћирилице, а непросвећени Срби латинице. Срби се “крваво мало брину” за хрватске културне институције, а Хрвати ништа за српске. Политичког уједињења са Хрватима Словенци никако не могу желети, док су Хрвати сами у маџарским шакама. “Ако се ми сада политички ујединимо са Хрватима, предајемо се без милосрђа маџарској хегемонији”, а Маџари су баш последњи народ, којему би се могли Словенци уклонити. “Ако мора словеначки народ већ пропасти, онда нека се десет пута рађе утопи у немачкој култури него у маџарској надуваности и охолости.” У садашњим приликама не може се ни мислити на какву “југословенску краљевину”, пошто се Хрвати и Срби превише мрзе. Италија изтеже руке по Далмацији, Маџари по Србији и Хрватској итд. “Која грана на југу има какву значајну будућност? Ако се хочемо Словенци на југу са ким ујединити, онда се ујединимо са Србима,” јер ми Хрватима ништа не верујемо. Њима њихово наказно југословенство није сретство него циљ и смешно је, ако хоће они конкурисати Русима. Од нас

се тражи, нека напустимо наш словеначки језик, а “ми само тим језиком можемо пробудити словеначки народ... само тим језиком га можемо толико просветити, да неће бити изгубљен за славенство ни један Словенац”. Нека нас не варају поједине хрватске културне установе, пошто су оне дрва без корена, хрватска интелигенција јесте корумпирана, а народ несвестан, док нама заиста фали довољно интелигенције, а имамо сјајног сељака. (Напоменути је пак потребно, да је прва скупштина “Српске Омладине” дне 6 VIII. 1867. “из формалних разлога” одбацила предлог Паје Гостовића, да се у концепт Омладине укључе и Словенци.)

На интегрално југословенском програму и у смислу Вразових традиција радило је тада и литерарно друштво словеначких техничара у Грацу “Вендија”, која је г. 1873. чак изкључила једног свог члана са мотивацијом, да је — старчевићанац.

Зашто сам говорио о тим ђачким догађајима толико детаљно? Из једноставног разлога јер је био ово уопште први покушај конкретне словеначко — хрватско — српске сарадње, а баш ови ђаци били су касније више деценија културни и политички претставници својих народа. Истовремено претстављају ови догађаји први словеначко — хрватски инцидент, који пак на срећу није имао озбиљних последица и био је брзо опет заборављен. Ипак је баш ова генерација словеначке интелигенције она, која није проматрала словеначких односа са осталим југословенским народима више само у некадаш-

њем духу романтичког славенског фразерства него критички и реално и баш стога проширила је своје конкретне интересе и на Србе и одмах нашла с њима плодне позитивне додирне тачке.

VIII

Са словеначким питањем се после примања дуализма није бавила само омладина у Бечу него и словеначка публицистика и политика у отаџбини. У пролеће 1868. г. смо на свршетку добили осим патриархалних Блајвајсових "Новица" још нов, изричито политички лист, "Словенски Народ", око којег се је одмах окупила сва напредна националистичка интелигенција са Левстиком на челу. Конзервативне "Новице" су због огромног Блајвајсовог политичког ауторитета остале до његове смрти (1881) још увек некакав службени орган словеначке политике, а истинске националне тежње Словенаца су се све више одражавале у "Словенском Народу", којему је био од г. 1871. даље главни уредник сам Ј. Јурчич.

"Словенски Народ" је — јасно — већ од првог почетка сваки час напомињао и наше односе према Хрватима и Србима. Тако је н.пр. маркантни родољуб, свештеник Б. Раич, већ прве месеце записао речи, које важе за Хрвате и Србе у пуној мери још данас. Казао је наиме: "По праву може се тражити, да ниједном наображеном јужном Славену не чини запреке, ако узме у руке српску, хрватску или словеначку књигу. Који интелектуалац нема толико националног развитака и познавања језика, жалосна му мајка!"

Казао сам већ у ранијој глави, да се је из реакције према дуализму предавао део интелигенције русофилском панславизму, и ако је н. пр. официални руски "Голос" тада писао да се Русије не тиче много, ако се сви западни Славени сместа понемче, помацаре или потурче. Баш млади напредни кругови губили су веру у југословенство, пошто су гледали на једној страни Мацаром засужњену Хрватску и још сасвим примитивну Србију, а на другој страни све јачи самохрватски шовинизам и српску ексклузивност. Русофилски Целестин је у "Словенском Народу" изјављивао, да Словенци не могу бити за уједињење са Хрватском, док је она "мацарска провинција". Ипак су се појављивали и скептички гласови, који су наглашавали, да се интересира Русија много више за Цариград него за остале Славене, па да стога не смемо напустити југославенску оријентацију.

У лето 1870. наједанпут је букнуо пруско—француски рат и Пруси су ишли нагло из победе у победу, а "славенска" Русија је код тога чак симпатизовала са Немцима. Пруске победе су проузроковале међу аустријским Славенима праву панику, пошто се је све бојало, да дође после Француске на ред Аустрија и да ће Прусија већ у догледно време подјармити и аустријске Славене. Тада су и Хрвати увидели своју потпуну немоћ и изолованост и орган хрватске опозиције, Мразовићев "Заточник", дне 8. X. 1870. сетио се је Словенаца и писао, нека би се словеначке и хрватске земље као засебно др-

жавноправно тело заједнички одвојиле од Аустрије и т а к о спасиле од Немаца. Јурчич у “Словенском Народу” одмах је реагирао на “Заточников” апел и први пут у словеначкој публицистици јавно је демантирао досадашње небулозно и фразерско југославенско “културно уједињење” и поставио је сав проблем у смислу Левткових идеја на једино реално политичко и државноправно тло. Предбацио је Хрватима њихово досадашње мегаломанско старчевићанско утварање, које Словенаца уопште није хтело признавати него само “планинске Хрвате” и нису хтели увидети, да ако се сруши пред Немцима словеначка предстража, доћи ће одмах на ред и Хрвати. Дебата међу “Заточником” и “Словенским Народом” се је продужила и кулминирала је у чувеној Јурчичевој изјави да су Словенци увек спремни прихватити сваку политичку комбинацију, која би ујединила словеначке земље и као једноправни индивидуалитет насложила их на југославенство.

Пруске победе у Француској биле су из дана у дан веће, исто тако страх Славена све већи и то је натерало и Хрвате на брзи рад. Дне 8. XI. 1870. у Сиску вршила се је конференција водећих хрватских националних политичара и четири словеначка изасланика а ваљда да су били присутни и заступници Срба из Војничке границе. Закључци конференције ишли су за тиме, да се уједине све хрватске земље у засебно политичко тело, исто тако словеначке, а обадве јединице би се онда федерирале у једно државноправно тело у

реалној унији са Угарском (за ову унију Словенци нису се одушевљавали). Осим тога је било на тој конференцији закључено, да се састану дне 1 XII. 1870. у Љубљани легитимне политичке вође Хрвата, Словенаца и Срба из Војничке границе а надали су се и претставнику војвођанских Срба (др. Суботића).

На тај начин дошло је дакле дне 1. и 2. XII. 1870. до првог југославенског конгреса у Љубљани, на коме су учествовали политички претставници Словенаца, хрватских опозиционара и Војне границе, а за војвођанске Србе био је присутан др. Лаза Костић. Појединости с тог конгреса досада мало су познате, а у службеном коминикеју, који је изашао после конгреса, важно је то, да се у њему не говори више о словеначко—хрватској федерацији него о “јужним Словенима” хабсбуршке монархије уопште, о њиховој тежњи за остварењем “јединства на књижевном, привредном и политичком пољу” и да желе “потпомагати у једнаким потребама и својој браћи преко граница, са којом су исте народности.”

Немачки листови, наравски, одмах су денунцирали Словенце, да за њих нису више меродавни аустријски интереси него само југославенски, па чак и ови да “иду далеко преко граница хабсбуршке монархије и растежу се преко Црне Горе, Србије, Бугарске...” Даље су предбацивали Словенцима, да су напустили идеју уједињене Словеначке и начинили место Југославији. Јасно, словеначке новине ош-

тро су одговарале, а на последњу примедбу “Словенски Народ” казао је, да је истина баш обратна, пошто од сада ћемо још са већом енергијом тражити уједињену Словеначку, јер смо добили у тој борби чак нове савезнике и да је баш уједињена Словеначка оно, с чиме желимо ући у југославенски савез и тиме наш досадашњи политички програм само је још допуњен.

Јасно, у даним приликама тај “љубљански југославенски програм” није могао бити друкчији као “аустрославистички”, а тада су — барем војвођански Срби — под утицајем свог омладинског покрета већ напустили аустрославизам и оријентисали се сасвим према Београду. Кад се је онда др. Костић вратио са љубљанског конгреса, објавио је у новосадској “Застави” извештај о конгресу, у коме је констатирао, да Словенци заиста теже за југословенским уједињењем, а устао је противу уједињења хабсбуршких Југословена, пошто би на тај начин остао ван ове федерације “наш народ на југу” (т.ј. Србијанци). Пошто је др. Костић гледао центар, око којег би се уједињавали Југославени у Београду, узимао је у своје политичке комбинације само Србе и Хрвате, а ући у конфликте са Немцима за Чехе и Словенце “није специфична дужност Србаља и Хрвата, него свију Славена”, па с тога веза између јужних Славена и западних Славена (т.ј. Словенаца и Чеха) “немора бити тешња, но што ће бити са другим Словенима“. Костић је ве-

ровао да ће бити код решавања тада актуелног источног питања могуће ујединити све Србе и Хрвате у Србији, а Словенцима је саветовао, нека теже у Аустрији за уједињеном Словеначком и покушавају се очувати како сами знаду и могу. Срби су тада веровали, да ће Пруси навалити и на Аустрију и заузети Трст. Ово би била лепа прилика, да се уједине сви Срби и Хрвати околу Србије, ако би се пак Срби узимали још за присаједињење Словенаца, дошли би само у конфликт са Прусима, па је с тога за Хрвате и Србе најбоље, ако Словенце жртвују Немцима.

Наравски, да су морали Словенци на тако мало братско становиште сместа реагирати. Пошто је изашао горе поменути Костићев чланак у "Застави" анонимно, Јурчић је мислио, да га је написао сам др. Милетић и већ дне 15. XII. одговорио је у "Словенском Народу" међу осталима: "Стојећи на српско—народном, егостички—српском становишту, пред очима имајући само круну великог српског Душана, Милетић за сада искључује нас Словенце из Југославије и позива Хрвате, нека нас оставе Немцима..." На питање повратио се је Јурчић у истом смислу и у следећем броју "Словенског Народа", након чега у "Застави" проговорио је сам др. Милетић. Казао је, да је и он за уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца, а препушта ово уједињење "згодама времена и развитку догађаја", а у "редовним околностима" сматра такво уједињење за "неоствариву илузију". Словенце ће

вероватно скоро узети Пруси, па нека они онда сами гледају, како ће се одржати, а кад ће доћи до општег сукоба између Немаца и свих Славена са Русијом на челу, доћи ће ред и на Словенце. На каквим погрешним премисама, базирале су се ове Милетићеве калкулације, најбоље је показала каснија историја сама.

Мразовић, шеф хрватске националне опозиције, у посебном приватном писму замолио је уредника "Словенског Народа", да у даљњој полемици "одабере такав начин, да фанатичка српска омладина ненађе повода бити увријеђеном у глави непогрешивог папе Милетића". Изгледа пак, да се и српска омладина у Бечу сама није сагласила са Милетићевим становиштем, пошто се је спремала, да заједно са Словенцима и Хрватима манифестира за љубљански програм. У каснијим чланцима "Застава" је покушавала задовољити Словенце са разним комплиментима и Милетић проглашавао је Словенце чак и за "шлем Адрије, као јединог југословенског мора", а свог становишта у суштини није променио. Супонирао је упркос ранијем Костићевом признању Словенцима "аустријализам", шта је "Словенски Народ" одлучно отклањао. У дебату умешао се је и др. Суботићев "Народ" исто тако у Милетићевом смислу. Словенци у интересу братских односа нису хтели заузети у полемици оштријег тона, само је Јурчић у својим чланцима у пролеће 1871. г. констатирао, да иде у читавом питању на свршетку само за то, хоће ли бити буду-

ћи центар југославенства Загреб или Београд, док Словенци не траже ништа другог него — једнакоправну федерацију, а Срби да су према читавом југославенству доста опрезни, пошто погрешно мисле, да су сви Хрвати онакви као шовинистички Старчевић, осим тога пак се Срби очигледно и боје, да би могло доћи до словеначко—хрватског савеза у сврху мајоризације Срба, али — “ако се када реализирају наше наде и тежње, дужност Словенаца ће бити увјек заступати мисао праведности и коначног споразума”.

Како је нешто година касније хрватски учесник на љубљанском конгресу, др. Маканац, сам признао, шефу хрватске делегације др. Мразовићу ишло је у првом реду за тиме, да привуче и Словенце у савез са Хрватима под “крону св. Стјепана”, а да су Словенци руку под руку са Србима и некојим Хрватима такву идеју резолутно забацили, због чега љубљанска резолуција се битно разликује од ранијих закључака у Сиску. У Сиску је била изричито закључена словеначко—хрватска федерација у реалној унији са Угарском, док је било због узајамног словеначко—српског става у Љубљани закључено уједињење јужних Славена “у земљама хабсбуршке монархије”. Др. Маканац је чак тврдио, да је др. Мразовићу и његовим пријатељима “сједињење Хрвата и Словенаца била девета брига”, него да су хтели са читавим конгресом само импресионирати грофа Андрашија, а вероватно, да ће бити тај Маканчев суд необјективан.

Први југославенски конгрес у Љубља-
ни, којег је одушевљено поздравила сва
словеначка јавност, остао је без практич-
них реалних последица, пошто је бан Раух
у Хрватској пао већ нешто недеља по-
сле конгреса, Мразовићева "н а р о д н а
странка" опортунистички се је споразуме-
ла са умереним маџаронима и заборавила
на Словенце, на словеначко—хрватску фе-
дерацију и на југославенство, а у аустриј-
ској полозији хабсбуршке монархије на-
ступио је један од најбруталнијих герма-
низаторских режима, наиме немачког ли-
бералног кнеза Ауерсперга. За Словенце
наступило је седам црних година, у који-
ма су се морали сами борити како су мог-
ли и знали за своја најелементарнија жи-
вотна права. Код Словенаца описана епи-
зода 1870/71. г. имала је два важна зна-
чења: прво то, да су нестали панслави-
стички утописте и ступили на реалнија ју-
гословенска тла, а друго, да се је расчи-
стио словеначки однос према југославен-
ству. Све раније и многе касније словенач-
ке југославенске еманације концентрисале
су се увек на нереално подручје језика и
тек сада тежиште положено је било на
реално државноправно тло. Словенци су
расправљали о југословенству сто година,
а никада дебата није била на толикој ви-
сини као баш г. 1870/71., када ју је водио
наш велики романтичар Јурчич, који ни-
када није био народни посланик, али је
схваћао еминентне национално политичке
проблеме много дубље и реалније него
готово сви словеначки службени полити-

чари до данашњег дана. У тој дебати — како смо видели — дошло је до преважног идејног размимоилажења међу Словенцима и Србима, а политичка судбина сама спречила је, да је остао тај инцидент без икаквих злих последца за даљње словеначко—српске односе, исто тако како две године раније у пређашњој глави описани словеначко—хрватски инцидент. Јурчич сам баш у то доба написао је лепу цртицу “У Војничкој крајини”, у којој је списивао несретну љубав словеначког лечника у неком граничарском пуку, Јанка, са српском девојком Миленом, а које му њезини родитељи нису хтели дати за жену јер није био Србин. Та цртица значи и први пример у словеначкој литератури, да се појаве Срби и у оригиналној словеначкој прози.

IX

У досадашњим главама покушао сам утврдити у што краћем облику читав историјат словеначко—српских односа до првог југословенског конгреса на свршетку г. 1870. у Љубљани. До свршетка XVIII. века у тим односима можемо говорити само о некојим сасвим случајним спорадичним додирима, а у почетку XIX века постали су ти додири — барем са словеначке стране — готово перманентни. Особито у првој половини XIX. века ови контакти носили су изричито славенско—романтични карактер, а у трећој четвртини прошлог века развили су се у редовите односе у знаку југословенске идеје. И та је имала код Словенаца дуже времена сасвим небулозно—романтички карактер ван подручја практичне националне политике и тек после првог југословенског конгреса г. 1870. постали су словеначко—српски односи фактор, са којим се је морала почети бавити и практична политика.

Како смо видели, осећања Словенаца према Србима су била консеквентно братска, по некоји пут чак ентузијастичка. Да различите вере ових осећања нису ни мало мутиле, доказује еклатантно факат, да су били први и најватренији пионири тих осећања баш наши католички свештеници

(Јарник, Зупан, Ејншпилер, Мајер и др.). Кад је Доситеју говорио његов дигуман, да је "свака књига проклета, у којој су латинска слова", словеначки свештеници из далеке Будимпеште поручивали су ћирилице књиге и новине, говорили о ћирилици са светим гоштовањем и чак тражили, нека се уведе у словеначке школе.

Први југославенски конгрес у Љубљани твори — како сам већ казао — некакву границу у историјату словеначко—српских односа, пошто су ти дошли из подручја голих сентименталних и романтичких осећаја на подручје реалне дневне политике. Истина је, да тај конгрес није родио никаквих директних практичких резултата него је значио чак и прву, горку капљу у словеначке осећаје према Србима. Гледано са објективног видика, ово је било и сасвим природно. Разуме се само по себи, да војвођански Срби нису могли тежити никако другома већ код своје браће у слободној Србији и као трезвени реалисти у практичној политици нису се могли бавити са фантастичним утопијама о "ослобођењу и уједињењу свих Југословена" без обзира на постојеће државне границе. Тек њихово властито ослобођење и уједињење са браћом у већ слободној Србији дошло им је у сферу могућности само у случају пруске навале на Аустрију, кад би се она распала, а у том примеру сасвим реално су рачунали, да ће заузети Немци Трст, дакле словеначке земље, а према силноме германству Срби су били наравски без икакве снаге. И ако би хтели, овог немачког завојевања Словенаца

нијкако не би могли спречити. Осим тога Срби већ г. 1866. били су у неким везама са Бисмарком, који их је обмануо, да је склон њиховим националним тежњама, па га с тога нису хтели одбијати због Словенаца.

А — баш једнаки критериј реалности мора важити и за Словенце. У доба, када се је налазила хабсбуршка монархија у перманентној унутрашњој кризи (1848—1871), била је дана могућност, да се она распадне и тиме би била дана барем теоретска могућност ослобођења и уједињења свих Југословена. Идеолошки на ово били су тада прилично спремни само Хрвати преко свог илиризма, Срби сигурно много мање, а Словенци готово никако. И ако је значао дуализам отворен фронт противу хабсбуршких Словена, он је ипак привремено консолидирао Аустро—Угарску, која се је политички, економски, културно и војнички брзо развијала те је имала свој јаки положај у међународној политици. Само фантастички утописте и песници су могли стога у последњим трима деценијама прошлог века па и готово до самог светског рата рачунати са распадом шестовековне велесиле и тиме и са “ослобођењем и уједињењем свих Југословена” ван Аустро—Угарске.

Шта следи из тога? Аустро—угарским Србима њихови јаки национални осећаји—јасно — морали су управо диктирати, да гледају свој свестрани центар само у Београду, и ако су могли имати барем нешто мало оправдане наде за такво ослобођење само босанско—херцеговачки Срби. За

све остале аустро—угарске Југословене, а нарочито за Хрвате и Словенце, максимални реални политички циљ у даним околностима могао је бити само уједињење аустро — угарских Југословена у оквиру Хабсбуршке монархије, а потпуно уједињење свих Југословена само — неки лепи сан у неизвесној будућности. Жалосне унутрашње прилике у малој Србији последњих двају Обреновића нису могле ни самим Србима рађати много националних нада, а Словенцима и Хрватима морале су само потврђивати изложено становиште. Јасно је, да никако није могуће негирати и факта, да је био прилично јако развијен, особито код конзервативних Словенаца, и осећај лојалности према Аустрији и верности владару, исто тако, односно још више код Хрвата, а највише можда, бар у то доба, код — Срба у Војничкој граници. Централни фактор аустро—угарских Југословена у свим деценијама после љубљанског конгреса могли су бити дакле само Хрвати, па стога за све Хрвате и Словенце могао је бити водећи центар само Загреб, а никако Београд, барем до балканских ратова.

Данас јесте ј а к о јефтина мудрост предбацивати таквом становишту да је било премало “патриотско”, “аустрофилско” “нејугословенско” итд., а ово је гола демагогија. Како реални српски патриотски политичари за време љубљанског конгреса нису могли рачунати са Словенцима у југословенској заједници, исто тако Словенци и Хрвати још дуго нису могли рачунати са уједињењем свих Југословена,

поготово не ван граница хабсбуршке монархије. На тај начин створила су се међу јужним Словенима и два Пиемонта: Загреб и Београд и тек историја је одлучила, који ће победити (у томе је заправо још данас сва суштина српско—хрватског спора). Мали и скромни Словенци, наравски, били с потпуно дезинтересирани хоће ли бити центар будућег југославенства Београд или Загреб и већ у ранијој глави наше студије чули смо, да је Јурчич већ г. 1870. записао чувене речи, да су Словенци радо спремни прихватити сваку политичку комбинацију, која би ујединила словеначке земље и наслонила их, као једнакоправни индивидуалитет, на југословенство. Из горе изложених разлога јасно је пак, да је у даним приликама могла реална словеначка и хрватска политика барем до балканских ратова рачунати само са Загребом као Пиемонтом.

Ово ми се чинило потребно казати за објективно разумевање словеначке политике и словеначког становишта уопште све до првог светског рата. И ако смо могли ми Словенци гледати тежиште југословенске политике барем до балканских ратова само у Загребу, наши односи према Србима се стога нису ни најмање променили, него су постајали из године у годину само интензивнији, још више братски, срдачни, искрени и — југословенски. Немогуће је, да би на овом месту још даље следио у потанкостима све фазе и све поједине догађаје из тих односа, базираних на темељима, које сам покушао изложити, него ћу у будућим главама упозорити само још на најмаркантније.

X

У јесени 1871. г. био је у Аустрији срушен федералистички кабинет грофа Хохенварта и наследио га је немачко—либерални, насилни, германизаторски и коруптивни централистички кабинет Ауерсперг—Ласер. Тиме су биле дефинитивно покопане, барем за догледну будућност, све наде у федералистичку реорганизацију хабсбуршке монархије. Словенци и Хрвати морали су рачунати са дуализмом као дефинитивним фактом и према томе регулисати и своју политику. Раније описани “љубљански југославенски програм” постао је барем за ближњу будућност више или мање само теорија. Пошто је баш стога изгубила тада словеначка политика све више перспективе, које су се привремено спонтано појавиле на “таборима” (1868—1871), она се је изражавала сада нешто година у првом реду само у љутој међусобној борби конзервативних “старословенаца” са Блајвајсом на челу и либералних “младословенаца” са Јурчићем, Вошњаком и Зарником на челу, а у свим парламентарним институцијама у словеначким земљама апсолутно су владали—Немци.

У Хрватској у то доба завладао је до сржи покварени бан Вукановић, а нека-

данаши носиоц југославенске идеје, “Народна странка”, коначно је прихватила нагодбу са Угарском, сасвим прешла у опортунистичко маџароњске воде и није се више интересовала за југословенство. Што је било опозиционог, све више се је предавало Старчевићевим шовинистичким самохрватским оргијама. Мали, толико експонирани и национално тек развијајући се Словенци били су у тим годинама изложени најбруталнијем германизаторском режиму и чак још преслаби за голу дефанзиву, зато можемо и разумети, да се нису могли бавити никаквим смелим пројектима и словеначко—српски односи ограничавали су се више или мање на саме регистрације важнијих културних и политичких догађаја код Срба у Хабсбуршкој монархији и ван ње. У главном може се казати, да је важила у следећим годинама за Словенце политичка формула, коју је у “Словенском Народу” записао Јурчич дне 2. V. 1871., рекавши: “Како је Србија на балканском полуострву онај центар, око којег се морају ујединити многобројни турски Славени, тако има Хрватска по својој историји, својој важности и по натурном положају задатак, да постане у будућности она тачка, около које ће се морати груписати аустријски Југословени.”

У данима од 22 — 27. VIII 1872 у Београду вршиле су се велике свечаности поводом прокламације пунолества кнеза Милана. Београдска општина тада позвала је на свечаности и градска заступства свих већих југословенских градова у Аустро—Угарској. Такав позив добила је и

Љубљана. Пошто је била она тада тврдо у немачким рукама, јасно, позиву није се одазвала (у Угарској одзив био је и изричито забрањен), а ако је отишао тада који Словенац приватно у Београд, није ми познато. У исто доба свештеник Л. Горењс објављивао је у листу "Беседник" преводе српских народних басни и приказе из српског народног живота.

У лето 1875, букнула је немесињска буна противу Турака, која се је брзо проширила на читаву Херцеговину и велики део Босне. Она је имала велики одјек у читавој Европи, отворила је поново "источно питање", а у југословенским земљама преко ноћи опет је поставила на дневни ред питање њиховог ослобођења. Блајвајсове "Новице" већ дне 11. XI. 1874. јављале су о незадовољству, које да влада са кнезом Миланом у Србији и кажу, да се велике силе баве са мишљу да би се из Србије и Босне—Херцеговине остварила посебна краљевина, а на свршетку напомињу, да "може бити Србија огњиште, на којем би могао букнути европски рат". У вези с тим, после три године, "Новице" су се сетиле југословенства и у следећем броју записае су, да "ако мила судбина дозволи, да баци југословенско древо и цвјече", онда треба да се Словенци свакако оријентишу према југословенству, а и овом приликом наглашавају, да Словенци никако нису спремни жртвовати свог језика. Следеће године јављале су "Новице" опет (4. VII. 1875) о изборима у Србији и о појави радикалне партије код тих избора и кажу, да она "много мири-

ши по социализму и комунизму” и да “хоће све преокренути једном навалом”.

Одмах кад је букнуо невестињски устанак, “Новице” сместа (21. VII. 1875) почињу писати о јадима хришћанске раје под Турцима и кажу, да је треба свакако ослободити, “па нека их онда добије Петар или Павао”. Све словеначке новине тада су биле пуне чланака и вести о судбини балканских Славена и доносиле су све детаље. Др. Шкофич тада у “Словенском Народу” (број 209) заузимао се је за то, да би се остварила из Босне—Херцеговине нова самостална славенска држава (!) на Балкану, која би могла Аустрији спречавати, да не би толико тлачила својих Југословена.

Већ 29. VII. објавио је “Словенски Народ” позив “Помозимо словенску браћу!” и исто у првом августовском броју хтеле су “Новице” позвати на сакупљање помоћи у новцу и благу (и баруту, кога су криомчарили из Љубљане уз помоћ градбеника Кубелке) за побуњенике и многобројне бегунце, а влада у Крањској наредбом од 3. VIII. ово је забранила. “Новице” означиле су ову забрану за “нечовечанску”, особито стога шта је таково сакупљање било дозвољено у другим провинцијама. Но, ова забрана у почетку септембра била је укинута и по читавој Словеначкој одмах су се почели сакупљати прилози за побуњенике.

Сви тадашњи словеначки листови прештампавали су прокламације и меморандуме босанских устаника и љуто полемизирали са клеветничким грдњама немачке

и маџарке штампе. У септембру доносе "Новице" политичко разматрање, у коме кажу, да се у Русе није могуће поуздати, још мање у Французе, а Срби сами да су без руске помоћи преслаби, па стога позивају "Новице" на што већу помоћ српској раји. И заиста, одмах је почело у Босну и Херцеговину јурити све више словеначких добровољаца.

Исто као љубљански листови, писали су и провинцијални. Лист "Соча" у Горици н.лр. донашао је многе оригиналне дописе из Босне—Херцеговине од појединачних словеначких добровољаца тамо и опширне информативне чланке о Србији. Јасно, и "Соча" је сакупљала добровољне прилоге за устанике (исто тако су сакупљали тршћански Словенци). Идуће године отворила је сталну рубрику "Југославенско бојиште" и дне 26. VI. 1869. донела је допис из Шапца, где каже, да има тамо пуно словеначких официра, "који једва чекају, да се мере са Турцима у част наше отаџбине". Важно је подвући, да је тада већина словеначких листова, чак и конзервативне Блајвајсове "Новице", изражавала жељу да се Босна и Херцеговина прикључе Србији.

Између великог броја словеначких добровољаца у Херцеговини најпознатије је било име љубљанског типографа Мирослава Хубмајера, које се је одмах после првих позива словеначких листова, већ у лето 1875. журио у Херцеговину и ступио тамо у ред српских устаника. Са својом храброшћу (одликовао се је особито код јуриша на тврђаву Требиње) и војничким

знањем (у Аустрији раније је служио код артиљерије) одмах се је толико одликовао, да је добио брзо своју властиту чету (називали су га “црни Мирославе”), а на састанку 85 четничких војвода у средишњем децембра 1875. у Јамници, где су хтели изабрати врховног вођу устанка, већина је била за Хубмајера, а у мањини је остао — Петар Мркоњић. Пошто се мањина није хтела покорити већини, устанак је остао и даље без заједничког вођства, а Хубмајерово име ишло је преко свих европских новина и Турци су расписали на његову главу велику награду. Преко зиме, када су бојеви мировали, велики део словеначких добровољаца вратио се је опет кући, да многи између њих оде у идуће пролеће поново у Херцеговину. У средишњем новембра 1875. за нешто дана вратио се је у Љубљану и Хубмајер, где су родољуби приредили њему у част велики банкет. Све немачке новине због тога су викале и тражиле, да се Хубмајер одмах затвори, но он се вратио у Херцеговину пре него је дошло до арестације. У пролеће 1876. босанско—херцеговачка буна била је угушена, а кад је нешто месеца касније Србија ушла у рат са Турцима, ево Хубмајера, кога су неки противници клеветали чак за аустријског шпијуна, опет као добровољаца у српској војсци, где је рано постао артиљериски официр. После тог рата отишао је Хубмајер са Пашићем у Букурешт, где је основао литографски завод, а после неког времена опет се вратио у Београд и постао тамо уредник “Београдер Цајтунг”. Своје последње го-

дине проживео је у Сарајеву и ту год. 1910 умро.

У самој чети Петра Мркоњића борио се је словеначки добровољац Ал. Томан и он у својим успоменама прича, да Мркоњићеви другови у чети дуго времена нису знали, да је то — принц Петар Карађорђевић.

Други интересантни тадашњи словеначки добровољац био је Јанко Штибил из Вртојбе у Горишкој. Кад је букнула невесињска буна, он је био ђак VI разреда гимназије у Горици, напустио је студије и пожурио се у Херцеговину. Тамо је ступио у чету М. Љубибратића. Међутим, кад се је он борио у Херцеговини, постао је аустријски војни обвезник, али се није хтео вратити него је отишао — ваљда под утицајем Љубибратића — у Србију, узео име Вукасовић, ступио тамо у српску војску, постао официр, на свршетку као пуковник, командант све српске жандармерије и борио се у свим српским ратовима до првог Светског рата. У Аустрији Штибил — Вукасовић, наравски, важио је као војни дезертер и није се смео вратити, а “Соча” је г. 1884. објавила опширни опис његових доживљаја у Босни — Херцеговини. Тај лист је већ г. 1882. објављивао редовите дописе из Србије (писао их је проф. Ив. Боговић). Стално је дописивао у “Сочу” и Штибил — Вукасовић и баш у годинама, када је југославенска мисао прилично спавала. Писао је противу великобугарске, велико-српске и великохрватске мегаломаније и позивао (н.пр. 16 VIII. 1902) ка југосла-

венству. Пошто се је Штибилова мајка обратила на самог цара Фрању Јосипа, сит јој је био помилован и опет је могао који пут посетити своју словеначку отаџбину, којој је остао веран до последњег даха. Још се добро сећам, како је около г. 1905. шетао у униформи српског официра по Љубљани и са каковим неописивим одушевљењем смо тада ми млади ђаци на њега гледали и већ с а м о м својом појавом будио је у нама националну свест. Умро је нешто година после Првог светског рата и дао се превести у гроб свог родног села, које је било тада — у Италији.

Босанско—херцеговачки устанак није само силно одјекнуо у читавој словеначкој јавности него и у литератури. Најмаркантнији тадашњи словеначки литерат, Јосип Стритар, одмах у првој години своје обновљене литерарне ревије “Звон” (1876), објавио је чувени циклус песама “Раја”, којег је илустровао највећи тадашњи словеначки сликар Шубиц. Циклус је инспирисао и велики део остале тадашње словеначке домољубне лирике и будио особито код омладине национално одушевљење. И публицистика тада почела је опет објављивати информативне расправе о балканским Славенима и југословенским проблемима. Већ познати нам проф. Ј. Пајк н.пр. г. 1875. у својој ревији “Зора” објавио је расправу “О стању школства у српској кнежевини” и “Чртице о Босни и Херцеговини”, а главни предмет словеначке публицистике тада вртео се је — по старом словеначком обичају — опет

около питања словеначког језиковног уједињења са Србохрватима, о чему ћу казати пар реч касније.

XI

После босанско—херцеговачког устан-ка догађаји на Балкану развијали су се са муњевитом брзином: у мају Аустрија, Русија и Немачка закључиле су да траже од Турске реформе, истих дана дошло је до устанка у Бугарској, у јуну Србијанци и Црногорци тражили су од Турске управу Босне — Херцеговине и објавиле јој рат, у зиму 1876—77. руско јавно мишљење тражило је рат с Турском, у јануару 1877. Русија је потписала у Будимпешти споразум с Аустро—Угарском, по којем је препустила Босну—Херцеговину Аустрији, 28. II. 1877. склопила је после неуспешног рата Србија мир с Турском и 24. IV. Русија је објавила рат Турској. Пошто није могла постићи важних успеха, Русија је позвала у помоћ Румунију, да јој касније за награду одузме Бесарабију и тражила је од Србије, да поново уђе у рат, што је ова учинила дне 1. XII., три дана после пада Плевне. У фебруару Турци су капитулирали и дне 3. III. 1878. био је потписан мир у Сан Стефану, по којем је требала да буде остварена Велика Бугарска, а Мала Србија. Пошто се велесиле с тиме нису сагласиле, од 13. VI. — 13. VII 1878 заседао је “берлински конгрес”, на којем

српског изасланика нису хтели ни саслушати. Конгрес је много смањио Бугарску, дао противу воље Руса Србији Ниш, Пирот и Врање, а Аустро—Угарској поверио је, да окупира Босну—Херцеговину и Санџак, шта је она учинила још исте јесени. Три године касније аустријски, руски и немачки цар споразумели су се, да је на Балкану сада све у реду и да се не сме ништа мењати. Тако су европски тутори са Русијом на челу опет “консолидирали” Балкан за пуне три деценије.

Док није ступила у рат Русија, пажња словеначких новина концентрисана је била на Србијанце и Црногорце. “Слов. Народ” н.пр. донео је црногорску ратну прокламацију у оригиналу (у ћирици), а адресу московског Славенског комитета генералу Черњајеву у словеначком преводу, а Јурчич тој адреси додао је: “Ово је језик славенске будућности!” Црногорци су тада имали нешто топова и муниције, а нису имали артиљераца. Због тога кнез Никола слао је у Љубљану неког свог француског официра, да би му овде нашао словеначких добровољаца—тобџија. Сви словеначки листови објављивали су опширне вести са бојишта и још улепшавали их и љубљански родољуби одушевљавали су се на било којем српском успеху, а кад су почели побеђивати Турци, словеначки листови о српским поразима су ћутали. Дне 14. XI. 1876 руски цар у неком говору корио је Србе, а “Слов. Народ” индигнирано је записао: “Истина је, што каже, а могао би шутити. Зашто није?” и дне 11. III. 1877. са болом је запи-

сао, да “се полумесец разширио над београдском цитаделом“. Исто тако Стрита-ра дубоко је дирнуо српски неуспех и у својим “Бечким елегијама” нарочиту песму посветио је “Србији”, где међу осталим каже:

“Србија! из срца глобочине
кличем, глас ми спремљајо солзе,
меч пресунил остре болечине
Теби, с табо мени је срце.

Исто је чинио Блајвајс у својим “Новицама”. Док је ишло Србима добро, “Новице” су имале пуно одушевљених вести, а кад им је почело ићи слабо, пишу све мање и у првим месецима г. 1877. готово шуте о Србима и све више јављају о руским ратним припремама, а у почетку априла почињу доносити опширне оригиналне дописе из Русије у славјанофилском духу, које објављују од сада скоро у сваком броју.

Дне 25. IV. 1877. “Новице” су само јавиле, да је изашао царев манифест, а у првом идућем броју доносе управо дирљив коментар: “Рат! Све наше симпатије намењене су руском оружју, сва срца му желе победу, молитве наше уједињују се у томе, да би дао Бог победу славенској браћи, која се боре под царевом заставом...” “Слов. Народ”, који је излазио тада већ дневно, могао је већ 28. IV. записати: “Сваки Словенац и Славен зна и осећа, да је наша сродна крв, која ће тећи у Бугарској, да је успех руског оружја успех свега славенства, дакле и наш”. Од г. 1873. даље излазио је у Љубљани и “Словенец” као орган католичко конзер-

вативне странке (касније Словенске људске странке), која се је тек појављивала и он је у то време писао, да би морао бити сваки родољуб и веран католик проникнут том узвишеном идејом, да би доделио Бог на молбу св. Ћирила и Методија победу нашој славенској браћи. У истом духу писали су и сви словеначки провинцијални листови: "Единост" у Трсту, "Соча" у Горици и "Словенски Господар" у Марибору. "Слов. Народ" г. 1876. тадашњи српски рат против Турака изричито је називао "југословенски рат" и писао, да се може национална култура разрасти у пространо дрво само на основу велике сродне узајамности, на основу уједињеног народа и да ће ово утицати на југословенско уједињење. Што се тиче саме Босне—Херцеговине, "Слов. Народ" још г. 1878. опет је напоменуо, да би се морала она у смислу наравног права поделити између Србије и Црне Горе.

Сви листови су били испуњени у првом реду са вестима у вези са Русијом, али ипак се сећају много пута и Србијанаца и Црногораца, а особито Босне и Херцеговине. "Новице" већ дне 2. V. 1877 јавиле су, да се Срби опет припремају, а "црногорски јунаци већ су ухватили Турке код Невесиња". У идућим бројевима почињу водити "Новице" управо жучну кампању против Енглеза због њиховог непријатељског става према Југославенима, а исто тако противу Маџара и Немаца, који су се одушевљавали за Турке и љуте се на Пољаке, који су тражили рат противу Русије. У јулу Немци су одузели

Словенцима још последњу политичку позицију, крањски земаљски сабор, што је проузроковало свуда велику моралну депресију, а Блајвајс их у "Новицама" храбри: "Чујте Словенци! Чујте Славени! над Балканом се светли дан! Руси су прекорачили Балкан!" Упркос драконске цензуре "Новице" дне 18. VII. пребацују Аустрији, да са сакупљањем својих чета на граници омогућава Турцима концентрацију њихове војске противу Србијанаца и Црногораца, "који су показали чуда од јунаштва" и "страшне жртве у крви, коју су пролили Црногорци, падају на главу аустро—угарске владе". У истом броју доноси "Новице" и случај неког Пољака, који је хтео ићи у помоћ Турцима. Дошао је до Трста, тамо му је нестало новца и бацио се је у море, а "Новице" кажу: "Баш никакве штете за њега!" На дан 12. VIII. уједињени политички прваци хтели су приредити у Љубљани велики народни збор, где би морала бити примљена резолуција, да се Турци истерају из Европе и ослободе балкански народи, а влада је збор забранила.

После дуже релативне тишине или чак неуспеха на бојиштима тек 12. IX. могле су "Новице" опет један пут донети радосну вест, да су Црногорци ослободили Никшић и триумфално су викнуле: "Живио кнез победник! Живела Црна Гора!" О Србији "Новице" читавау г. 1877. писале су јако мало, само су 6. VI. јавиле, да су Срби крајње незадовољни са кнезом Миланом и да желе и они црногорског кнеза за свог краља и упозоравале су пак

на бечку “Српску Зору”, која да доноси лепе приказе о догађајима на Балкану. На свршетку новембра “Новице” опет одушевљено јављају, да су Црногорци заузели све пределе од Бара до Скадра, а у почетку децембра сва Словенија кликтала је, кад су Руси коначно освојили Плевну. При свршетку г. 1877. “Новице” кажу, да је била та година за Црногорце година славе, “због које им може завидети сваки народ.... Такав народ заслужује бољу будућност!”

Више него “Новице”, које уопште нису биле никада политички него заправо у главном земљораднички недељни стручни лист, могли су расправљати о политичким питањима “Слов. Народ” и “Словенец”. Како сам већ казао, г. 1876. већина словеначких листова додељивала је Босну и Херцеговину Србији, и “Слов. Народ” још касније је наглашавао, да припада Б.—Х. по природном праву Србији и Црној Гори, а г. 1877. већ су осетили, да је она измакла Србији. Мишљења су се почела колебати. У марту др. Сернец у “Слов. Народу” објавио је расправу “Источно питање”, где је казао, да Аустрија не може препустити Балкана Русима, а властита снага балканских народа није довољна, да би се могли сами ослободити Турака, због тога Аустрија треба да се споразуме са Русима и Босну — Херцеговину нека добије Аустрија. Дне 30. XI. исти лист писао је: “Да је прошле године Србија победила, припала би јој Босна. Ове године мораће се радо или нерадо задовољити са повећањем својих државних граница према Ста-

рој Србији, пошто ће Босну запосести Аустрија”. Три дана после капитулације Плевне љубљански родољуби приредили су велики банкет у славу победе и ту је међу другим здравицама већ тада јако популарни писац Керсник напио “народу. који је прошле године и већ раније столетима пролевао крв у бојевима са Турцима.... то јест народу српскоме”.

У исто време, кад је било већ прилично јасно, да ће Босну—Херцеговину добити Аустрија, “Словенец” је дне 2. и 5. III. 1878. донео ванредно значајан чланак “Илирија оживљена”, у којем пребацује Србима, да “нас (Словенце) неће да признају ни за своју браћу, а не мисле, колико их ми надмашујемо у просвети и цивилизацији... Баш увиђавност, да Срби у културном погледу зависе о нама, оживиће поново илирску идеју. Илиризма без Словенаца нема, јер би се Срби и Хрвати увек свађали и Словенци би имали задаћу, да некако посредују...” Из тих разлога “Словенец” био је протву тога, да би се Босна—Херцеговина прикључиле Хрватској, него треба, да “Аустрија устроји Илирију од Бељака у Корушкој до Требиња у Херцеговини и од Осјека у Славонији до Котора у Далмацији. Тако се српска кнежевина сама за себе не би могла дуго одржати” него би таква велика Илирија привукла код себе и Србију, а Аустрија “могла би жети, где није сејала”. Ако пак Аустрија не би имала схватања за ово питање, па би још даље радила по начелу дивиде ет импера, онда илирска мисао неће умрети, него место Аустрије постаће њезин но-

сиоц малена Србија... Може се казати, да је био у овом чланку некако обухваћен Словеначки политички програм за пуне три деценије. Већ из свега горе реченог је сасвим јасно, да такав програм није био ни мало противу Срба, него је н.пр. др. Вошњак дне 7. VI, у очи берлинског конгреса, у парламенту казао, да би била "циганска политика", ако би Андрачи хтео спречити, да се Србија и Црна Гора не би повећале. У исто време др. Вошњак у "Слов. Народу" изражавао је бојазан, да би се могло немачко—маџарском господству у Босни придружити муслиманско.

У пролеће г. 1878. "Слов. Народ" јавио је са огорчењем да је чувени Игњатијев у Бечу казао хрватскоме политичару Вончини, да "остају Црна Гора и Србија незнатне земље... а Босна и Херцеговина сасвим су отворене монархији". Немци и Маџари вехементно су се противи окупацији Босне и Херцеговине, бојећи се повећања славенског елемента у монархији, а окупацију су хтели двор и генералштаб, пошто је југоисток био сада једини правац за хабсбуршки империјализам и за изгубљену северну Италију. Аустрија је могла добити накнаду само још на Балкану. Већ у јулу г. 1878. отишли су први пукови за Босну. Хрватски сабор дне 28. VIII. у својој адреси тражио је присаједињење Босне и Херцеговине Хрватској, што је цар Фрањо Јосип управо грубо отклонио и српско—хрватски спор дошао је на своју висину. Окупација Босне — Херцеговине постала је свршени чин, са којим је морала сада рачунати и реална политика. Може се уоп-

ште казати, да окупацију сада нису више одобравали само Словенци и Хрвати него уопште сви аустријски Славени, јер су гледали у њој у првом реду јачање славенског елемента у хабсбуршкој монархији и тиме могућност за рушење владајуће немачко—мађарске хегемоније. Ипак који пут симпатије словеначких војника међу окупацијским четатама за Србе биле су још веће и дезертирали су код Срба. Тако је н.пр. пребегao песник Ив. Бучар, који је касније служио као жељезнички чиновник по разним местима на Балкану. Није их дакле водио никакав "аустријски патриотизам" него само властити национални интереси. Др. Тума у својим мемоарима изричито наглашава, да је било тада јавно мишљење међу Словенцима антиаустријско и да је све веселио аустријски пораз код Маглаја. Окупацију саму касније (г. 1904 и 1905) опширно и јако лепо описао је у две књиге "С Словенски фантје у Босни ин Херцеговини") Ј. Андрејка, који је као активни потпоручник сам сарађивао на њој.

XII

Пуне четири године историјских догађања на Балкану, од невесињског устанка до извршене окупације Босне и Херцеговине, у словеначкој јавности толико се је расправљало о словеначком, југословенском и балканском питању као никада раније, али се не би могло тврдити, да је квалитет тих расправа одговарао и њиховом квантитету. Истина је тадашња словеначка политичка разматрања далеко су превазишла раније уске територијалне границе, обухвативши сада већ уопште све јужне Славене и јако појачала дотадашње словеначко познавање јужних Славена, али нимало нису одредиле словеначки положај у тој породици. У том погледу ове дебате свакако су заостајале иза ранијих, за време љубљанског југословенског конгреса г. 1870—71.

Овај факат можемо разумети из чињенице, да смо ми Словенци живели тада — за време Ауерсперг—Ласерјевог режима (1871—1879) — у доба наше највеће националне депресије. Немачки притисак је био толико јак, да су очајавали чак многи испробани родољуби, али ипак у "Слов. Народу" други (н.пр. др. Сернец) опет су покушавали храбрити, да не можемо пропасти, јер смо део великог славенства. С тога можемо лако разумети,

што су већ први метци на Балкану сместа привукли словеначке очи према југоистоку и словеначки журналистички језик плавлjen је српскохрватским речима од којих су се некоје одржале и касније, а стари илирац Д. Трстењак већ у лето 1875. казао је, да ће у будуће уопште писати само у србохрваštини. И с тиме се код Словенаца поново отворило старо, већ решено, а стално отварано питање словеначког књижевног језика, односно словеначког језиковног уједињења са Србохрватима.

Отишао бих свакако предалеко, ако бих се овде упуштао у подробно описивање ових бесконачних дебата, које су се и иначе више тицале наших словеначких односа са Хрватима него са Србима. Напомињем само неке најзначајније моменте. "Слов. Народ" у прво време писао је, да ми Словенци преузмемо "брзо књижевни језик српски или руски или било који славенски, само не немачки... Противу германизације борићемо се до смрти". Много трезвеније посматрао је ово питање "Словенец", упозорујући на међусобне културне разлике и на тадашњу негативну хрватску политику и тако дошао до закључка, да нас германизације "неће моћи спасити ни Југо — ни Северославени" ако не будемо радили у првом реду сами. У данима берлинског конгреса (3. VII.) "Слов. Народ" донео је један фељтон, писан на српскохрватском и позивао, да би словеначке новине почеле "већ ове године писати хрватско—српски". Тада је изгубио равнотежу чак "Словенец". Следила је

права поплава наивних и конфузних чланака готово по свим словеначким новинама, као г. 1848—1852. Њихова основна карактеристика јесте та, да Словенци опет нису схватили, да проблем лежи у политици, а не у језику. Тек 11. VII. 1878. упозорио је на ову чињеницу у "Слов. Народу" неки дописник из Горице и брзо су се сагласили с њиме и многи други. Неки "Русофил" у "Слов. Народу" казао је, да би примањем србохрваштине преко ноћи уништили све резултате досадашњег нашег рада, и она нас не би могла спасити баш никакве опасности. Даље се тај исти чланкар опширно бави тадашњим стањем у Хрватској и најоштрије га осуђује, тврдећи да Хрвати треба да сами најпре крену са пута непродуктивног егоизма на пут верске, племенске и политичке трпељивости. Исто тако је писао "Словенец", да ми нећемо следити Хрватима на њиховом садашњем путу смешног обожавања анахронистичког "хисторијског права", које фактички зависи од мађарске милости, а признаје, да би било добро за Словенце, ако се удруже са Хрватима, али се тиме никако не би хтели одрећи веза и са осталим Славенима и свог језика.

После свршене окупације Босне—Херцеговине "Слов. Народ" резимирао је читаву дебату и казао, да су сви Словенци за политичко уједињење, а велика већина словеначких културних радника да је противу примања хрватског језика. Закључио је ове четиригодишње расправе — као већ пар пута раније — опет стари Блајвајс у

почетку г. 1879. у "Новицама" са серијом чланака "Шта смо? и шта хоћемо?" у истом смислу као и г. 1852. а "Словеначко литерарно друштво" у Бечу неколико месеци касније издало је чувени циркулар, у коме је констатирало конфузност ранијих дебата, нагласило, да је "најлепша светиња сваког народа његов материњи језик" и изнело идеје, које су постале онда основа свега огромног словеначког културног рада за идуће две деценије.

Пошто се је Ауерсперг — Ласарова влада одупирала окупацији, она је после пала и владу за читавих четрнаест година преузео кабинет грофа Таафеја, чију су конзервативну владину већину сачињавали у првом реду сви аустријски Славени. Таафе је Словенцима доста обећао, а јако мало дао. Ипак је дотадашњи брутални германизаторски притисак био много смањен и почели смо на парче добијати своја најелементарнија права у школама и у администрацији. И непрекидна и истрајна борба за та права, означава сву бригу словеначке политике у идућим двема деценијама. У Хрватској у ово време познати бан Куен Хедервари понизио је Хрвате до последњег степена и рафинирано потстрекавао хрватско—српску мржњу, а у Србији краљ Милан упутио је своју политику на Аустрију. У таквим приликама било је сасвим неактуелно теоретизирати о југословенским проблемима, а нарочито сада, када после босанске окупације није било ни најмањег изгледа, да би се могла ситуација у југо-

словенским земљама у догледно време било како променити. Стога су се сада Словенци бацили свим својм силама на изградњу своје властите националне индивидуалности, па су се за време једне генерације политички организирали и развили, просветили своје широке народне масе као (осим богатих Чеха) ни један други славенски народ. Остварили су своју велику литературу, почели се нагло економски еманципирати и све више су заустављали даљњу италијанизацију и германизацију (осим у Корушкој).

Упркос томе, што су после босанске окупације све словеначке енергије биле деценијама концентрисане само на њихову властиту изградњу, њихов интерес за остале Југославене, а нарочито за Србе, још је више порастао. Непосредну прилику за ово давала им је баш Босна—Херцеговина. Аустро—Угарска после окупације управо је преплавила ову земљу са Немцима и Маџарима, који су пљачкали народ и земљу те политички притискивали особито Србе. Блајвајс је већ 2. IV. 1879. у “Новицама” протестирао противу запостављања Срба у корист муслиманских бегова и противу тога, да сва водећа места у Босни заузимају сами странци, који незнају ни народног језика. Такве жалбе од тада стално су се ређале по свим словеначким новинама и без престанка су све оштрије протестирале противу режима у Босни. Осим тога “Новице” почеле су већ у почетку г. 1879. доносити још данас интересантну серију “Цртица из Босне”, јављале даље о свим важнијим политичким и култур-

ним догађајима код Срба и донеле и специјалну “Цртицу о Црногорцима”. Исто тако радиле су и све остале словеначке новине.

Међу великим мноштвом немачко — маџарског олоша и експлоататора, који је тада преплавио Босну и Херцеговину, дошли су пак тамо и многи Словенци, који су знали наћи одмах додир са народом и заузимали се за њега. Већ саме припреме за окупацију побудиле су код Словенаца највећи интерес особито за Србе. Жупник А. Фекоња већ г. 1875. писао је о Вуку, а касније још о Његошу, Доситеју, о српским народним песмама итд. Исто тако проф. Хубад још пре окупације писао је о верском положају у Босни—Херцеговини, о Црној Гори, о српским народним обичајима и преводио је српске народне приповетке. Ондашњи песник Паљиаруци-Крилан још као ђак добро је научио српски, а Стртарова “Раја” дала му је побуду за најнепосреднију словеначку политичку лирику, у којој је грмео противу Енглеза као “народа погибели” и опевао је ослободилачке борбе балканских Славена. Ф. Подкрајшек—Харамбаша исто тако већ пре окупације (1877) објавио је превод приповетки о патњама босанске раје.

Код саме окупације сарађивао је писац Ј. Каш и после ње служио је још нешто времена у Босни и објавио читав један низ цртица, успомена и краћих етнографско—романтичних приповести из Босне—Херцеговине. Исто тако је сарађивао код окупације Р. Перушек и брзо се после свршених војничких операција поно-

во вратио на две године као професор у Сарајево. Овде је темељито проучио језик и народ и објавио је много етнографских цртица и белетристичких слика из Босне, нарочито о муслиманима. Највеће Перушково дело било је одличан превод Његошевог "Горског вијенца" (1907) са историјским и естетско—критичким уводом. Даље је објавио Перушек етнографске белешке о аустријским Србима у почетку прошлог века и темељни преглед школства у крајевини Србији, а преведене песме Б. Радичевића остале су му још у рукопису.

Тек после окупације стигао је (1883) у Босну Е. Лилег и остао тамо као професор готово двадесет година. Он је г. 1900. саставио опширан преглед развитка средњег школства у Босни од турских времена даље, који је изишао на француском језику. Издао је и историјски уџбеник за босанске средње школе, са којим влада није била задовољна, јер се је превише бавио повешћу свих славенских народа. Даље је написао научну студију о друштвеном устројству Босне—Херцеговине у средњем веку, студију о породичном и народном животу Босанаца (на немачком језику), о правним, верским, моралним и хуманим назорима средњевијековних Срба и још читав ред других етнографских студија. Нотар Ал. Худоверник није живео никада међу Србима, ипак је већ г. 1882. писао о црногорском законодавству.

Пет година (1885—1889) провео је као војнички рачунски официр у Доњој Тузли Фр. Масељ—Подлимбарски и касније је

већ као пензионер поново путовао по Босни и Црној Гори. Још у време свог службовања у Тузли објавио је пар цртица из босанског живота, а сва своја искуства у Босни сакупио је у свој велики чувени роман "Господин Фрањо", у којем је са широком епиком оцртао читаву аустријску окупациону политику у Босни, хушкање Хрвата противу Срба и подупирање муслиманских бегова. Роман је права висока песма љубави према Србима, па је био — наравски — одмах у почетку првог светског рата конфискован. Словенска Матица, која га је издала, због тога је распуштена, а писац оптужен због велеиздаје, лишен свог официрског чина и послат у интернацију, где је г. 1917. и умро. Са великом иронијом насликао је аустро—угарску политику у Босни и А. Ашкерц у свом спеву "Мирза", а највећи словеначки лиричар Грегорчић, са болом певао је да "бадава си текла драга крв" на Балкану.

Између тадашњих словеначких научника, који су се бавили српским, односно македонским питањима треба споменути најпре слависту В. Облака, који је већ г. 1891. проучавао на лицу места македонске дијалекте. Турци су га држали за аустријског шпијуна, затворили га и једва се ослободио из затвора. Рано иза Облака почео се је бавити српским студијама познати словеначки слависта М. Мурко, који је поново пропутовао све српске покрајине, проучио их и много писао о Вуку, Цвијићу, П. Ђорђевићу и др., о најстаријој култури јужних Славена, српским и мусли-

манским народним песмама. Изричито треба подвући и познатог југославенског стенографа проф. А. Безеншка, који је издао већ г. 1897. посебну књигу, "Болгарија и Србија", са опширним географским, историјским, културним, економским и социјалним приказом Срба. Књигу је издала Мохорова дружба у Целовцу у 80.000 примерака, тако да је на послетку готово и свака словеначка сељачка кућа потанко упознала Србе, а држим, да у таквом огромном обиму није још никада ниједан други народ приказао Србе. При овоме не сме се заборавити, да је тада свих Словенаца било једва милион и по.

У ревијској публицистици бавио се је Србима особито Хрибар—Тавчаров "Слован", који је већ у првој години (1884) објавио лепе биографије (са сликама) Вука, Д. Матића, Доситеја, Б. Радичевића, К. Трифковића и Змаја, а касније још Ј. Суботића. Писао је о "српским националним питањима", поздрављао савез балканских држава, о коме се тада једно време говорило и особито жалио српско—хрватски спор. У том погледу је јако корио тадашњу политику Срба у Хрватској и казао, да "читав српски народ, све српско новинарство у Војводини осуђује политику својих рођака у Хрватској (уредник новосадске "Заставе", Ј. Томић, дне 14. XI. 1886. био је чак осуђен на затвор, пошто се је заузимао за српско—хрватску слогу), а исто тако и београдски листови. У погледу српско—хрватског спора, који је постигао тада свој врхунац, Словенци су настојали заузимати што објективнији

став и осуђивали су обадве стране, особито пак Старчевићев мегаломански шовинизам.

Изгледа да је између тадашњих виђенијих словеначких јавних радника гајио симпатије за Старчевића само велики словеначки писац, а један од најреакционарнијих и најнегативнијих политичара — др. Ив. Тавчар.

Др. Тавчар већ г. 1882. на некој свечаности “Кола” у Загребу у свом говору изјавио је: “Наша (словеначка) земља по својој историји и по историјском праву само је комад Хрватске... Ми Словенци немамо ништа противу тога, ако се и са културног и литерарног видика не говори о два народа него само о једном, то јесте о хрватском.” Јасно је, да је било ово позивање др. Тавчара на историју и на историјско право голи несмисао, а и иначе није био др. Тавчар ни мало легитимизирао изјављивати, да смо ми Словенци заправо Хрвати. Јесте, у већ пар пута поменути југословенским дебатама поново се је наглашавало, да смо Словенци “једно” са осталим Југословенима (раније са “илирцима”), а баш сви важни словеначки јавни радници су се увек изричито ограђивали од тога, да би били “једно” само са Хрватима.

Међу словеначким ђацима негодовање против старчевићанства ишло је толико далеко, да је н.пр. г. 1883. члановима бечке “Словеније” чак забрањено посећивати хрватско академско друштво “Звонимир”. Г. 1885. неки Хрват у “Словану” об-

јављивао је дугачку серију чланака “Ка одношајима у Хрватској”, где је покушао бранити Старчевића, а редакција је изричито напоменула, да је она баш супротног мишљења. У пролеће 1886. И. Хрибар посетио је у Београду Јов. Ристића, који се је Хрибару захвалио за помоћ, коју су Словенци раније године сакупили за српске рањенике и у разговору и сам Ристић много је осуђивао тадашњу политику Срба у Хрватској. Иначе готово сваки број “Слована” донео је културне и политичке вести о Србима, за шта се одужио загребачки “Србобран” у почетку г. 1887. са лепим чланком “Словенци”, где говори о словеначким националним борбама, наглашавао словеначко—српску узајамност и на свршетку ускликнуо, да “у њиховој побједи видјећемо и нашу”. Колико пажње је посвећивала тадашња словеначка публицистика Србохрватима, служи нам као најбољи доказ факат, да су донели у годинама 1868—1895 сви словеначки листови укупно 2618 преведених фељтона и од ових само из србохрваштине 360 (из немачког пак само — 35), а путописа по Словенској и осталом словенском југу донели су 406.

Десет година иза Хрибарове посете код Ристића посетио је издавач горичке “Соче”, А. Габршчек, црногорског кнеза Николу. Г. 1897. Габршчек је издао и песме венецијанског Словенца И. Тринка, које је посветио талијанској краљици Јелени и Габршчек лично их је носио њезиним оцу кнезу Николи. Код ове прилике Габршчек је замолио Николу, да би по-

средовао код своје кћерке Јелене, да Италијани престану са тако бруталном талијанизацијом венецијанских Словенаца. Никола је то одбио са изговором, да венецијанске Словенце не може спасити нико више и поклонио је Габршчеку своју песничку збирку "Пјесник и Вила", где се сећа кнез и Словенаца са строфом:

"Словеначка мртва стража
спрам западу која бдије,
жље се сјећа, жље се цјени,
као да је збиља није."

Са Цетиња враћао се је Габршчек преко Сарајева, где је успоставио везе са некојим муслиманским првацима, а аустријску полицију ово Габршчеково путовање толико је нервирало, да је извршила код њега одмах кућну преметачину.

Настојања "Слована!" некако продужила је Подгорникова ревија "Словански свет" (1888—1899), која је објављивала редовито и оригиналне дописе из Србије. Русофилски Подгорник одушевљено је заговарао ћирилицу и чак пребацивао Копитару, та је није увео и код Словенаца и Хрвата. Писао је да западна политика настоји са Босном што више одвојити Србе и Хрвате, а са Македонијом Србе и Бугаре, а као главну дужност Срба и Хрвата сматрао је, да никако не смеју слабити један другог.

Од проминентних словеначких културних радника у последњим деценијама прошлог века треба на свршетку напоменути и велику глумицу Велу Нигринову, коју је Јенко већ г. 1882. привукао у београдско народно позорште, где је онда ра-

дила без прекида до г. 1908. Шта је значила она за српску драматску уметност, довољно каже сама чињеница, да је била сахрањена на државни трошак (умрла је г. 1909. у Београду).

У то време боравио је у Сарајеву каснији велики љубљански бискуп др. А. Б. Јеглич. Он је био већ као ђак запојен искреним југословенским духом и кад је дошао г. 1882. као први каноник тада основаног врхбосанског капитла у Сарајеву, сав се је посветио тамошњем запуштеном народу. Безброј пута пропутовао је пешице и још у најтежим приликама особито источну Босну и већ пет година после свог доласка издао на српскохрватском језику књигу “Узгојесловје за учитеље и учитељске приправнике”. Исте године посетио је Јеглича у Сарајеву познати француски пријатељ Срба, гроф Бегуин и он нам прича о тадашњој одлучној Јегличевој славенској оријентацији. Даље каже Бегуин, да је био Јеглич велики пријатељ надбискупа Штадлера, а разилазио се је с њиме у национално—политичким питањима и покушавао исправљати, шта је скривио Штадлер. Из тих разлога Јеглич већ тада био је “персона нон грата” аустријској влади и г. 1897. именован је био за сарајевског помоћног бискупа без знања Беча. Кад је већ идуће године напустио Сарајево и вратио се после шеснајстогодишњег боравка у Босни у Љубљану, указивали су му највеће признање и поштовање и босански Срби. Јеглич се је био толико уживио у српскохрватски миље, да је и по

свом повратку у Словеначку дуго времена у говору и писму мешао словеначки језик са српскохрватским.

На другој страни пак је у том времену живео у Љубљани интересантан Србин Васо Петричић. У Љубљани већ од г. 1834. постојала је чувена приватна трговачка школа, коју су особито у другој половини прошлог века у великој мери посећивали и многи Срби. Међу осталима у годинама 1853—55 студирао је овде лички Србин Васо Петричић, коме се је Љубљана толико омилила, да је основао овде већ г. 1862. своју јако познату трговину и водио је до своје смрти г. 1915. Иако се је у току четири деценија сасвим натурализирао међу Словенцима, остао је до своје смрти ватрени Србин и православац, али се ипак сасвим укључио у словеначки јавни живот, као н.пр. Јенко или Штибил—Вукасовић у српски. Постао је један између пионира словеначког економског препорода, преко 20 година члан љубљанске градске управе, у њој 13 година претседник финансијског отсека и на том положају један од утемељача љубљанске градске штедионице, која је била до првог светског рата један од најважнијих словеначких новчаних завода. Писао је и економске чланке за словеначке новине, а градска управа за његове заслуге г. 1912. именовала га је почасним грађанином.

XIII

Почетак новог века затекао је у Србији још увек краља Александра Обреновића и у Хрватској поузданика циничког цара Фрање Јосипа, бана Куена—Хедерварија, који су понизили Србе и Хрвате, сасвим их подјармили перфидном Хабсбургу и привидно сломили сваку моралну снагу обадва народа.

Словеначка пак показивала је тада сасвим друго лице. Словенци су били тада парцелирани на шест провинција, од којих су сачињавали већину само у Крањској, у свим другим били предати немачкој или талијанској већини и дакле у том погледу између свих југославенских народа у најтежем положају. Ипак су баш у последњем деценију XIX. и првом деценију XX. века развили управо невероватну виталност и способност. Основне школе дизале су се по свим већим селима, тако да је неписменост нестајала као снег на мартовском сунцу, по словеначким селима оснивало се хиљаде свих могућих организација, књиге и новине нашле су већ пријем у последњој сељачкој кући, сјајно задругарство је економски ослобађало и јачало словеначког сељака, словеначки научници су и без универзитета и академије полагали солидне темеље свим гранама науке, литература се је са Цанкаром, Жу-

панчићем и др. дизала у европске хоризонте и исто тако све друге гране уметности.

Највећа прегрупација извршила се је на прелому столећа и у словеначком политичком животу. Некадашња католичко конзервативна странка под идејним вођством др. Јанеза Ев. Крека и тактичким вођством др. И. Шустершича развила се је под именом “Словенска људска странка” (СЛС; обично називана “клерикална” странка) у носиоца свега напретка, организовала је словеначке народне масе и културно, економски и политички их развила тако, да су постале — баш супротно случају код Хрвата — субјект свега словеначког политичког живота. Са увођењем општег и једнаког права гласа СЛС добила је у руке баш све словеначке политичке позиције, док се је некада заиста напредна “Народно—напредна странка” (обично називана “либерална странка”) ограничавала све више само на градове и постала временом под вођством др. Ив. Тавчара инкарнација политичког, економског и социјалног реакционарства, ипак је баш она јако подупирала културни рад и гајила народну свест. Већ г. 1896. оснивала се је под вођством Етбина Кристана и социјално демократска партија, која је добила нешто мало одзива само међу радништвом, а била идејно и финансијски сасвим зависна од Беча и особито у Корушкој и Штајерској најефикасније средство германизације словеначке радничке класе. Ова словеначка партијска ди-

ференцијација очувала се је до првог светског рата и у својој основи можемо казати — до данашњих дана, само су поједине партије доживљавале после г. 1918. различне метаморфозе.

Са високим дизањем културног стања и политичког организирања Словенаца њихов интерес за Хрвате и за Србе је само растао, свест заједничких политичких интереса према заједничким непријатељима се је само утврђивала. Ипак су биле заједничке политичке акције и манифестације због поменутог политичког стања у Хрватској и у Србији још јако отежане, односно политичке подвојености на различите државе без правог реалног и практичног смисла. Др. Крек (реч је о Јанезу Ев. Креку, највећем словеначком народном одгајитељу и организатору генерације пре 1918 г.) је већ дне 20. V. 1899. у "Словенцу" записао: "Опет и опет долазим... овако драгој ми идеји југословенског уједињења", јер друкчије ћемо још дуго живети садашњи цитањски живот. Али иначе је могло долазити до колаборације и до заједничких политичких иступања само међу заступницима из словеначких земаља те хрватским и српским из Истре и Далмације, особито после пада владе грофа Таафеја, када су се почеле националне борбе у аустријској државној половини из године у годину све више заостравати.

И ако је била у то доба Хрватска привидно највише сломљена, ипак је дошло оздрављење најпре баш од тамо. Некакав

први сигнал дале су већ г. 1895. велике противумаџарске демонстрације хрватске омладине. Ђаци, избачени тада са загребачког универзитета, отишли су у Праг, где су дошли на једној страни баш у атмосферу тадашњег чувеног омладинског процеса, а на другој страни у школу великог реалисте Масарика. Ови ђаци доносили су онда кући сасвим нове, модерне идеје, које нису имале више ништа заједничког са анахронистичком стерилношћу старчевићанства. У редовима ове омладине дошло је после толиких година мржње и свађа опет до првих хрватско—српских сарадњи, које су срушиле најпре Куена и г. 1905. завршиле се са стварањем српско—хрватске коалиције.

Не спада у оквир ове моје расправе, да се задржавам код појединих фаза у развоју српско—хрватских односа, а јасно је, да су оне имале највећи одјек и у Словеначкој. Сва словеначка штампа са највећом пажњом пратила је сваки догађај, изобличавала бечко—будимпештанску политику на славенском југу, покушавала објективно просуђивати хрватско—српске односе и поздрављала је сваки позитивни корак у циљу смиривања. Г. 1898. вршио се је у Прагу први конгрес славенских новинара и тада само претседавајући љубљански градоначелник Ив. Хрибар са својом помирљивом објективношћу и концилијантношћу спречио је, да се није Конгрес разбио због пољско—руских и српско—хрватских сукоба (из тог разлога Хрибар једногласно је био биран за прет-

седника и на идућим конгресима г. 1905. и 1908.). Словеначке политичке партије су се у првим годинама новог века само сразмерно мало бавиле са словеначким односима према Хрватима и Србима (поједине заједничке манифестације са Хрватима остале су без практичних резултата), пошто је СЛС била баш оних година сасвим заузета само са изграђивањем своје огромне властите политичке, културне и економске организације и са борбом са стерилним либералима, која је заузимала много пута доста ординарне форме. Поменути нови покрет међу српско—хрватском омладином ипак је брзо захватио и неке словеначке омладинце на бечком универзитету. Резултат тога је био, да су почели студент медицине Ф. Дергац и студент филозофије Н. Зупанич издавати г. 1901. у Бечу културно—политичку ревију “Југ”, која се бавила југословенским проблемима у новом духу без локалних партијских предрасуда. Ово је био пак само некакав предзнак нове ђачке генерације, тако званих “народних радикала” под вођством омладинаца Г. Жерјава и А. Крамера, која је са ђачком ревијом “Омладина” пропагирала радикални национализам у духу Масариковог реализма и не обзирајући се више на Хабсбуршку монархију у било којем облику.

Године 1902. почело је врети опет у Македонији, шта је дало словеначким новинама повод да су се почеле опет са свом интензивношћу бавити балканским и југословенским питањима и др. Шустершичев “Славенски савез”, који је обухва-

тао све југославенске посланике бечког парламента, осим др. Тавчарових словеначких либерала, ставио је у бечком парламенту интерпелацију због судбине македонских Славена. Македонци су се припремали на устанак и тражили помоћ од свуда. У почетку децембра 1902. дошао је у Љубљану њихов изасланик П. Орловец и хтео је приредити предавање о положају Македонаца, а влада је предавање сациничком мотивацијом забранила. Могоао је ипак нешто дана касније приредити таково предавање тршћанским Словенцима. Кад је онда идуће године букнуо у Македоније илиндански устанак, словеначке новине биле су пуне вести и чланака о балканским Славенима, као за време Невесињске буне. "Слов. Народ" тада је доносио чак оригиналне чланке Македонца В. Казазирова. Баш тај устанак дао је повода и горе поменутом Н. Зупаничу, да је потражио везе са Србијом и почео у неким европским листовима писати о неспошљивом положају Срба под турским јармом.

Дошла је судбоносна г. 1903. Куенов коруптивни и неморални терор у Хрватској постигао је свој врхунац и пробуђивао већ прави европски скандал. Хрватска је стајала у знаку револуције, све словеначке новине, наравски, су пуне огорчених чланака противу барбарске маџарске деспотије, по читавој Словеначкој вршили су се протестни зборови противу режима у Хрватској, словеначки посланици у бечком парламенту су протестирали и југословенски посланци су створили чак

нарочити одбор, који се бавио само питањима балканских Славена (Срби су имали у бечком парламенту по два посланика из Далмације). Није врело тада само у Хрватској него и у Србији. Како Хрватска, тако је почела и Обреновићева Србија проузроковати прави скандал и "Слов. Народ" дне 3. I. 1903. је записао: "Србија је данас она држава, коју изругавају сви европски политичари". Ипак — на пролеће почело се разведравати. Ђачки штрајкови у Београду донели су опет оптимистичније гледање Словенаца на Србију и "Слов. Народ" већ у априлу је записао: "Све појаве последњих дана показују, да Србија стоји на прагу судбоносних догађаја..."

И заиста — добра два месеца касније нестали су Обреновићи и "Слов. Народ" одмах је кликнуо: "Из срца свих се диже жеља, да би Србија сретно пребродила ову кризу, да би из крви Обреновића израсли мир и срећа за тај народ и за ову државу, која има још толико важне задатке на славенском југу". Истих дана "Југословенски клуб" у бечком парламенту, који је сакупљао три словеначка либерала и оба Србина, примио је изјаву: "Клуб стоји са свим својим симпатијама на страни народа српскога и жели, да би донела садашња криза решење, које би гарантовало успешан развитак и непрекидно напредовање српског народа". Истих дана и у Загребу, после свог двадесетгодишњег пашевања, пао је Куен.

Како сам растумачио већ у једној од ранијих глава, до ових времена Хрватска је важила као некаква централна тачка ју-

гославенства, која је требала да привуче к себи још Југословене ван Хабсбуршке славенске земље, укључујући Босну и Србију. На ову задаћу упозоравали су особито Словенци и Хрвати Аустрију од г. 1848. па даље, нарочито пак још после окупације Босне. У вези тога тражили су, да Аустрија даде Југославенима све политичке слобостине и баш тиме привуче к себи још Југославене ван Хабсбуршке монархије. Како сам напоменуо већ напред, "Словенец" је већ г. 1878. записао, да ако Аустрија овога неће разумети, онда ће постати носиоц југославенске идеје малена Србија. Заиста, Хабсбург са Немцима и Маџарима тога није хтео схватити него је хтео Југогловене једноставно поробити. У Хрватској Куен је отишао, а куеновштина је остала. Због тога омладина све више је напуштала све раније комбинације и наде у аустрославизам и почела рачунати само још са властитим снагама Југословена. И баш ово је била темељна идеја нове, у Масариковој школи одгојене академске младежи, међу којом је било и све више словеначке.

До некаквог спонтаног вањског израза овог новог духовног настројења дошло је у вече дне 23. VI. 1903. на западној бечкој жељезничкој станици, кад је пропутавао кроз Беч новоизабрати српски краљ Петар Карађорђевић. Тада осим српскохрватских ђака сакупили су се на станици и чланови академског друштва "Словенија" и новог краља одушевљено су поздрављали: "Живео — југославенски краљ!"

Мирно се може казати, да је ово био управо историјски моменат, пошто ова омладина некако инстинктивно — пророчански и симболички је показала, да је Хабсбург дефинитивно изгубио игру у југоисточној Европи и да почиње нова генерација стављати своје наде у малу Србију, која је са ликвидацијом Обреновића и бирањем краља Петра I. изабрала са свим нови пут.

Осећај, да се гравитациона тачка преместила у Београд, манифестовао се у пуном обиму већ у септембру идуће године, приликом крунисања краља Петра. "Слов. Народ" тада (19. IX.) записао је: "Први пут, од када су ступила југословенска племена у политички живот, састаће се изасланици свих тих народа, да си пружи братску руку... Словеначки народ још никада није имао места код краљевских свечаности и овог пута присуствује први пут као мили и драги гост код свечаног чина, када венча слободан народ свог слободно изабраног владара краљевском круном". Још даље је ишао "Словенец", који је заклицао: "Живио југословенски краљ и будући цар!"

Учествовање Словенаца на свечаности крунисања било је сразмерно импозантно. На тадашњој првој југословенској уметничкој изложби изложили су своја дела сви најбољи словеначки уметници, у Београд је отишао најелитнији словеначки невачки хор ("Гласбена Матица"), на конгресу југословенских лечника говорио је у име Словенаца најпознатији тадашњи

словеначки лечник др. Шлајмер, а на ђачком конгресу млади др. Жерјав. Осим дневних листова тада и "Дом ин свет", репрезентативна ревија СЛС, донео је опширан опис ових свечаности са сликама.

Улога југословенског Пијемонта из Хрватске прелазила је на Србију и овај процес претставља у доста великој мери суштину словеначке политике од г. 1903. до г. 1918.

XIV

У ранијој глави описани догађаји југословенског питања код Словенаца нису били више скидани са дневног реда и ако су се водиле баш између г. 1903—1908. најогорченије страначке борбе између СЛС и либерала. Оне су се свршиле са апсолутном победом СЛС, која је онда задржала трајну велику апсолутну већину међу Словенцима до њезине ликвидације г. 1929. У Србију су се поново почели насељавати некоји словеначки интелектуалци (н. пр. г. 1907. на позив "Словенског југа" др. Н. Зупанич, који је постао кустос београдског историјско—уметничког музеја, исто тако у Србију је отишао словеначки новинар Фр. Радешчек), а најпопуларнији тадашњи словеначки глумац А.Церар—Данило приредио је са својом екипом г. 1905. позоришну турнеју по Босни и Србији.

Публицистика све се више бавила са појединим југословенским народима и земљама и немогуће је на овом месту још даље све те чланке набрајати. Упозоравам само на темељите научне расправе познатог словеначког историчара и љубљанског каноника др. Ј. Грудна о "Балканским проблемима", о "Историјском позиву Аустрије на Балкану", о "Културним и политичким струјама на Балкану" итд. Свака-

ко треба још регистrirати дело познатог словеначког музичара, историчара и путописца, жупника Ј. Лавтижара, који је издао г. 1903. код Матице Словенске књигу "Код Југословена". У њој на ванредно симпатичан начин описује своја путовања по Далмацији, Црној Гори и Босни—Херцеговини и сећам се још добро, како је баш ова књига пробуђивала тада у нама, младим ђацима, интерес и романтичке симпатије за балканске Славене.

И ако се је словеначка политика до тада само ретко бавила даљњим циљевима него је првенствено тежила за непосредним актуелностима, у очи све јаснијих тенденција немачко—мађарске политике никако није могла више остављати по страни југословенско питање уопште, јер је постајала тиме све тешње везана и судбина Словенаца. Већ у децембру г. 1903. др. Шустершичев "Славенски савез" у бечком парламенту тражио је ревизију дуалистичког устава у смислу национално политичке аутономије појединих народа Хабсбуршке монархије. Јасно је, Словенци нису имали никаквих илузија, да ће овај свој захтев и реализирати, али су хтели тиме барем означити свој политички правац. Какав је тај био, показао је лепо конгрес др. Крекових неполитичких организација, где је било закључено, да се ми Словенци не смемо више ограничавати само на додире са суседним Хрватима него да треба потражити ужих веза са свим Славенима на Балкану. Пошто су имали Хрвати и Срби у монархији тада своје на-

родне масе још сасвим неорганизоване, "Словенец", главни орган СЛС, г. 1905. ставио је одмах конкретан предлог, да се словеначке централне организације (особито економске) једноставно прошире на све југословенске делове монархије.

Права политичка афирмација Словенаца у бечком парламенту извршила се је тек после увођења општег и једнаког права гласа г. 1906. После тога у бечком парламенту Југославени су имали укупно 37 мандата и то 23 Словенаца, 15 Хрвата (из Истре и Далмације) и 2 Србина (из Далмације). Од 23 словеначких мандата само СЛС имала их је 17 (касније још више). На тај начин СЛС имала је апсолутну политичку легитимацију да говори у име Словенаца и у то име др. Ј. Крек дне 18. VII. 1907. у парламенту вехементно је напао аустријску вањску политику и казао је: "Оптужујем аустријску државу и аустријску владу. Када увиђате, да аустријска државна мисао нигде не постоји треба да знате, да сте сами томе криви. На Балкану све мрзи Аустрију. Ко неће да води рачуна да у Црној Гори, у Србији, у Бугарској и у Румунији пламти права мржња против Шваба и Мађара, тај ствари не разуме... Народи, који су некада поздрављали Аустрију као свога спаситеља, сада су у срцима својим њезини најгори непријатељи... Ако хоћете да водите здраву балканску, здраву јадранску политику, онда треба пре свега сломити мађарски утицај и увидети важност Југословена. Сазнали сте идеале мог народа, кога волим и за кога

ћу радити до последњег даха мога живота. Тврдо уздајући се у Бога, словеначки народ, чији смо ми претставници, бориће се овде за своје право, за своју слободу и за свој напредак."

СЛС је увек избегавала празне декламације на банкетима и уз чашу вина него је иступала, кад се радило о принципима или када су то тражила конкретна практична питања. Тако је начелник СЛС неколико месеци иза поменутог Крековог говора оштро осудио дуализам (30. X. 1907), пошто је тај одвајао Словенце од Србохрвата и одлучно се заузео за градњу жељезничких веза Далмације са Босном и Словеначком (управо притиску СЛС у великој мери се мора захвалити, да је била онда грађена личка пруга Сплит—Книн—Огулин).

Ова словеначка настојања чудновато је наградио хрватски песник и далматински народни посланик, познати фразер др. Тресић—Павичић. У доба кад је читава талијанска иредентистичка мегаломанија већ почела тражити чак и Далмацију, тај политичар с обзиром на баш остварену хрватско—српску коализију заузимао се је у римској ревији "Л'Италиа ал Естеро" за споразум са Талијанима, тврдећи да се код решавања југословенског питања не треба обазирати на такав "малени и умирући народић" какав су Словенци, који се према Немцима и Талијанима уопште не могу одржати и нека си га поделе Италијани (са Трстом) и Немци. На ову безобразност хрватског "националисте" др. Смодлака

позвао је посланика у горишком земаљском сабору, др. Туму, да би заузео и он у његовој (Смодлакиној) "Слободи" своје становиште. Др. Тума се је одазвао и написао до тада најтемељитију студију о важности Трста за читаво југословенство. Пошто пак једну главу (IX., где је др. Тума завраћао италијанске аспирације на Трст) ни др. Смодлака није хтео објавити, др. Тума је читаву студију још један пут прерадио и издао је као посебну публикацију, "Југославенска идеја и Словенци" (1907). У њој је без икакве националне романтике и сентиментализма научно анализирао југословенско питање, особито са економске стране, како до тада још није дан Југославен. У њој је, као први покушао сугерирати словеначкој политици револуционарни правац. Казао је, да "једно од најинтересантнијих, ако не најважнијих питања у Европи је свакако југословенско питање.... зато ми југословенска племена морамо почети мислити на себе самостално и без погледа на Беч." Код ове прилике др. Тума тачно је нагласио и чињеницу, да смо Словенци сами криви за такво омаловажавање и таква апсурдна становишта, како их је показао Тресич — Павичић, јер се је словеначка политика до тих времена превише бавила само властитим текућим дневним и локалним питањима, а остајала слепа за велика национална питања у широким размерама (примери: увод у IV. главу ове расправе). Нарочито је др. Тума о својој студији још подвукао, да ми Словенци у организму јужног

славенства не можемо бити одлучујући, али смо зато неопходно потребити фактор.

Из редова старијих словеначких либерала свакако далеко најактивније иступао је у смислу свеславенског и југославенског национализма тадашњи љубљански посланик у бечком парламенту и дугогодишњи претседник љубљанске општине, Ив. Хрибар и баш по његовој великој иницијативној активности Љубљана се развила у један од видних славенских центара. Он је у парламенту нарочито осуђивао тадашњи безобразни аустријски економски рат противу слабе Србије. Кад је Крагујевац задесила катастрофална поплава, љубљанска градска управа сместа је вотирала већу новчану помоћ за Крагујевац. Г. 1905., приликом открића Прешерновог споменика, први пут посетила је Љубљану већа српска делегација са претседником београдске општине, К. Главинићем на челу, и он је донео Хрибару чак и личне поздраве краља Петра. Идуће године краљ Петар желео је одликовати Хрибара, а пошто аустријска влада за то није дала свога агремана, краљ му је послао орден св. Саве II. степена по нарочитом тајном изасланику. Две године касније (16. III. 1908) Хрибар у парламенту поново је устао у у одбрану Србије и међу осталим казао је: "Факат јесте тај... да је српски народ изборио своју самосталност и независност са својом властитом крвљу у јуначкој борби... А што, ако би из српског лука прилетела стрела натраг, која би нас могла

погодити у срце....” Ваља још напоменути, да г. 1908. на иницијативу либералне омладине први пут није био више послат дотада обичан поздрав оданости цару са велике годишње скупштине ”Дружбе св. Ћирила и Методија”.

Немачко — словеначки односи су се баш тада толико заоштрили, да је дошло због бруталних немачких изазивања у Птују у септембру г. 1908. до великих противнемачких демонстрација у Љубљани, које је влада крваво угушила са војском. Ово је проузроковало код Словенаца огромну реакцију, а баш две недеље касније (5. X.) Аустро—Угарска преко ноћи је прогласила анексију Босне—Херцеговине, која је изазвала познату европску политичку кризу, поставила Србију први пут у центар европских догађаја и заинтересовала сву Европу за перфидну Хабсбуршку политику у југоисточној Европи.

Мирно се може казати, да се у току ове кризе није заузимао за Србе ни један други народ толико као Словенци. Јасно, новине с обзиром на цензуру нису могле ићи до крајности, али зато су наступали сви словеначки посланици у бечком парламенту управо величанствено. Кад је била проглашена анексија, парламенат није био на окупу него су заседале ”делегације”*. Овде је шеф СЛС, др. Шустершич,

*) Делегације су биле некакав аустро—угарски заједнички парламенат, у којег је ”делегирао” свака државна половина по 60 делегата, а сваки је део заседао за себе.

говорио о анексији дне 27. и 28. X. и подвукао је, да у вези с њом југословенско питање сада управо вапије за решење и да се може решити повољно за монархију или против ње. Изјавио је: "Надам се, да ће куцнути време, када ће да буде као најбоља гаранција за слободан развитак Југословена на Балкану балканска федерација... то питање није конфесионално него национално.... ово питање решиће се на основу једнакоправности свих вера". Истог дана у делегацијама први пут је говорио и потпредседник СЛС, др. Корошец и тражио за Босну и Херцеговину модеран устав, увођење свију демократских слобода, аграрну реформу итд.

Идућег месеца састао се је парламентац и тада се је с обзиром на озбиљност политичког положаја на иницијативу СЛС сакупило свих 37 југословенских посланика у "Народни савез", коме је претседавао др. Шустершич. У његово име он је 26. XI. 1908. у великом говору изјавио, да Босна и Херцеговина имају потпуно право на уједињење са осталим југословенским покрајинама у једно државноправно тело. "Ми Југословени тражимо то као наше национално и историјско право", а у овоме моменту тражимо за Босну слободоуман устав, по коме ће она добити право на самоопредељење, а на оваквом уставу треба да сарађују Босанци сами. Све три вере морају да су потпуно једнакоправне, а службени језик мора да буде искључиво српскохрватски. "Босанско — херцеговачки проблем одвећ је важан део југосло-

венског питања. Ми смо свесни тога, да је куцнуо историјски тренутак за историју Југословена и стога смо сабили наше редове и скупили се око заставе југословенске заједнице ... југословенско питање стоји наред европске констелације, игра прву улогу у положају аустро—угарске монархије”.

Др. Шустершичев говор је учинио на сав парламенат дубок утисак, а влада овако одлучних речи по том питању није очекивала. Праву сензацију недељу дана касније (22. XII. 1908) пробудио је у парламенту др. Крек, расправљајући и он о анексији. Казао је, да после анексије ми Словенци још живље осећамо, да припадамо заједници са Србима и Хрватима, жестоко је бранио Србе и казао, као први Југословен на парламентарној трибини: “Још више него раније осећамо, да припадамо (Словенци) заједно са Србима и Хрватима, **осећамо потребно, да се оствари велика југословенска држава**”.

Овај говор др. Крека у ово време проузроковао је праву сензацију и изазвао и у београдској јавности велику и симпатичну пажњу. Све аустријске новине писале су о њему, а влада одговорила са још већим притиском на Југословене и Немци први пут тада су почели говорити — о великосрпској пропаганди међу Словенцима, које тада фактички још није било. Ови наступи СЛС у парламенту учинили су највећи утисак и на остале Славене и многи су се почели сакупљати око Словенаца и створили су са њима заједнички пар-

ламентарни клуб "Славенски центрум" са 58 посланика (претседник му је био др. Шустершич), који је отворио жестоку борбу противу немачко—националне владе баруна Бинерта, која је претила парламенту са распуштањем.

Дне 3. XI. 1908. аустријски војнички лист је писао: "Борба са Србијом и Црном Гором је неизбежна. Што даље одлажемо, тим ћемо је скупље платити." Како су одговорили на ово Словенци? У месецу јануару 1909. заседао је крањски покрајински сабор и сада су у њему продужили дебату у вези са анексијом. Главни говорник био је др. Крек, који је одржао управо историјски говор. У њему је поздравио анексију као први акт реалног зближења подељених Југословена (анексију су тада одобрили уопште сви Славени Аустро—Угарске, осим Срба, јер су у њој гледали ојачање славенског елемента), поновио је жељу за остварење велике југословенске државе и казао: "Погледајте само географску карту. Овде носи сиње вале ћерка нашег Триглава, Сава и води нас путем својих притока у средиште Босне и Херцеговине. Сва Славонија и Хрватска, велики део Штајерске, баш наш део — велики део Корушке, где живи наш народ, припада тој земљи. Наша је ова земља, коју мора географ по њезином карактеру оценити као целину, а коју ми у нашим срцима и ценимо и волимо као своју отаџбину. Не само земља, о којој се ради него и народ — наш је народ. **Од Зиље до Црног Мора смо једно! Што се**

тиче хрватског или српског језика, свима је познато, да још данас Словенац или Хрват потпуно братски опште један са другим." У даљем говору напао је противјугословенску политику Маџара, осудио је дуализам и заузео се за федеративно уређење Аустрије. Др. Крек даље спомињао је историјске везе Словеније са Босном и питао: "А Срби? Ко оцењује Србе према томе како мисли о њима онај тип немачких журналиста, који се руга свињарима, тај не познаје Србе. Српски народ, господо моја, то су наши Напуљци. Живахни су, говоре много, а говоре све, што осећа њихова душа... Ако хоћеш, да их познаш, ајде да видиш како српски сељак разговара са воловима, кад оре и како пева... Констатујем: када се радило о томе, да се отресу турског јарма Грци, сва Европа одјекивала је од панхеленизма. Најбољи људи из свих народа ишли су у борбу за Грке, сви велики политичари подупирали су их. А за Словена, који је био принуђен да напусти своје рало и своје стадо и да се бори против Турчина, који му отима жену и децу, за овог Словена имали су највише речи оног немачког журналисте, који је казао: "У долинама југословенских свињара свако пролеће јавља се жеља, да их неко примети." Нико није притекао у помоћ томе народу, нико се није заузимао за њ у јавности. Сами, властитом снагом извојевали су Срби оно, што имају..."

Два дана иза овог говора влада је закључила крањски земаљски сабор...

XV

Политички положај у Аустрији постаје у првим месецима г. 1909. услед анексионе кризе сваки дан све затегнутији, а аустро—угарски Југословени заправо тада су почели своју борбу за ослобођење и уједињење. Владајући Немци и Маџари надали су се, да ће моћи силом и насиљем угушити тај покрет. Хабсбург и Будимпешта слали су Хрватима већ у почетку г. 1908. за бана новог Куена, баруна П. Рауха, који је припремио фамозни велеиздајнички процес*), за Љубљану пак је тадашњи командант градачког војног корпуса, генер. Питиорек, дне 20. IV. 1909. тражио од министарства унутрашњих дела, да се растури градско веће због “веза градоначелника Хрибара са Србијом”. (Хрибар је био код Словенаца главни репрезентант тако званог неославистичког покрета, који је нашао код Словенаца само минимални одјек.) Бечка влада хтела

---

*)Кад сам ја у г. 1916. занитао Ђорђа Насића, шта га је довело до тадашњих фалсификата провокаторских докумената и до брошуре “Финале”, одговорио ми је само: “Па знаш, треба да се живи”.

Напомена писца.

је по сваку цену раздвојити Југославене, а постигла је баш супротно: настојањима др. Шустершича успело је, да је баш у најкритичније време створио “Славенску једноту”, која је окупила уопште све Славене аустријског парламента, осим Пољака и почела немилосрдну борбу са бечком владом. Кад је постигла аустријско—српска криза свој врхунац, др. Шустершич у име “Славенске једноте” дне 19. III. 1909. у парламенту дао је следећу изјаву:

“Прети нам опасност, да ће се морати борити синови нашег народа против властите браће оружјем у руци. Господо, свако од нас осећа дубоко у срцу: И ако Срби заузимају данас непријатељски став према Аустрији, ипак на сав глас и отворено изјављујемо: Наша су браћа! Наша браћа су и имају право на наша осећања. С обзиром на овај факат и пошто не би хтели да се боримо брат против брата, из свег срца желимо да се очува мир... Југословенско питање није верско питање него национално. Био православан, био католик или муслиман, сви осећају једно те исто, сви су једно, сви смо браћа...”.

Како сам већ казао, ми Словенци поново смо тражили аграрну реформу за Босну — Херцеговину. Немачко—мађарска олигархија морала је примити ову социјалну нужност, али ју је хтела злоупотребити за политичко—пљачкашку акцију противу српског и хрватског сељака, којој би следила немачко—мађарска колонијација Босне и Херцеговине. У тој намери

установљена је била у Пешти нека привилегована аграрно—трговачка банка. СЛС је већ 11. III. 1909. најенергичније протестирала противу таквих намера, а пошто се влада на ове протесте није обазирала, др. Шустершич је дне 30. IV. покренуо ово питање у парламентарном отсеку за босанске ствари. Пошто влада ни сада није хтела попустити, шеф СЛС поново је предложио ово питање пленуму парламента и у дискусији 3. VI. 1909. у своме чувеном говору изјавио је међу осталим: “Прво дело, које је учинила држава после анексије у тој земљи, је оснивање зеленашке банке... Место да смо донели социјално политичке уредбе... уносимо у ту земљу зеленаштво и експроприацију. Нема у Европи ни једне државе, која би се усудила да учини нешто томе слично”. У својим даљњим излагањима др. Шустершич детаљно и стручно је доказивао, да ће банка сваког сељака, који дође у њезине канџе, упропастити. “Отераће сељака са земље, на којој је столећима под најтежим условима издржавао, а са отуђеном земљом правиће се срамне спекулације”.

Сутрадан говорио је о том питању др. Крек и — како су писале онда неке бечке новине — “бранио као лав становиште Југословена”. Пошто је био главни кривац све акције пољски министар др. Билински, апелирао је у првом реду на Пољаке, нагласивши, да Југословени ни пољским министрима не дозвољавају, да их продају и подигнутим гласом ускликнуо:

“Господо Пољаци, зар немате ни најмањег сажаљења за наш јадни босански народ?” Дне 8. VI. поново је узео реч др. Шустершич, још један пут дирљиво разгалио немачко—маџарске планове и предбацио им: “И ви хоћете босански народ васпитати, ви хоћете да задобијете симпатије наше браће у Босни и уопште на Балкану?! Господо, прочистите своју балканску политику!” — Борба околу ове фамозне банке вукла се још идуће године и баш непопустљивом ставу Словенаца, које је у делегацијама ефикасно подупро Масарик, успело је тада још отети српско—хрватског сељака у Босни из канџа немачко—маџарских експлоататора. Борба Словенаца са немачком националном владом баруна Бинерта (он је имао за жену неку богату војвођанску Српкињу) била је толико оштра да је трајала нека седница читавих 72 сата и на свршетку Бинерт у пролеће г. 1911. морао је распустити парламенат. Неке чешке новине су тада писале, да су Словенци први политички фактор у парламенту и водећи елемент на славенском југу.

У ово време спада и “триалистичка идеја”, која се је појавила први пут већ у пролеће г. 1907. преко баруна Хлумецког из околине биготног престолонаследника надвојводе Фрање Фердинанда. Према разним вестима Фрањо Фердинанд је наводно намеравао да преобрази дуалистичку монархију у триалистичку, т.ј. да би се удружиле све југославенске земље

у треће државноправно тело у оквиру Хабсбуршке монархије као некаква противтежа препотентним Маџарима. Из тога родила се сасвим неоправдана фама, да је Фрањо Фердинанд неки пријатељ Југословена и сви остаци старог хрватског старчевићанства гајили су већ наивне наде, да би била тиме остварена њихова Велика Хрватска. Истина је пак, да Фрањо Фердинанд није био ни мало пријатељ Југословена него је само као фанатички аутократа заиста мрзео Маџаре, а није имао баш никакве намере дати Југословенима било какове слободе него само искористити Хрвате за своје реакционарне апсолутистичке династичке циљеве, као г. 1848. Јасно је, да се је о триализму, особито после анексије, много говорило и код Словенаца и да је идеја била сама свима симпатична. Дне 25. VII. 1909. др. Шустершич предао је Фрањи Фердинанду и нарочити меморандум о том питању. — Ипак су др. Шустершич и његови другови били превише паметни политичари, да би озбиљно рачунали са триалистичким илузијама, јер и ако би дошло када до било којих сличних покушаја, по сваку цену би их онемогућили Маџари с обзиром на Хрвате, и Немци с обзиром на Словенце.

У септембру г. 1909. одржавао се у Љубљани VIII. славенски новинарски конгрес и тада Срби су по други пут посетили Љубљану, а југословенско питање остало је сада код Словенаца без прекида

у првом реду свих политичких питања. То нису могли сада игнорисати више ни социјални демократе, који су били иначе сасвим апатични за националне тежње. Бођ словеначких социјалиста и познати политички швадронер Етбин Кристан је још у априлу 1909. објавио чланак, где је тврдио, да је “Душаново царство немогуће за сву будућност”, ругао се, “да наци политичари стварају југословенску државу”, некако изјављивао, да је само природно ако подунавске земље абсорбују и земље између Црног и Јадранског мора и са тада обичним марксистичким фразерством тврдио, да национализам уопште није државотворни елеменат него “капиталистичка економија” (!). Ипак и социјалисте су били натерани, да на свршетку заузму према тада најактуелнијем питању свој начелни став и у ту сврху сазвали су дне 23. XI. 1909. у Љубљану “прву југословенску социјалистичку конференцију”, на којој су учествовали претставници словеначких, хрватских и босанских социјалиста, а као гости и Србијанци (Туцовић), аустријски Немци, Чеси и аустријски Италијани.

Кристан је још неколико дана пре конференције објавио нов чланак, у којем се је питао, ако су Словенци, Хрвати, Срби и Бугари уопште народи и ако би садашњи “славенски елементи на југу могли постати народ” (тридесет година касније је — наравски увек непогрешиви марксиста — проповедао, да су засебни народи чак и Босанци и Црногорци). И на самом кон-

гресу је реферисао о југословенском проблему Кристан и исто тако фразерски и конфузно. Тврдио је, да је смешно очекивати, да би могли Југословени као “пигмејска држава” затварати моћним државама пут до мора, да је “политичка метода за решавање југословенског питања сасвим утопијска и бесплодна”, да су “ови црепови, који себе називају ‘југословенске пародје’, сасвим неспособни за културни живот”, да “Словенци нисмо самосталач народ него парче још неконсолидираног народа”, који има “као народни индивидуум очекивати само смрт”, да југословенско питање интересује социјалисте само као практична потреба код развоја социјалне демократије, да говоре сви Југословени један језик и још врсту сличних глупости. Таквим назорима одговарала је и тако звана “тиволска резолуција”, која је претстављала онда до средине г. 1918. “начелно” становиште словеначких социјалиста. Она се је изјаснила за народно—културну аутономију “на јединственом економском територију” Хабсбуршке монархије, за “потпуно народно удружење свих Југословена”, противу “цепања на четири народа”, за “споразум о заједничком народном језику и правопису” итд. — Но, противу “културног јединства” тек после три године дигли су се баш најјачи словеначки социјалистички интелектуалци сами, а партија сама се и после ове конференције уопште није више интересирала ни за националну борбу ни за југословенско питање.

Једини резултат ове конференције била је “прва банканска социјалистичка конференција у Београду” у данима 7—9. I. 1910., на којој је заступао словеначке социјалисте др. Тума. Због анахронистичког доктринарства српских и бугарских социјалиста и та конференција није дала никаквог успеха, него се је задовољила са стереотипном марксистичком фразом, да је лек противу империјализма — класна борба (!!), а као решење проблема препоручује савез социјалистичких република на Балкану. Србијански изасланик Туцовић је већ на ранијој љубљанској конференцији изјавио, да се читаво то питање више тиче аустријских Југословена него Србијанаца и да су они само — пансоцијалисте. За идућу годину пројектирана је била друга слична социјалистичка конференција у Софији, а до ове уопште није дошло, као ни до једне друге све до г. 1919.

Неколико месеци иза ових социјално-демократских конференција одржала се у Љубљани и оснивачка конференција “Југословенске народно социјалистичке странке” (по чешком узору), која је унела у свој програм и оснивање “самосталне југословенске државе оних племена и земаља, које заузимају југословенски народи на досада сачуваном територију” (ова странка се није могла самостално пласирати него је остала некакво лево крило либералаца).

Словенски социјалисте дакле у словен-

начким националним борбама никако нису сарађивали него су чак мирно толерирали, да њихови немачки другови у Штајерској и Корушкој у масама још даље германизирају словеначко радништво. Само у Трсту италијанизација почела се је доста нагло заустављати, особито под утицајем др. Туме и неких социјалистичких интелектуалаца из Масарикове школе (треба напоменути, да је део "масариковаца" отишао у социјалисте, а други део у либерале).

На другој крајности пак почели су се код Словенаца баш у то време појављивати први знаци иредентизма у српском смислу, јасно, још у јако опрезној форми. Некакав експонент тога био је новинар М. Плут. Он је отишао већ г. 1899. у Србију, ступио тамо у службу српског пресбијроа, сарађивао код више листова (био је стални београдски дописник "Слов. Народа") и служио српским службеним круговима за некаквог информатора о Словенцима и ако је имао за ово само мало квалификација. Г. 1908. Плут се је за кратко време вратио у Љубљану, ишао после тога у Сплит у редакцију "Слободе", отишао поново у Београд и по налогу (у данима анексије основане) Народне одбране и Милана Прибићевића вратио се г. 1910. за стално у Љубљану, да шири међу Словенцима југословенску и иредентистичку пропаганду као поузданик Народне одбра-

не.*) У том циљу је издавао г. 1910—1912. у Љубљани дневник “Јутро” са најрадикалнијом југославенском тенденцијом у србофилском правцу. Пошто је његов лист имао сасвим вулгаран значај, на којег Словенци до тада нису били научени, тај лист у јавности није уживао много угледа и могло би се чак казати, да је својим нивоом и методама србофилску мисао међу Словенцима више компромитовао него јој користио, иако су се почели около “Јутра” већ доста рано окупљати млади либерали са др. Жерјавом, који су долазили баш тада у конфликте са старом реакционарном либералном струјом др. Тавчара (орган др. Тавчара био је “Слов.

*) Први повереник београдске “Народне Одбране” за Словеначку пак је био уредник “Слов. Народа” Р. Пустослемшек. И он је учествовао 1904. г. на тадашњим југословенским свечаностима у Београду и том приликом ступио је у везе са “Славенским Југом” и “Народном Одбраном” и постао, наравски, њихов тајни повереник за Словеначку. Ангажовао је том приликом и М. Плута за београдског дописника “Слов. Народа”, а у свом листу је увео нарочиту сталну рубрику “Југословенске вести”. За јесен 1910. је организовао Пустослемшек и концерт певачког хора “Љубљански Звон” у Београду, на којем је учествовало 96 словеначких певача и који су били том приликом љубазно примљени и код краља Петра I. и престолонаследника Александра.

Народ”).— После пропасти Плутовог “Југ-ра” продужио је његове традиције “Дан” (1911—1914), којег је уређивао писац др. И. Лах.

Читава атмосфера ових времена утицала је особито на ђачку омладину. У Бечу вршила се је већ 3. XII. 1908. “скупштина југославенских академичара”, идуће године (1909) код припремања III конгреса “народно—радикалних” ђака у Љубљани изричито се је наглашавало, да ће он имати “југославенски карактер”, а 16. II. 1910. у Прагу основали су “Савез југославенских друштава” ђачких; од словеначких била су у савезу “Адрија”, “Илирија” и “Клуб словеначких техничара”, а од српских “Шумадија”. Словеначки народно—радикални ђачки покрет, који се је развио у годинама 1902—1906, посвећивао је главну пажњу просветном раду у народу. А најновије ђачке генерације овај правац никако није више задовољавао него су прошириле свој интерес и на “балканско питање”. Већ у феријама 1910. г. неки словеначки ђаци приредили су путовање у Београд, а идуће године ишло их је тамо још више и ухватили су већ толико веза са својим српским друговима, да је за г. 1912. словеначки ђачки “Феријални савез” добио и четвртинску вожњу по српским железницама.

У зиму 1911—12 букнуо је међу словеначким ђацима управо елементарно сасвим нов, већ револуционарни покрет. Његов почетник је био академичар—јуриста Фр. Фабјанчић, који је оснивао преко свог

брата Владислава нову средњошколску ђачку организацију “на темељу југословенске народности, потпуног демократизма и слободе духа”. На тој основи дне 13. I. 1912. удружило се је првих 18 ђака љубљанске I. државне гимназије и у мистичној атмосфери — заклели се на револвер. У току фебруара организација је нарасла на 49 чланова; затим се проширила и на остале љубљанске средње школе и одмах почела наставом српскохрватског језика. Његов најизрађенији организатор и идеолог био је А. Јенко (касније пао као добровољац у српској војсци на Церу 17. VIII. 1914), а његов најпожртвованији пропагатор Ив. Ендлихер (умро 4. IX. 1915. у затворима у Грацу). У току пролећа 1912 су проширили своју организацију већ и на некоје друге словеначке средње школе. Организација — наравски — морала је бити најстрожије конспиративна. На челу јој је стојала петорица “кладивара”, од којих је имао сваки свој специјални задатак. Ови су тражили “коваче” (поверенике) по свим појединим школским заводима и разредима, а сваки “ковач” имао је своју тројку или четворку (чланови звали су се “жебљи” — чавли), међу коју је ширио нове идеје. Када су “чављи” доста дозрели, претворили су се и они у “коваче” и формирали нове кружке “чавља”.

Садржина свега покрета значила је прави прелом са свим дотадашњим словеначким традицијама. Како сам већ поменуо, готово код свих фаза дотадашњег словеначког третирања југословенског пи-

тања, дебате су се обично свршиле са стерилним теоретизирањима о “језичном јединству” и о “културној узајамности”, а тој новој омладини Ендлихер у мају г. 1912. на великом тајном ђачком збору у Љубљани говорио је: “Драга браћо! Сви смо ми један народ и тај велики народ од 18 милијуна неће умрети — само се сви ми морамо сјединити у нашој властитој држави, а то неће бити Аустрија, него сасвим самостална Југославија! Ми не тражимо од њих ништа више, него да нам даду оно, што нама припада. И када тога не бисмо могли постићи милом, иступити ћемо и силом. А нећемо се устављати у својим оправданим тежњама, па макар требало да разбијемо и саму Аустрију!”

Са младим либералима у ово време доста је симпатизирао Ив. Хрибар (касније био он велики њихов противник), који је стекао већ толико непријатељство владе, да код свог већ шестог избора за претседника љубљанске општине није више добио царевог одобрења. Тадашњи претседник крањске земаљске владе, барун Шварц, у свом реферату на цара објазлагао је свој предлог за непотврђење (28. VIII. 1910.) међу осталима и тиме, “да ступа Хрибар у службу оне политичко националне службе, која хоће Словенце прогласити за део српског народа, која мора већ због ове етничке припадности солидарно наступати са Србима ван монархије”. Даље је писао барун Шварц, да има Хрибар везе са руским посланством

у Београду, са српским вођама у Босни, да треба очекивати постанак југословенске иреденте, ако остане Хрибар још даље градоначелник итд.

Капитулација Србије дне 31. III. 1909. код Словенаца ни мало није смањила њезиног престижа, пошто је сваки знао, да је морала — напуштена од Русије — клонути само привремено пред великом силом. Баш обратно: свима је тек сада постала јасна њезина велика виталност и њезин огромни напредак после г. 1903. Песник А. Ашкерц управо после српске капитулације писао је “Да, Срби! Ја сам уверен, да ће од сада они водити судбину Југословена.” Теолошки професор Ф. Гривец баш у то време почео се сасвим посвећивати проучавању источног богословља, а проф. др. Илешић је почео пропагирати некакав неоилиризам, о чему ћемо говорити још касније.

Партијски живот у Словеначкој у првој половини г. 1911. био је заузет парламентарним изборима, на којима је добила СЛС 20 мандата, слогашки националистe 2, а либерали 1. У новом парламенту због оштрих партијских супротности није више дошло до заједничког југословенског парламентарног клуба, али ипак је у националним питањима велика већина сарађивала са др. Шустершичевом “Словеначко—хрватском заједницом”, која је продужила своју ранију борбу са владом. Дне 10. XI. 1911. др. Шустершич у име свог клуба изјавио је у парламенту, да је Аустрија изгубила своје позиције најпре у

Немачкој, после тога у Италији, а све последње владе напрежу се, да постигну исто у југословенским земљама, но на том југу решиће се судбина Аустрије као велесиле. Без нас неће то да се деси; и ако смо малени, јаки смо.“

Србија после анексионе кризе бацила се на своје унутрашње јачање, питања о јоко Босне полагано су се стишала и у први ред интереса ступио је насилнички дворско—будимпештански режим у Хрватској, где је продужио раније Куенове и Раухове системе сада Цувај. СЛС у парламенту сада најоштрије је протестирала противу угњетавања Хрвата и по читавој Словеначкој приређивала је велике протестне зборове, због чега јој је немачка журналистика предбацивала, да хоће одвојити југословенске провинције од Аустрије. Др. Крек дне 19. IV. 1912. у парламенту откривао је брутални поступак Маџара и позивао парламенат, да помаже потлачене народе у Маџарској. Управо историјски је био опет говор др. Шустершича у делегацијама дне 3. V., где је поново тражио уједињење југословенских провинција у једно државно тело и узвикнуо: “Кад се удара на Хрвате, осећа ударац сваки наш човек. То треба да памтите!” Откривао је, како хоће Маџари угушити последње остатке хрватске самосталности и како је будимпештански парламенат најнедостojнији у Европи и да насиља у Хрватској шкоде више него један изгубљен рат.

Код оваквог расположења није чудновато, ако је влада дне 11. II. 1911., кад је

путово из Београда кроз Словеначку за Рим краљ Петар, дала блокирати све железничке станице. Ипак је чудновати “националиста” др. Тресих—Павичич уз посредовање неког Италијана из краљевства поново оживио свој пустоловски нацрт о југословенско—италијанском споразуму — на рачун Словенаца, а пошто је ово др Рибар уз опште одобравање све словеначке јавности са свом енергијом одбацивао, Тресич—Павичич без прекида се чешао о Словенце.

До запажене словеначко—српске манифестације је дошло опет у јулу г. 1911. на X. славенском новинарском конгресу у Београду, којег су — наравски — у великом броју опет посетили и Словенци. Министар Љуба Јовановић је тада у свом говору нарочито топло поздрављао “то мезимче славенства, Словенце испод оца Триглава и са обале Јадрана, ову прегстражу славенства, која нама даје сјајан пример безграничне љубави за родну груду, херојске борце за своја права”. Конгрес је био праћен са новинарском изложбом, на којој су имали и Словенци свој отаџак (организирао га је др. Н. Жупанич), У лету идуће године вршио се је у Прагу велики свесоколски слет, где је довео српске Соколе већ познати нама Словенац пуковник Ј. Вукасовић—Штибил. У тој прилици држао је поверљив састанак са неким виђеним Словенцима и поверио им је, да ће на јесен почети балкански рат и да — “будимо спремни на велике догађаје...”

XVI

Балкански рат, који је букнуо у октобру 1912., нашао је дакле Словенце духовно сасвим спремне и прве победе одмах су проузроковале по читавој Словеначкој неописиво одушевљење. СЛС већ 9. X. 1912 тражила је у делегацијама од министра спољних послова, да доведе спољну политику монархије у сагласност са тежњама на Балкану, јер почиње велика ликвидација, која је само нова историјска етапа у развоју југословенског питања. Аустријска дипломатија поново се показала као заклето непријатељ балканских Славена, а особито Срба. Стога је словеначка парламентарна делегација најавила тој дипломатији сместа најоштрију борбу. Др. Верстовшек дне 12. XI. 1912. међу осталима у парламенту изјавио је: "На Балкану је букнула револуција младих народа против турске реакције. Велике силе пре тога нису хтеле правити реда, јер су биле за то и неспособне. Словени на Балкану гледају у Аустрији свог највећег непријатеља, пошто виде како се овде поступа за Словенима. Аустријска политика неће да призна да су сви Југословени браћа и стога је изгубила на Балкану своју игру и поново се бламирала пред Европом. Аустријска званична политика отворила нам је очи, да смо почели гледа-

ти далеко онамо преко границе дуж обале Саве..."

Због српских победа немачке новине су правиле праве правцате оргије у псовању Срба. На челу ове хајке стајала је бечка "Рајхспост", на адресу које је "Словенец" дне 5. XII. записао: "Ово нису хришћански социјалисти него националистички лудаци". Ово немачко псовање Срба страшно је љутило др. Крека и дне 26. XI. у парламенту подвикнуо им је: "То су наша браћа и те погрде падају на нас све!" Др. Корошец месец дана касније казао је, да ће Словенци поступити према влади по начелу зуб за зуб, пошто одговарамо само свом народу, који стоји иза нас у збијеним редовима, "спремни смо, да се ухватимо у коштац са свима, који нас уништавају!"

Све словеначке новине без изузетка биле су у ово време на висини свог задатка. "Словенец" је љуто нападао аустријску политику, да шаље против властитих Југословена Цуваје и Билинске у исто време, када воде балкански Славени рат за ослобођење своје браће. Објављивао је редовне и опширне извештаје са балканских ратишта. Његов дописник беше познати српски новинар Душан Шијачки, који је слао одличне извештаје о ратним догађајима и које је народ директно гутао. Др. Крек и ванредно угледни народни посланик др. И. Житник писали су у "Словенцу" уводне чланке, у којима су са дубоким познавањем ствари и са присним југословенским осећањем третирали ју-

гославенско питање. Чувена је била особито дугачка серија расправа др. Житника, у којој је са темељитим познавањем историје и свих балканских политичких проблема оцртавао судбоносну важност догађаја за све Југославене. Све словеначке новине изјављивале су, да "ове победе су и наше победе" немилосрдно су критиковале правац аустријске политике према Србима, тражиле да се Турци ликвидирају у Европи и да Србија мора добити излаз на море. Дне 7. XI. "Словенец" изричито је опомињао Аустрију, да због оправданих српских тражења не изазива рат, "у којем Аустрија не рискује само своје будућности него и свој опстанак".

По безбројним просветним друштвима по словеначким селима вршила су се предавања. На једном од таквих, у Јесеницама, н.по. др. Крек говорио је ово: "Свуда гдегод теку наше реке, свуда тамо живи наш народ. Треба само да идемо низ Саву и Драву даље према Истоку, па ћемо свуда наићи на род наше крви, који нашим срцима у особитој мери припада. **Наше реке теку према Београду и Црномору, а ниједна наша река не тече према Бечу.** Дуж наше Саве од Триглава до Црног мора станује исти народ као што смо ми, народ у чијој се средини осећамо као код куће у такој мери као иначе нигде на свету."

Није се пак остајало само код платонских излива симпатија према балканским Славенима уопште и Србима још нарочито и само код политичке подпоре парла-

ментараца него се је организовала одмах прве недеље рата по читавој Словенији велика акција за сакупљање новчане и друге материјалне помоћи. Чим се је сазнало, да Србима недостаје лечника, одмах (27. X) су потрчали у Србију лечници (др. Шлајмер, др. Крајец, др. Оражен и др.). Др. Оражен је по повратку издао и брошуру "Мед рањеними србским брaти", због које две године касније у светском рату као војначки лечник није добио официрског ранга. Као за време невестињског устанка, није фалило ни словеначких добровољаца. У свом романтичком занесењаштву овог пута некоји су отишли у црногорску војску, где су се н.пр. код бoјева за Тарабош особито одликовали М. Чоп и Б. Липар. Чоп се је касније борио у лијешњанском батаљону, где је био и рањен.

У том општем одушевљењу ишла је — наравски — најдаље ђачка омладина. У почетку г. 1912. остварена мала тајна ђачка револуционарна организација под утиском догађаја на Балкану почела се је у јесен, под вођством Ендлихера и Јенка, ширити као лавина по свим словеначким средњим школама и дне 1. XI. 1912. издавати свој орган "Препород". Главна карактеристика тог новог омладинског покрета била је та, да је већ доста рано одбацила свој првобитни антикатолички карактер и покушавала сакупити у својим редовима омладину без разлике верских и страначких назора. Једна од главних мана свега словеначког јавног живота и знак недостатка политичке културе

до данашњих дана била је већ на свршетку прошлог века та, што су се сва јавна и општенародна питања почела проматрати само са уског и нетрпељивог партијског гледишта, што је онемогућавало сваку заједничку општенародну акцију (на политичке партије подељена је била исто тако сва ђачка омладина). Ова омладина пак била је после две деценије прва која је покушала противу воље партијских првака давати покрету само општенародни карактер без обзира на политичке партије и културне назоре. Друга карактеристика била је та, да је избацивала из свог програма сваки језични карактер и концентrirала покрет само на његово политичко језгро. Како смо већ видели, код Словенаца до тада готово све дебате о југословенском питању дегенерисале су у не-реално "културно и језично уједињење", а "Препород" већ у свом првом броју наглашавао је: "Нисмо покривени илирци, пошто нисмо за асимилацију Сл(овенаца), Х(рвата) и С(рба)... Ми смо за административну целину, дакле за политичко уједињење свих Југославена". Исто тако главни идеолог Јенко у 5. броју "Препорода" подвукао је: "Нисмо илирци, ни покривени ни одкривени", а ако би дошло језиковно уједињење само као природни процес, то не би било никакво зло и не би се га могло ни зауставити. А сва та питања су сада спореднија, него "наше најважније питање, наш велики народни проблем јесте, останемо ли Словенци као до сада сужњи... туђег непријатељског наро-

да, да погинемо и изгинемо под мачем германским или се дигнемо у великом моменту... и запишемо на свој бојни прапор узвишену реч... Слобода... У југословенској целини ће доћи до афирмације сваки индивидуалитет, сваки најмањи део ће слободно одлучивати о свим питањима, а дружиће нас љубав до наше благословљене земље, вера у народ и неиспросна борба противу туђе, непријатељске расе”.

У јулу 1912. главни вође тог покрета полагали су матуру и у феријама закључили су проширити у идућој школској години досада још само љубљански средњешколски покрет на све остале словеначке средње школе, на академичаре и на остале југословенске земље до саме Бугарске. После тог састанка путовали су у две групе у Србију и уз пут се састајали са хрватским и далматинским ђацима, а у Београду јавили су се код уредника “Словенског Југа”, др. Б. Марковића и секретара Народне одбране мајора Васића (Фабјанчић написао је том приликом за “Словенски Југ” и информативни чланак о Словенцима). Двојици је успело добити чак аудијенцију код самог Пашића, који их је лепо примио са речима: “Вас двојица сте Словаци, студенти...”

”Не, ми смо Словенци!”

“Па јесте, знам ја то, Словаци...” и изменио је с њима неколико љубазних речи.

Сва група добила је у Београду бесплатну жељезничку карту за студијско путовање по Србији и посетили су још не-

које српске градове. У Нишу пријатељски их је примио тадашњи капетан Милан Прибићевић, а из Ниша су путовали још даље у Софију, да се састану са бугарским омладинцима југословенске оријентације.

Осим тога у овим феријама покреташи, који још нису свршили гимназије, закључили су, да се у новој школској години покрет сасвим реорганизује. У том циљу оснивали су “Организацију југославенских средњешколаца” са задатком, да васпитава ђаке “у идеји југословенског народног уједињења”. Вођство централе у Љубљани преузео је Ј. Кос са још 9 другова, а некоји на јесен отишли су у поједине друге словеначке средњешколске градове: Е. Лушин у Ново Место, Ј. Новак у Горицу и тд.), абитуриенти у поједине универзитетске центре (В. Фабјанчич и Јенко у Беч, М. Гнезда у Грац и С. Железничар у Праг), Ендлихер, који је имао управо демонски утицај на ђаштво, путовао је као апостол од Словеначке до Босне и Војводине и дотадашњи само словеначки “Фериални савез” су закључили проширити у “Југославенски фериални савез”. Пошто старија генерација академичара није била још сазрела за фузију појединих партијских и националних академских друштава, и пошто би ово спречиле и полицијске власти, гласници новог покрета оснивали су у Бечу тајни “Југославенски ђачки комитет”, из којег су нове идеје продирале у сва постојећа академска друштва. Исте јесени основао је покрет и свој орган “Препород”, који је почео месечно излазити дне 1. XI 1912. Прве бро-

јеве уредили су љубљански средњешколци сами (Кос), а од 3. броја даље узели су га у руке академичари, а сарађивали су у њему осим Словенаца и Хрвата и Срби Ј. Гргашевић, Ал. Шантић, В. Петровић и још други (многи са псеудонимима).

Задаћа "Препорода" била је створити везу међу појединим огњиштима новог покрета и пропагирати југославенску мисао не као културну него као државнополитичку идеју, изричито забацујући сваки њезин партијски или световно назорски карактер. Остале ђачке струје су изражавале у почетку према том покрету доста резервисан став. Младолиберални "народни радикали" били су, као сви Словенци, склони југословенској идеји у старом културном смислу, а одбацивали су револуционарни пут и наглашавали, да треба најпре постићи уједињену Словеначку, а остало предали су природној еволуцији и парламентарној борби ("Препород" међу тим је називао веру у бечки парламенат утопијом и проглашавао, да "слобода вриједи тим више, што више крви се пролије за њу"). Ипак се био народно радикалски покрет, барем међу средњешколским ђацима, већ истрошио и они су у све већој мери пристајали уз "Препород". Слично је било и са католичким студентима. Старија генерација (академичари) остајала је још увек на ранијој, исто тако родољубној, а уско партијској и конфесионалној линији, док су се љубљански католички средњешколци под утицајем др. Крека, писца Ф. С. Финжгара и проф. др. Дебевца, а под

вођством Ф. Жарна и Ф. Жужка, све више приближавали "препородовцима".

У том времену општег југословенског одушевљења треба напоменути још специјалну монографију др. В. Кнафлича, "Југословенско питање". У њој др. Кнафлич нагласио је, да је куцнуо последњи моменат за Аустро—Угарску, да реши југословенско питање. Даље да још напоменем "југословенску анкету" велике ревије "Веда", коју је издавао у Горици др. Б. Вошњак са неколико других водећих словеначких културних радника. Анкета је била закључена на нарочитом састанку у вили Вошњаковог оца инж. Махаела Вошњака и састојала се из 16 питања. По старом словеначком обичају питања су се кретала у главном опет само около језичног и културног уједињења, а ниједно није ишло у срж проблема, то јесте у политичку и економску суштину (много реалнију анкету је приредио годину дана касније Јов. Скерлић у "Српском књижевном гласнику" о јединственом српско—хрватском књижевном дијалекту). На анкету одговорила су 32 југословенска културна радника, међу њима и некоји Срби, а поједини словеначки саучесници, и то баш најеминентнији (др. Пријатељ, др. Лончар, др. Тума, др. Кидрич и др.) сами су поново одбацили сваку идеју језичног и културног унитаризма, наглашавали важност још даљњег индивидуалног културног развика појединих југословенских народа и ушли у политичку језгру проблема. На другој страни пак су некоји, особито старији, остајали још увек код некадаш-

њих културно и језично уједињашких де-
виза. У исто време унив. проф. Ростохар
почео је издавати чак и своју властиту ре-
вију "Напредна мисао", у којој се је у до-
ста несретној форми борио противу ових
закаснелих "илираца". Највиднији репре-
зентант тих је био проф. др. Ф. Илешич,
претседник Матице Словенске, који је не-
поколебљивом енергијом пропагирао не-
какав неоилиризам.

Развиле су се поново најоштрије де-
bate, у које је на свршетку посегао и сам
Ив. Цанкар, највећи словеначки писац, у
свом чувеном предавању "Словенци и Ју-
гословени", дне 12. IV. 1913. у Љубљани
(Цанкаров брат по стрицу тада је сам пао
као добровољац у комитској чети код Ку-
манова). У том предавању Цанкар је (као
четири деценије раније Јурчич) јасније
и језгровитије дефинисао југословенски
проблем него ма који словеначки полити-
чар пре или после њега. Ово предавање би-
ло је већ више пута отштампано по ра-
нијем рукопису, али се сасвим добро се-
ћам, још никада у комплетној форми, по-
што је управо најдрастичнија места гово-
рио без концепта и у правом делирију од-
душевљења нас ђака. Казао је, да аустриј-
ска дипломатија сличи старој баби, која
је на једанпут побеснела и бије око се-
бе, да јој се руга читав свет. Сада смо на
свршетку сазнали сви, да ми нисмо само
Словенци, још мање само Аустријци, него
чланови велике породице, која станује
од Јулијских Алпа до Егејског мора. У
нама се пробудило нешто као жудња за-
робљеника и искра оне силе и самосвести,

која се била размахнула на југу и плану-
ла и на словеначку земљу. За прошли Вас-
крс Аустрија почела је решавати југосло-
венски проблем тиме, да је дала по сло-
веначким земљама затворити нешто људи
због велеиздаје, истући у Бечу нешто срп-
ских ђака и отворила папирни рат противу
Србије и Црне Горе. За сваког човека са
природним сељачким мозгом југословен-
ски проблем никако не би могао бити ком-
пликован, јер би казао: "Ако мисле ова
четири сродна народа, да би могли нај-
лакше и најлепше живети, ако би били уд-
ружени, нека се изврши по њиховој во-
љи и нека си у божје име саграде савезну
балканску републику... Ово најприродни-
је решење југословенског питања чини се
нама свима досада још утопија... а уто-
пије имају већ од вајкада ово чудновато
својство, да се обично испуне... Историја
нас учи, да је била глупост аустријске ди-
пломатије увек највећи благослов за ев-
ропске народе... и сада је на послу са
свом ватром и ваљда с временом успе, да
реализује југословенску утопију... Нај-
верније..... (аустријске) патриоте, наиме
Словенце и Хрвате, тера на силу у ириден-
ту. Човек је тако створен, да у тами ин-
стинктивно погледа тамо, од куда дола-
зи светло... Изгледа мало чудновато, да
држава мрзи велики део својих власти-
тих држављана, али ово чудо се ипак де-
шава. У Босни парламенат без права, у
Хрватској Цувајев апсолутизам, у Далма-
цији велеиздајнички процеси, у Словенач-
кој насилна германизација — ово је југо-
словенска политика службене Аустрије".

Даље говорио је Цанкар о настојањима појединих словеначких партија, да дођу у везу са појединим југословенским земљама и казао је: "Скоро би се могао поносити, да се у тој ствари и готово једини труде Словенци било које партије... Ја сам држао југословенски проблем за оно, што у ствари и јесте, наиме искључиво политички проблем, проблем распарчаног племена, које се у животу човечанства не може афирмирати, док се не удружи у целину. То је све. Неко југословенско питање у културном или чак у језиковном смислу за мене уопште не постоји... По крви смо браћа, по језику барем браћа по стрицу, по култури, која је плод више вековног одгоја, међу собом смо више туђи него је наш горењски сељак тиролскоме... Било да је томе крива историја, био крив ма ко, ја, који ову чињеницу само констатујем, сасвим сигурно нисам је скривео... (данас се) читава словеначка јавност хвата за ренегатску сурку Станка Врза..... (али) ово ће признати и највише затуцани и лирци: ако дође до политичког удружења југословенских народа... онда се ово не може извршити друкчије него да се удруже једнакоправни и једнаковредни народи... Под аустријским бичем, у својој тамници и сиромаштву... дигнули смо своју културу толико високо, да је украс и весеље. Ово је израз народне силе, која никако није мања од оне силе, која се је појавила код Лозенграда и Куманова. Гледајмо... да у своје време не дођемо код браће молити милостињу него да јој донесемо дарове,

или још боље, да дођу браћа сама (!!) по ове поклоне... А наши, до несвести одушевљени илирци нису заборавили само на словеначку културу, не само на Трубара, Прешерна и Левстика него су на свршетку заборавили и сами на себе, на своје име и на своју отаџбину. Прави илирац се срами, да станује у Љубљани, а не у Шапцу или барем у Вараждину... важи за издајника, ко брани аутономију... Ово што чине илирци је већ делириј! Фала Богу, да ових илираца код нас нема много... о каквом илирском одушевљењу код Словенаца не може се ни говорити... језичко питање нису поставили аустријски дипломате, мајстори глупости, него одушевљени људи, који не знају ни једног језика..... Ја поштујем радикализам, који је био одувек лепа особина омладине. Али ако тај радикализам тражи, да падне словеначки језик само зато, јер су пали Одрин и Битољ, онда са захвалношћу отклањам овакав радикализам... Назови се данас у Љубљани Словенцем, па ћеш бити истучен, не од немачких него од илирских шовиниста... Највише гнусни чине ми се они људи, који без икаквог разлога и повода вежу са политичким југословенским питањем још словеначки језик..." — Може се казати, да је било ово предавање прави културно—политички догађај за Словенце. Цанкар је добио за њега — 14 дана затвора, а ствари су биле опет постављене на своје место и "илирци" са др. Илешичем на челу до кости исмејани али још увек не дефинитивно излечени.

Али дошло је још до много крупни-

јих размимоилажења. Дне 1. XII. 1912. шеф СЛС, др. Шустершич, објавио је у "Словенцу" чланак "Вањски положај", у коме је преко ноћи дезавуисао сва ранија своја, др. Крекова и др. Житникова излагања, наступио противу српских аспирација за излазак на море и наглашавао аустријску—патриотску лојалност. Др. Шустершич био је свакако до данас најспособнији словеначки политичар, али премало тесно повезан са својим народом (био је син чиновника) и његови силни политички успеси завели су га с једне стране у аутократство, на коју СЛС до гада још никако није била навикнута и на превелике личне амбиције с друге стране. Већ у почетку г. 1912. противу воље осталих првака СЛС издејствовао је за себе постављење за земаљскога главара*) у Крањској и тиме је добио званично место, али имао је и амбицију, да би постао пре или касније и —први словеначки министар у Аустрији. Стога желео је, да се опозициони став његове странке према влади не би могао на двору (особито код престолонаследника Фрање Фердинанда) тумачити као нелојалност према држави. У поменутом чланку др. Шустершич, с обзи-

*) Аустријске провинције имале су тако звано "двотирну администрацију: државној администрацији стојао је на челу од владара постављени чиновник, "земаљски председник" (у неким земљама звао се је и "царски намесник"), а аутономној управи начеловао је "земаљски главар", исто тако постављен од владара, али узет из већине земаљског сабора.

ром на све критичкији вањски положај, ка-
зао је: "Нека свако зна, да је Аустрија
мирољубива и стрпљива, а да је исто тако
јака и да ће снажно ударити, ако буде
приморана да удари".

Чланак је имао, наравски, огроман од-
јек, а највећег у СЛС самој. Др. Шустер-
ичев ауторитет у странци је био још то-
лико јак, да је морала од тада и партиј-
ска штампа делимично преокренути сво-
је дотадашње србофилско становиште,
постати лојалнија и у току другог балкан-
ског рата, паралелно са аустријском вањ-
ском политиком, била је више склона Бу-
гарима него Србима. Не може се никако
говорити о каквој новој, противјугосло-
венској линији него више о опортунистич-
кој. Тај став одговарао је и становишту
одлучујућих црквених фактора. Католич-
ка доктрина је одлучно антиреволуцио-
нарна и тражи лојалност према законитој
власти, а особито је ово становиште мо-
рало доћи до израза тим пре у Аустрији
са 600 годишњом католичком традици-
јом. Осим тога у ово време ни један реал-
ни политичар није могао још озбиљно ра-
чунати на то, да би се могла Аустрија са-
свим срушити и сви Југословени уједини-
ти околу малене Србије. А баш после ве-
ликих српских победа у балканским ра-
товима постало је све јасније, да је већ
прошло време у којем би могла бити ју-
гословенски Пијемонт Хрватска и југосло-
венско питање се решити у "Хабсбуршком
оквиру" него је већ преузимала улогу тог
Пијемонта Србија и ван Аустро—Угарске.

Сва ова политичка проблематика по-

ставила се је пред Словенце баш г. 1912—13. До тада југословенство спадало је више или мање још у сферу родољубних декламација и изражаја солидарности са осталим Југословенима, а за домен реалне политике били су актуелни само још словеначко—хрватски односи. После догађаја у последњим годинама југословенско питање је ипак већ толико еволуирало и сазрело, да се је поставило пред Словенце у читавом свом обиму, проблематики и актуелности. И овде су се појавили различити видици, који су се дефинитивно расчистили тек у току — г. 1918. Већ из мојих досадашњих излагања, у којима покушавам избећи једнострану или тенденчни опис него дати што објективнију политичко историјску слику словеначко—српских односа у току њиховог развоја, јасно се види, да код Словенаца уопште није било никада ни најмањег трага било каквој анимозности према Србима, него баш обротно: из првобитног интереса развиле су се најпре симпатије и после г. 1908. претварале се у одушевљење. О неком словеначком непријатељству према Србима не може се говорити ни у једно време, ни пре ни касније, али г. 1912—13. почело се је пред Словенце постављати питање: Аустрија или Србија? Овде пак одговор никако није могао бити једноставан, пошто у реалној политици, особито код одговорних политичких фактора, не смеју говорити само сентименти него још читав ред других политичких реалитета.

Шта је довело др. Шустершича до поменутог чланка, казао сам. Др. Житник,

љубљански каноник и посланик СЛС, хтео је одмах ублажити утисак др. Шустершичевог чланка тиме, што је објавио други, у коме је казао: "Мора се сломити и разбити систем на који се ослањају не-сигурни директори унутрашње и спољне политике" (аустријске). Али у време највеће аустријско—српске кризе парламенат уопште није заседао, тако да осталим посланицима није било могуће заузети њихов став, а партијском штампом апсолутно је дириговао др. Шустершич. Тек када је био парламенат у мају опет сазван, др. Корошец у њему (20. V.) казао је међу осталим следеће: "У часу, када су балкански Словени победоносно ослобођавали своју браћу, ликовало је одушевљено све што осећа југословенски па и аустро-угарски Југословени, што је наше право, премда је влада међу њима тражила велеиздајнике. А велеиздајници су у ствари они, који се слободно шетају по Будимпешти. То су Куен—Хедерварији, Тисе, Цуваји и др. Ови нису само на слободи, шта више покривени су орденима као магарци прапорцима. Ови људи газили су Хрватима њихов устав. У часу, када су Срби и Бугари ослобођавали своју браћу, ови људи отворили су за Хрвате и Србе тамнице, оковали слободу Хрвата и Срба и на тај начин спремили нашу балканску политику".

Месец дана касније (13. VI.) др. Верстовшек додао је др. Корошчевим речима још следеће: "Немци и Маџари хоће да најпре понизе Југословене на ниво хелота. Можете ли мислити шта осећа народ, када види шта све чини аустријска влада

за Албанце и како нас уништава. Код нас је горе него у турским вилајетима пошто тамо нема закона, а код нас су закони зато да се газе”.

Али положај су врло комплицирали још други фактори. У Хрватској тада сама хрватско—српска коалиција кренула је сасвим опортунистичким путем. У Словеначкој, како сам растумачио раније, страначке супротности доминирале су над општенародним. Кад је у Београду живећи словеначки новинар Радешчек у средини јануара 1913. објавио у београдској “Стражи” више чланака о словеначко—српским односима и са много симпатија обавештавао српску јавност о дотаташњој политици СЛС, одмах је већ поменути улични љубљански “Дан”, кога је његов либерални друг, “Словенски Народ”, назвао “правом срамотом за словеначку журналистику”, почео да клевета СЛС, да је она противу Срба, а њему је, исто тако из чистих партијских разлога, секундирао загребачки “Србобран”. “Словенец” је упркос овим изазивањима писао још увек симпатично за Србе и ако не више толико упадно као раније и доносио је општирне информативне чланке о свим гранама српског јавног живота. Кад је букнуо српско—бугарски конфликт, “Словенец” (15. IV.) је писао, да словеначка публика нема разлога постављати се на било чију страну него да савезници реше своје ствари сами између себе, а кад је у јуну дошло до српско—бугарског рата, донео је чланак “Југословенска трагедија”, у којем је казао, да неће истраживати ко је крив него да је братоубилачки рат скандал.

Овај несигурни став СЉС скривили су у великој мери и словеначки либерали. Између аутократског опортунисте др. Шустершича и национално радикалног демократе др. Крека појавиле су се несугласице већ у почетку г. 1912., које су се због наведеног др. Шустершичевог става само још заоштриле. Пошто су стали иза Крека и многи други посланици СЉС (Корошек, Верстовшек, Житник, Гостинчар и др.) др. Шустершич у свом опортунизму није могао ићи предалеко. Али у мају 1913. отворио је либерални "Словен. Народ" управо невероватно подлу личну кампању противу др. Крека и тиме за преко две године готово парализирао сав његов рад (ова хајка у великој мери проузроковала је и Крекову прерану смрт), а др. Житник је био исто тако већ тада тешко болестан. На тај начин др. Шустершич могао је још апсолутније владати својом странком, особито у свим њезиним централама у Крањској. Било би свакако неправедно, барем у ово време, предбацивати др. Шустершичу неко "народно издајство" или издајство југословенске мисли. Још у новембру г. 1913. изјавио је у делегацијама, да "ћемо окренути наше очи према центруму ван граница монархије", ипак многи његови парламентарни другови из партије почели су му предбацивати, да његов национални став није довољно радикалан. Његов дотадашњи неограничени ауторитет почео је толико колебати, да се је сматрао чак принуђеним поднети дне 4. III. 1914. оставку на место председника парламентарног клуба СЉС и на његово место био

је биран др. Креков кандидат — др. Ан-
тун Корошец.

Свакве перипетије пак нису наступале само у СЛБС него у истој мери и код др. Гавчарових либералаца. Повод за ово дао је већ описани револуционарни покрет “препородоваца”, који је у пролеће г. 1913. као лавина обухватао већину омладине. Ово је побудило “Слов. Народ” да је почео у априлу 1913. са све већом вехементношћу нападати омладину, а дне 18. IV. 1913. расправљао је о њој чак и извршни одбор либералне странке, која је увек за себе тражила некакав монопол национализма. Да би изгледала још више лоялна него др. Шустершичева СЛБС, издала је том приликом службени коминике, у коме је казала, да “она гледа и тражи будућност само у оквиру монархије” и да “одбацује сваки додир са сањаријама друкчијих евентуалитета”. Тек после ових спонтаних либералних навала почела су се интересирати за поменути омладински покрет шири јавност и — полиција. “Словенец” је оштро осудио став либералаца и добронамерно саветовао омладини, да марљиво студира балканске народе, а да остави иредентистичке утопије. Истовремено констатирао је, да либерали уопште немају никаквог јасног става према југословенском питању него да фразира сваки друкчије. За “препородаше” много се је заузимао младолиберални “Дан”, а међу социјалистима др. Тума. У својој ревији “Наши записци” отклањао је у осталом “нездраву радикални национализам”, звао омладину на “реална тла”, али ју је ипак

поздрављао као “свеж дах” и казао, да никако није могуће замеравати, ако се је “у словеначкој омладини распалила жеља за слободу, која је извор живота и хотења” и да је тек ова омладина постала свесна “ниског ропског положаја словеначког народа”, проузрокованог по властитој интелигенцији, која да је и у овој прилици показала своју бојазан.

Доста моралне и материјалне потпоре имали су “препородовци” и у Ив. Хрибару, који се је после пада с положаја љубљанског градоначелника посвећивао особито неославистичком покрету. Хрибар је одобравао радикални национализам омладинаца, које је иначе опомињао, да не проузрокују узалудних жртава. У априлу, за време српско—бугарске кризе Хрибар се је налазио у Петрограду и овде су му његови руски панславистички пријатељи поверили, да би посредовао међу Софијом и Београдом. Стога заиста одмах је отпутовао на Балкан и после доласка у Бугарску покушавао је свуда опомињати бугарске факторе, да не наседају аустријским интригама, а бугарски председник владе Гешов одлучно му је изјавио, да он никако неће дозволити, да би дошло до рата са Србијом. Ипак замолио је Хрибара за интервенцију код Пашића, да не поставља претераних захтева, а тадашњи српски посланик у Софији, Спалајковић, није хтео Хрибара ни примити. У Београду разговарао је Хрибар најпре са Л. Пачуом и после тога имао је дугачки разговор са Пашићем. Пашић, испочетка још

доста резервисан, растумачио је Хрибару српско становиште и на срвшетку га овластио да јави Гешову, да Србија пристаје на арбитражу руског цара, ако то учини и Бугарска. Хрибара је тај одговор ванредно обрадовао и одушевљен је изјавио Пашићу, да се у њему пробудило уверење, да "Србија постаје наш Пиемонт". Замолио га је, да не чини више "само српске политике него југословенску". "Хоћу!" одговори му је Пашић са сузама у очима. Након ове аудијенције посетио је Хрибар још министре Ст. Протића, В. Јанковића и Љ. Јовановића. Од свих је био најлепше примљен и у тој прилици неки министри изјавили су Хрибару, да би Србија примила више словеначких учитеља гимнастике и жељезничких чиновника, након чега је Хрибар заиста посредовао за одлазак многих нових Словенаца у Србију (међу осталима и каснијег генералног директора југословенских жељезница Цугмуса и др.). Идућег дана председник београдске општине, Љ. Давидовић, приредио је у част Хрибару банкет, којему су присуствовале многе водеће српске личности. Хрибар, наравски, још из Београда јавио је Гешову резултате разговора са Пашићем, након чега је дошло 2. VI. до састанка између Гешова и Пашића, а дефинитивни споразум, како је познато, спречио је цар Фердинанд са бугарским генералитетом.

После описаног састанка са Пашићем остао је Хрибар у сталним везама с њиме, које су се полагано развиле у лично пријатељство. На изричиту Пашићеву жељу Хрибар је предложио српској влади спо-

меницу о изградњи катастра за Србију. Кад је овај предлог српска влада примила, на јесен Хрибар је поново посетио Пашића, да се договори с њим о извршењу. Након тога словеначки стручњаци (Ружичка и Весел) израдили су детаљни план, прорачунат на 28 милијуна динара, са којим је отишао Хрибар у почетку фебруара 1914. поново код Пашића. Пошто је пак Пашић истих дана отпутовао за Петроград да сондира терен за женидбу престолонаследника Александра са царевом кћерком Татјаном, решио се Хрибар, да иде за њим. Имао је у Београду још више разговора са српским државницима, а након тога кренуо је за Петроград. На станици публика је приредила спонтане овације “великом словеначком родољубу и искреном пријатељу српског народа”. У Петрограду Хрибар је имао опет више разговора са Пашићем у погледу катастра Србије, оснивању свеславенске банке и о разним југословенским политичким питањима, након чега је још после разговора са Сазановом отпутовао са Пашићевом препоруком Веснићу у Париз.

За нашу расправу даљње Хрибарово путовање није више важно, а ваља напоменути, да је оснивао Хрибар већ г. 1913. у Љубљани нарочити “Славенски клуб” *), који је припремао за август г. 1914. велики словеначки излет у Београд (до тога

---

*) Хрибаров “Славенски клуб” је био основан у јуну г. 1913. али влада га је већ 26. XII. 1913. распустила.

ради сарајевског атентата није више могло доћи, али у јуну, код Доситејевићх свечаности у Београду, љубљанско градско веће још је службено заступао др. Новак и у свом говору поздрављао Београд као културно средиште свих Југословена). У то време почеле су долазити у Србију и словеначке девојке из Горишке. Оне су до тада већ деценије одлазиле на службу у Египат, али кћерка већ познатог нама пуковника Штибил—Вукасовића објавила је у септембру г. 1913. у горичким листовима позив, нека ове девојке дођу рађе на службу у Србију, где ће преузети бригу за њихова намештења “Коло српских сестара”. Горичке девојке одмах су се одазвале томе позиву, али већу акцију спречио је рат. —У Београду живело је тада већ толико Словенаца, да су основали свој клуб “Триглав” (претседник др. Н. Зупанић). Од познатијих Словенаца у то доба отишли су у Београд још А. Габер (помоћник чувара етнографског музеја у Београду), новинар В. Ф. Јеленц (намештен у београдском пресбируу), Ф. Периц отишао је као професор у Црну Гору и т.д.

Али — вратимо се опет на “препородовце”. Горе описана пажња, коју је посветила словеначка јавност препородовцима, само је још појачала њихову пропаганду међу омладином, а сами су постајали све радикалнији. После победа у другом балканском рату уопште нису више говорили о “српским победама” него само још о “нашим”. У феријама 1913. припремали су се уз помоћ неких долењских учитеља већ за саму — револуцију, а у

“Препороду” одбацивали су “фразу о југословенској узајамности” и говорили само још о “слободној националној држави” и себе отворено проглашавали за “националне југословенске револуционаре”. Власт је пленила “Препород”, забранила у лету 1913. предвиђени свесоколски излет у Љубљану, али све узалуд. Особито после описаног Цанкаровог предавања превладало је међу омладином уверење, да је идеја ослобођења само једна и да та не може бити ни “либерална” ни “клерикална”. Др. Крек је у ђачком семинару говорио католичким ђацима: “За народ никада не може се учини довољно” и у том смислу, упркос интригама из редова неких присталица СЛС, католичка омладина све тешње се је повезивала са препородовцима. У фебрију г. 1913. велике групе словеначких ђака путовале су по свим југословенским покрајинама, а власти су гониле особито оне, који су путовали по Босни—Херцеговини. Повећани љубљански “Препород” у новој школској години (1913—1914) морао би постати централни орган све југославенске националистичке омладине, пошто је Љубљана била огњиште свега покрета. Јунски број “Препорода” донео је акцијски програм за идућу школску годину, а власт је читав број запленила и због превише отворене велеиздајничке тенденције уопште забранила његово даљње излагање. Ипак још у јуну у Љубљани одржала се је конференција водећих препородоваца, коју су посетили и хрватски и српски делегати из монархије, док су србијански јавили, да се не могу

одазвати. Због тога Јенко са неколико другова отишао је поново у Београд, а и њему није успело ухватити везе са србијанском омладином. Али у марту 1914. кад су чинили италијански шовинисти у Трсту насиља над словеначким ђацима, на иницијативу београдског "Побратимства" сва београдска омладина приредила је велике противуиталијанске манифестације у знак солидарности са тршћанским словеначким друговима.

У новој школској години академици у Бечу осим својих већ традиционалних друштава основали су још заједнички југославенски клуб "Јединство", које је представљало огњиште за сву пропаганду у Бечу. Сличну улогу у Грацу играо је "Савез југословенских академских друштава", а централа за читав покрет међу академицима постао је сада Праг, где се је преселио ове године Јенко. с главним циљем, да се повеже и са чешком радикалном омладином. И овде је дне 4. XII. 1913. оснивао се "Савез југословенских академских друштава" (предс. Ђ. Остојић) а осим тога установило се још заједничко друштво "Југославија" (власти су ово забраниле, а радило је упркос томе). Главни поборник посвуда био је Јенко, који је почео дне 1. III. 1914. издавати о свом трошку нови централни орган свега покрета, "Глас Југа" (уреднишво је у Љубљани водио В. М. Залар), у Прагу пак истовремено још други лист "Југославија". У првом броју "Гласа Југа", код којег је сарађивало и више Срба, Јенко је објавио прочишћени и продубљени програм чита-

вог покрета, који је значио важан корак из импулзивне реторичке борбе у трезвено размишљање и научно схватање југословенског национализма, заснованог на уверењу, да је свакоме народу могућа потпуна афирмација само у његовој властитој држави. Први број поздравио је и велики словеначки песник О. Жупанчич, где је међу осталим казао, да “права словеначка мисао може дисати само још у атмосфери југословенске мисли“. Али је изашао само још један број, јер га је почетком рата власт обуставила, исто тако као “Југославију”. У Бечу академичари дне 24. XI. 1913 приредили су помен палим борцима у балканском рату и после тога приредили велике манифестације пред српским посланством. После тих је било 15 аретираних осуђено од пола до 6 месеци затвора због усклика противу монархије и цара.

Али тежиште читавог покрета било је још увек међу средњешколским масама. Пошто после обуставе “Препорода” прво време нису имали централног органа, у Љубљани су основали посебан кореспондентски отсек и сакупљали новац за Ендлихерова пропагандна путовања по свим словеначким средњешколским градовима и по свим југословенским покрајинама (г. 1912. баш Ендлихер био је један од главних организатора ђачких штрајкова у Хрватској). Ендлихер је био приман по свим местима са правим ентузијазмом омладине и оптужница га је касније теретила, да је био баш он главни инспиратор свега “великосрпског покрета” међу омладином

свих југословенских покрајина, нарочито још у Босни (из тог круга били су и каснији сарајевски атентатори). У томе је имала оптужница индиректно право. Покрет је био, наравски, изричито "југославенски", али ипак је ишао јасно за тим, да се сви Југославени окупе око Србије као југословенског Пијемонта. Тачно га је оптужница теретила, да је посвуда ширио мржњу противу Аустрије и величао Србију. Сетон Ватсон у својој књизи "Сарајево" прича, да је био Ендлихер у вези и са италијанским анархистима у Трсту за добијање оружја у циљу националне борбе.

Даље је основала љубљанска централа нарочити предавачељски отсек, којег је водио А. Пониквар. Његов циљ је био изградити у првом реду циклус изабраних глава из југословенске историје, која се у школама тада уопште није учила и због тога ју је слабо познавала и интелигенција. За прво такво предавање дала му је лепу прилику 500 годишњица последњег устоличења корушких војвода по чувеном словеначком обреду из раног средњег века. Предавање су наштампали у брошури ("Клиц од Госпе Свете"), али је била одмах заплењена, пошто је значила један сам гласан клич за борбу за ослобођење. Пошто школске власти нису хтеле одредити службене прославе, као раније за разне немачке јубилеје, љубљански ђаци су за дан јубилеја (18. III.) закључили општи ђачки штрајк, први у Словеначкој. Власти су пре времена сазнале за њега и хтеле га спречити претњама и полицијом, али узалуд. Иако је инициаторе штрајка напао и

“Словенец“, ипак су са одушевљењем солидарно штрајковали и католички ђаци. Приредили су више великих ђачких збора и тражили, да их школске власти не гоне због штрајка. Тек после 5 дана вратили су се опет у школе, власти су одредиле најстроже истраге, а сви професори су били на страни ђака (исто тако либерални листови) и дали ђацима најмање могуће казне. Због тога упутио је земаљски претседник барун Шварц професорским зборовима најстрожији укор.

Организација препородоваца је била у то време већ јако раширена и по свим другим словеначким средњешколским заводима. Ипак није била довољно јака, да би могла извести штрајк још у другим градсвима, особито јер је био по многим градовима јак и немачки и талијански живаљ (Марибору, Цељу; Горици, Трсту и др.). У провинцији покрет је био најживљи у Горици, која је била у ово време и у осталом за Љубљаном најактивнији словеначки центар (горишки Словенци намеравали су г. 1914. приредити велики слет у Госпу Свету, а власт је забранила и то). Ђачки покрет у Горици водио је Ј. Новак, познат у читавом граду као особито дрзак. Неког дана на улици зауставио га је његов катехета А. Фогар (Фурлан и каснији тршћански бискуп) и казао му је: “Ја вас разумем, ако хоћете проч од Аустрије, а молим вас само, останите добар католик.”

“Од куда знате ово?” запитао га је Новак.

“Противу Вас је поднесена опасна пријава, говоре да сте били чак код црногорског краља, у Србији итд.”

Новак је видео, да му заиста прети велика опасност, зато је оставио горичку гимназију и вратио се у Љубљану. Полиција је по свим градовима тражила брошуру “Клиц од Госпе Свете“, а осим професора су ђаке јако штитили и национални истражни судци. Ипак су власти толико пажљиво следиле омладински покрет, да се је морао све више сакривати у подземље и избегавати све веће састанке. Али њихов рад је ишао даље и све више у револуционарном правцу.

Ако би хтели дати некакву објективну синтетичку слику ситуације у Словенацкој у очи рата, могли би казати ово: југословенски настројени су били, као увек, уопште сви Словенци, само је после балканског рата југословенска мисао продирала све више и све наглије и у широке народне масе. Али — како сам већ растумачио — код мало политичких Словенаца југословенска мисао се је до тада третирала само са најстерилнијег видика, то јест са језичног и културног, а готово никако са политичког. Тек анексиона криза и још више балкански рат поставио је Словенце на силу пред југословенство као политички проблем. Ту се пак никако нису могли снаћи, особито јер југословенство никако није више значило, као раније, само неку платонску “узајамност“, него је развитак све више тражио сасвим конкретно политичко решење, а то све мање у аустрославистичком смислу него већ

очигледно ван Хабсбуршке монархије, то јесте у групацији свих југословенских народа около победоносне Србије, која се нагло дизала. За обадве традиционалне словеначке политичке партије дошло је тражење за такав одговор пренагло. Осим тога, како сам већ казао, за све било је јасно, да би могли доћи периферни Словенци у обзир за ванаустријско решење само у случају потпуног слома вековне Аустрије (ово су сасвим реално наглашавали војвођански Срби већ г. 1871), а на то ни један трезвени и реални словеначки политичар тада никако није могао још озбиљно рачунати (сви знамо да сама антанта још у лето 1918. г. није била склона ликвидирати аустро—угарску монархију). Стога обадве политичке партије сматрале су радикално решење југословенског питања барем за догледну будућност, још за голу утопију. Особито приморске Словенце везао је за Аустрију осим тога још страх, да би дошли у случају пропасти Аустрије под Италију, шта се је касније заиста и догодило. Из тих разлога обадве политичке партије упркос свог најоштријег става противу владајућег политичког система службено су изјављивале своју верност Хабсбуршкој монархији: либерали више из опортунизма, СЛБС више из искреног уверења. Тим духом у главном биле су проникнуте и широке народне масе. Социјалисти нису долазили много у обзир, а ови само су лупали около себе са радикалним фразама из тадашњег марксистичког речника, а без практичне суштине.

Али национално радикалнији кругови, особито међу интеллигентнијим делом пучанства свих трију партија, већ су преломили у срцима с Аустријом и тражили решење словеначког питања ван ње. Младолиберали већ доста рано су се ориентирали према Србији, а ови кругови из СЛБС (особито ужи пријатељи др. Крека), вероватно у то доба још сами нису били сасвим на чисто. За др. Крека меродавни су били само словеначки интереси без обзира на династије и државне границе и — како смо видели — његови погледи ишли су само према југоистоку. Код социјалиста озбиљно су се бавили тим питањима само некоји поједини интелектуалци (др. Тума, Препелух—Абдитус, др. Лончар и др.). Словеначку омладину је без разлике и противу воље њихових партија захватио већ управо револуционарни југословенски вал, који је очекивао решење словеначког и југословенског питања само још из Србије.

У таквом расположењу Словенаца одјекнули су дне 28. јуна 1914. судбоносни хитци — из Сарајева.

ОД ИСТОГ ПИСЦА

до сада су изашле у књижевном издању
следеће важније публикације:

Naša Istra. Ljubljana, 1919.

Za staro pravdo. Ljubljana, 1920.

Наша Истра. Скопље, 1922.

Slovenski pesniki in pisatelji (zbirka):

Fran Levstik. Ljubljana, 1921.

Fran Erjavec. Ljubljana, 1921.

Josip Stritar. Ljubljana, 1923.

Matija Valjavec. Ljubljana, 1922.

Simon Jenko. Ljubljana, 1923.

A. M. Slomšek. Ljubljana, 1924.

Janko Kersnik. Ljubljana, 1924.

Starejše pesnice in pisateljice.

Ljubljana, 1926.

Slovenci. Ljubljana, 1923.

Srbske narodne pripovedke. Ljubljana, 1922.

Kitajske narodne pripovedke. Ljubljana, 1923.

Afriške narodne pripovedke. Ljubljana, 1924.

Brezposelnost in problemi skrbstva za brez-
poselne. Ljubljana, 1924.

Zgodovina socializma u Srbiji. Ljubljana, 1923.

Slovinci. U Prostejove, 1924.

Ob 60 letnici B. Potocnikove citalnice.

Ljubljana, 1926.

Kmetiško vprasanje v Sloveniji.

Ljubljana, 1928.

Zgodovina katoliškega gibanja v Sloveniji.
Ljubljana, 1928.

Борба Словенаца за Југославију.
Београд, 1934.

Pod grajskim jarmom. Ljubljana, 1929.
Komunizem in komunistična Rusija.
Ljubljana, 1936.

O vzgoji kmečke mladine. Ljubljana, 1939.
Slovenija in Slovenci. Ljubljana, 1940.
Pouk kmetijstva v ljudski šoli.
Ljubljana, 1941.

Slovenci in katoliška cerkev. Gorica, 1948.
Nevesta z diamantnim srcem. Gorica, 1949.
Slovenski nacionalno politični program v svo-
jem zgodovinskem razvoju (u štampi.)

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000155776

C01155

